

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Gdańsk, dnia 21.06.2023 r.

Poz. 3041

Elektronicznie podpisany przez:

Jacek Zbigniew Karpiński

Data: 21.06.2023 14:59:01

UCHWAŁA NR XLIX/342/23 RADY GMINY KWIDZYN

z dnia 31 maja 2023 r.

w sprawie „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2023-2026”

Na podstawie art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840) i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 40 i 572) po uzyskaniu opinii Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku nr RD.5120.17.2023.SS z dnia 21.04.2023 r. uchwala się, co następuje:

§ 1. 1. Przyjmuje się „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2023-2026”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

2. „Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2023-2026” obejmuje obszar administracyjny gminy Kwidzyn.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kwidzyn.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

Przewodniczący Rady

Piotr Spaczyński

program opieki

Załącznik do Uchwały Nr XLIX/342/23
Rady Gminy Kwidzyn
z dnia 31 maja 2023r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2023-2026

Opracowanie:
Iwona Gołębiewska

Kwidzyn, wrzesień 2022 – luty 2023

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Zawartość opracowania:

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	7
3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków	7
3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	7
3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego	10
3.4. Inne uregulowania prawne	11
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	14
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	14
4.1.1. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030	14
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030	15
4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury	18
4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami	19
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	21
4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030	21
4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	24
4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024	25
4.2.4. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego	27
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	29
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	29
5.1.1. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Kwidzyn	29
5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn	29
5.1.3. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego	32
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	37
5.2.1. Zarys historii gminy	37
5.2.2. Krajobraz kulturowy	42
5.2.3. Zabytki nieruchome	48
5.2.4. Zabytki ruchome	86
5.2.5. Zabytki archeologiczne	86
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	88
5.2.7. Dziedzictwo niematerialne	89
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	90
5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	90
5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków	91
5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków	91
5.3.4. Parki kulturowe	92

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

5.3.5. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....	92
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	93
5.4.1. Obiekty nieruchome	95
5.4.2. Stanowiska archeologiczne	108
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	113
5.5.1. Zabytki archeologiczne	113
5.5.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków	114
5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków	121
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.	122
7. Założenia programowe	123
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	127
8.1. Instrumenty prawne	127
8.2. Instrumenty koordynacji	127
8.3. Instrumenty finansowe	127
8.4. Instrumenty społeczne	127
8.5. Instrumenty kontrolne	127
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	128
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	129
10.1. Publiczne źródła finansowania	129
10.2. Środki pomocowe	131
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	132

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***1. Wstęp**

Gmina Kwidzyn, dzięki swojemu położeniu, posiada urozmaicony i atrakcyjny krajobraz. Szczególnie zachodnia część należy do terenów o wybitnych walorach krajobrazowych. Ponadto gmina posiada duży potencjał w postaci obiektów zabytkowych i cennych historycznych układów ruralistycznych. Aby zachować to bogate dziedzictwo kulturowe opracowano Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn, który jest podstawowym dokumentem służącym inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego. Obecny Program jest trzecim z kolei zaktualizowanym dokumentem tego typu. Pierwszy - opracowany został na lata 2011-2014, kolejne na lata 2015-2018, 2019-2022, obecny ma obejmować lata 2023-2026.

Głównym celem tego opracowania jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach trzech zdefiniowanych priorytetów.

Dotychczas Gmina Kwidzyn realizowała zapisy *Programu Opieki* poprzez szereg działań mających na celu zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego z terenu gminy. W l. 2019-2022 z budżetu Gminy Kwidzyn Rada Gminy przyznała środki na wsparcie posiadaczy obiektów zabytkowych w opiece nad zabytkami:

- 100.000 zł Parafii p.w. Św. Jana Chrzyciela w Janowie na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane dla wnętrza kościoła parafialnego p.w. Św. Jana Chrzyciela w Janowie (Uchwała Nr XVIII/107/20 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 25 marca 2020 r. w sprawie przyznania dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pw. Św. Jana Chrzyciela w Janowie w Gminie Kwidzyn na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków);
- 50.000 zł Parafii p.w. Św. Jerzego w Tychnowach w Gminie Kwidzyn na prace konserwatorskie i restauratorskie dla elementów zabytkowego wystroju kościoła parafialnego p.w. Św. Jerzego w Tychnowach (Uchwała Nr XXVII/175/21 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 28 kwietnia 2021 r. w sprawie przyznania dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pw. Św. Jerzego w Tychnowach w Gminie Kwidzyn na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków).

Skuteczne działania mające na celu zachowanie oraz promocję niematerialnego dziedzictwa kulturowego Gminy Kwidzyn prowadzi Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie, działający na mocy uchwały Rady Gminy w Kwidzynie z dn. 18.03.2003 r. W ramach swojej działalności GOK organizował:

- konkursy: wiedzy historycznej „Powiśle i Kwidzyn w 20-lecie międzywojennym”, recytatorski „Poetycki październik” (tematem przewodnim była twórczość nawiązująca do Regionu Dolnego Powiśla), gminny konkurs „Na Najpiękniejszą Szopkę Bożonarodzeniową”,
- Gminy Przegląd Kolęd i Pastorałek,
- obchody świąt i rocznic ważnych wydarzeń: „Bitwy Warszawskiej”, rocznicę Plebiscytu na Powiślu, Warmii i Mazurach, rocznicę Odzyskania przez Polskę Niepodległości, Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”,
- warsztaty zdobienia pisanek wielkanocnych,
- Święto Wsi – Dożynki Gminne w Janowie, w Rakowcu,

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- podczas Dożynek Gminnych w Janowie 11 września 2021 r. na gmachu dawnej szkoły polskiej odsłonięta została tablica pamiątkowa dla upamiętnienia 100-lecia Plebiscytu na Powiślu, Warmii i Mazurach,

- warsztaty piosenki ludowej w Tychnowach i Brachlewie, dofinansowane ze środków Narodowego Centrum Kultury z programu EtnoPolska2022 obejmujące naukę piosenki ludowej o Dolnym Powiślu, poznanie źródeł i korzeni powstawania pieśni oraz ich znaczenia w życiu codziennym społeczności wiejskiej.

GOK uczestniczy w projekcie „Etno Almanach Dolnego Powiśla” dofinansowanym ze środków Narodowego Centrum Kultury z programu EtnoPolska2022 z obszaru dotyczącego kultury bartniczej oraz tradycji hafciarskich regionu (wykłady etnograficzne, warsztaty rękodzielnicze, zajęcia muzyczne, warsztaty artystyczne, pszczelarskie i kulinarne);

Cennym działaniem na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego jest przywracanie pamięci o kolejnictwie wąskotorowym na terenie gminy:

- z okazji 120-tej rocznicy uruchomienia kolejki wąskotorowej w Marezie 7 października 2021 r. odnowiony został napis "MAREZA" widniejący na budynku dawnego dworca (Stowarzyszenie Miłośników Marezy "Ciuchcia" we współpracy z Gminnym Ośrodkiem Kultury w Kwidzynie, Biblioteką Publiczną Gminy Kwidzyn i Gminą Kwidzyn),

- 27 października 2021 r. na zabytkowym budynku dworca stacji Mareza zamontowano tabliczkę informacyjną o stacji kolejki wąskotorowej,

- 29 października 2021 r. w Bibliotece w Marezie odbyła się prelekcja poświęcona historii Kwidzyńskiej Kolei Dojazdowej przygotowana przez Łukasza Rzepczyńskiego i Piotra Kazimierowskiego, połączona z wystawą archiwalnych zdjęć dotyczących kolejki na przestrzeni lat oraz związanych z nią pamiątek,

- dofinansowanie publikacji „Przystanek Mareza” w ramach Konkursu Inicjatywy Lokalnej w Gminie Kwidzyn 2019 r.

Ważnym czynnikiem promocji walorów krajobrazu kulturowego Gminy jest włączanie się do regionalnych lub międzynarodowych szlaków turystycznych. Dzięki podpisaniu w grudniu 2017 roku umowy pomiędzy Gminą Kwidzyn a Województwem Pomorskim na dofinansowanie projektu „Pomorskie Trasy Rowerowe o znaczeniu międzynarodowym R 10 i Wiśłana Trasa Rowerowa R 9 - Partnerstwo Gminy Kwidzyn” realizowana jest budowa dróg rowerowych oraz ciągów pieszo-rowerowych (w 2020 r. oddano ciąg pieszo-rowerowy Obory – Nowy Dwór), w realizacji jest budowa ścieżki pieszo-rowerowej na odcinku Korzeniewo – Janowo, budowa miejsc postojowych w Marezie, Korzeniewie i Janowie. Zwiedzanie rowerem Dolnego Powiśla otwiera turystom i mieszkańcom gminy możliwości podziwiania nie tylko wartości przyrodniczych, ale również atrakcyjnego krajobrazu kulturowego naszego regionu.

Ze względu na ogromną kulturową spuściznę, jaką otrzymało społeczeństwo ziemi kwidzyńskiej od niegdyś zamieszkujących te tereny osadników, działania Gminy powinny oprócz promowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego skupiać się na wzmacnianiu obszarów dawnego osadnictwa olęderskiego, poprzez wspieranie prac konserwatorskich i restauratorskich przy nielicznych już zachowanych zabytkach tej kultury (budynkach mieszkalnych, gospodarczych, a także cmentarzach). Ważnym elementem działań na rzecz ich zachowania jest wspieranie, bądź współdziałanie przy zakładaniu parków etnograficznych, w których prezentowane byłyby równocześnie kultura materialna i niematerialna (zwyczaje, wartości, tradycje, religia, legendy).

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Następne ważne działanie dotyczy promocji dawnego portu wiślanego oraz przebiegu dawnej granicy polsko-niemieckiej, które odbywać się może poprzez umieszczanie widocznych w terenie elementów tj. tablice, makiety, akcenty w nawierzchni.

Niniejszy Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn opracowany został na cztery lata (2023-2026) i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym Wójt Gminy Kwidzyn sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi Radzie Gminy. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

Ilekoć w tekście jest mowa o Programie Opieki, oznacza to Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2023-2026.

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków**

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹. Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2023-2026 ma na celu:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

¹ t.j. Dz. U. 2022, poz. 840;

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami****3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków**

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski² z dnia 2 kwietnia 1997 r. W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 3 definiuje następujące pojęcia:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespół, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

² Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków zgodnie z art. 4 ww. ustawy polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 6 ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystyczne i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne;
- zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art. 7 ww. ustawy formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na podstawie art. 16 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

budowlanej i osadniczej. Na terenie parku kulturowego (art. 17) lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

1. prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
2. zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
3. umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego;
4. składowania lub magazynowania odpadów.

W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska³.

Zgodnie z art. 18 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa powyżej w szczególności:

1. uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu
3. ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Artykuł 19 ww. ustawy mówi, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Natomiast w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

³ jt. Dz. U. z 2021 r., poz. 1973 ze zm.;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i miejscowym planie.

W studium i miejscowym planie ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu – o czym mówi art. 20 ww. ustawy.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest gminna ewidencja zabytków.

Na podstawie art. 22 ww. ustawy wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Do zadań wykonywanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 91 ww. ustawy należy w szczególności:

- 1) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 3) prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie;
- 4) wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
- 5) sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych;
- 6) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 7) opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów;
- 8) upowszechnianie wiedzy o zabytkach;
- 9) współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Ponadto zadania gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁴. W art. 7 ust. 1 pkt 9 wskazano, że: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy należy do jej zadań własnych zgodnie z zapisami w art. 3 ust. 1. ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵. Realizacja tego zadania następuje poprzez sporządzanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy. W myśl tej ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zgodnie z zapisem art. 2, m.in.:

- *wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury;*
- *walory architektoniczne i krajobrazowe;*
- *wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.*

Zgodnie z art. 10 ust. 1 ww. ustawy w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, a także, o czym mówi art. 10 ust. 2, w studium określa się w szczególności obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

Natomiast w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z art. 15 ust. 2 ww. ustawy, obowiązkowo określa się m.in.: zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego; zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu; zasady kształtowania krajobrazu; zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej.

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁶,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁷,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁸,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁹,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie¹⁰,

⁴ jt. Dz. U. z 2022 r. poz. 559 ze zm.;

⁵ jt. Dz. U. z 2022 r. poz. 503 ze zm.;

⁶ t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2351 ze zm.;

⁷ t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1973 ze zm.;

⁸ t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 916 ze zm.;

⁹ t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.;

¹⁰ t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1327 ze zm.;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹¹,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹²,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹³,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁴,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹⁵,
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁶,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁷,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych¹⁸,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków¹⁹,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków²⁰,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²¹,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami"²²,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków²³,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych²⁴,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków²⁵.

W dniu 8 lutego 2011 r. Rzeczpospolita Polska przyjęła Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 17 października 2003 r.²⁶, przez co zobowiązała się do stosowania zawartych w niej wytycznych.

Głównymi celami Konwencji jest:

¹¹t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1947 ze zm.;

¹²t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1899 ze zm.;

¹³t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1326 ze zm.;

¹⁴t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 672 ze zm.;

¹⁵t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385;

¹⁶t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1479 ze zm.;

¹⁷t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.;

¹⁸Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153;

¹⁹jt. Dz. U. z 2021 r., poz. 81;

²⁰Dz. U. z 2017 r., poz. 1674;

²¹jt. Dz. U. z 2021 r., poz. 56;

²²Dz. U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.;

²³Dz. U. z 2004 r., Nr 75, poz. 706;

²⁴Dz. U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650;

²⁵Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259;

²⁶Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. 2011 nr 172, poz. 1018);

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy.

Każde z Państw sygnatariuszy jest zobowiązane do podjęcia niezbędnych środków w celu zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa, do określenia i zdefiniowania różnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium.

Kierunki ochrony:

- prowadzenie rejestru niematerialnego dziedzictwa,
- prowadzenie ogólnej polityki zmierzającej do wyznaczenia niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączania jego ochrony do programów planowania ogólnego,
- ustanowienie jednego lub kilku organów odpowiedzialnych za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- rozwijanie studiów naukowych technicznych i artystycznych, jak również metodologii badań, w celu skutecznej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- stworzenie odpowiednich środków prawnych, technicznych, administracyjnych i finansowych mających na celu: wspieranie tworzenia lub rozwoju ośrodków szkolenia w zakresie zarządzania zasobami niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekazywanie tego dziedzictwa poprzez fora i przestrzenie przeznaczone do jego odtwarzania lub wyrażania; umożliwianie dostępu do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym przestrzeganiu zwyczajów rządzących dostępem do niektórych jego elementów; powoływanie instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa,
- zapewnienie, aby niematerialne dziedzictwo kulturowe było uznawane, szanowane i promowane w społeczeństwie, w szczególności poprzez: programy mające na celu edukację, podnoszenie świadomości i upowszechnianie informacji, skierowane do ogółu społeczeństwa, w szczególności do młodzieży; konkretne programy edukacyjne i szkoleniowe dla zainteresowanych wspólnot oraz grup; działania mające na celu rozwijanie potencjału w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w zakresie zarządzania i badań naukowych oraz nieformalne środki przekazywania wiedzy,
- informowanie opinii publicznej o istniejących zagrożeniach dla takiego dziedzictwa oraz działaniach podejmowanych w ramach niniejszej Konwencji,
- promowanie działań edukacyjnych w celu ochrony obszarów naturalnych oraz miejsc pamięci, których istnienie jest konieczne dla wyrażania niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego**4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami****4.1.1 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030**

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 [KSRR 2030] przyjęta została uchwałą Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 roku²⁷.

KSRR 2030 to podstawowy dokument strategiczny polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 roku. Politykę regionalną należy tu rozumieć jako skoordynowane działania wszystkich podmiotów (w tym rządu, samorządów terytorialnych wszystkich szczebli i partnerów społeczno-gospodarczych) na rzecz rozwoju poszczególnych województw (w dokumencie określanych jako regiony)²⁸. KSRR 2030 identyfikuje cele polityki regionalnej i działania, jakie dla ich osiągnięcia powinien podjąć rząd, samorząd terytorialny oraz pozostałe podmioty uczestniczące w realizacji tej polityki w kontekście przemian demograficznych, globalizacji oraz nowej perspektywy finansowej UE. Najważniejszym kierunkiem zmian w polityce regionalnej, w stosunku do wcześniejszych dokumentów tego typu, jest przyjęcie za *Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)* [SOR]²⁹, której postanowienia rozwija KSRR - aktywniejszej niż do tej pory roli państwa i instytucji publicznych w kształtowaniu procesów rozwoju społeczno-gospodarczego i terytorialnego, nadając im jednocześnie zadania związane z inicjowaniem zarządzaniem procesami rozwojowymi oraz wspomaganiem działalności sektora prywatnego³⁰.

KSRR 2030 zakłada bardziej precyzyjne dobieranie działań ukierunkowanych terytorialnie - w regionach, które nie mogą w pełni rozwinąć swojego potencjału rozwojowego lub utraciły funkcje społeczno-gospodarcze. Kieruje do nich wsparcie, które wymaga kompleksowych i dopasowanych do lokalnego charakteru działań. Identyfikacja cech poszczególnych obszarów kraju doprowadziła autorów dokumentu do konkluzji, iż „polityka regionalna od 2010 r. zgodnie z modelem polaryzacyjno-dyfuzyjnym, skupiała działania rozwojowe przede wszystkim na największych aglomeracjach i zakładała, że impulsy rozwojowe będą przenikały z dużych ośrodków wojewódzkich na słabiej rozwinięte obszary otaczające. Jednak zasięg oddziaływania impulsów rozwojowych płynących z obszarów wysokorozwiniętych (w szczególności z ośrodków wojewódzkich) na otoczenie (ośrodki niższego rzędu) był niewystarczający, co przyczyniło się do pogłębienia zróżnicowań między- i wewnątrzregionalnych”³¹. W związku z tak postawioną diagnozą, wsparcie ukierunkowane ma zostać „na obszary zmagające się z trudnościami adaptacyjnymi i restrukturyzacyjnymi, zarówno na poziomie regionalnym (wschodnia Polska, Śląsk), jak i ponadlokalnym (obszary zagrożone trwałą marginalizacją, miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze z otaczającymi obszarami wiejskimi)”³².

Celem głównym KSRR jest efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiąganiu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

²⁷ Uchwała nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. w sprawie przyjęcia „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030” (M. P. z 2019 r. poz. 1060);

²⁸ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KRRS 2030), s. 4;

²⁹ Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta została przez Radę Ministrów uchwałą z dnia 14 lutego 2017 r. (M.P. z 2017, poz. 260);

³⁰ (KRRS 2030), s. 38

³¹ Tamże, s. 38;

³² Tamże, s. 39;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Cel główny polityki regionalnej do roku 2030 realizowany będzie w oparciu o uzupełniające się trzy cele szczegółowe:

1. *Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym,*
2. *Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych,*
3. *Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.*

W ramach pierwszego celu szczegółowego wyznaczono m.in. działanie 1.5.3. *Infrastruktura społeczna*, w którym postawiono na „stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze - działanie to będzie spójne z działaniami ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego na rzecz wsparcia sieci muzeów realizowanymi w ramach projektu strategicznego SOR *Dziedzictwo buduje wspólnotę*”³³.

W ramach drugiego celu szczegółowego wyznaczono działanie 2.1.3. *Zwiększanie zasobów rynku pracy i rozwój kapitału społecznego*, w którym postawiono na „pełniejsze wykorzystanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego” poprzez wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych, wspieranie organizacji czasu wolnego, imprez kulturalnych i turystyki kulturowej, współpracę z organizacjami pozarządowymi. działania te mają się przyczynić do „podniesienia jakości życia, poczucia zakorzenienia i tożsamości kulturowej oraz przełożyć się na wzrost atrakcyjności turystycznej i rozwój gospodarczy”³⁴. W tym zakresie wspierane będą m.in. takie działania jak „promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury”³⁵.

Według założeń autorów KSRR 2030 „instrumentem wsparcia obszarów wiejskich będzie Program ponadregionalny skierowany do najbliższych gospodarczo obszarów 2020+. Jego celem jest osiągnięcie wymiernych efektów gospodarczych związanych z rozwojem przedsiębiorczości i ze wzrostem poziomu inwestycji prywatnych. (...) W ramach programu realizowany będzie kompleksowy pakiet działań z zakresu m.in. rozwoju przedsiębiorczości, aktywizacji społecznej oraz poprawy dostępu mieszkańców do podstawowych usług publicznych. Większość działań realizujących cel strategiczny KSRR wpływać będzie pozytywnie na rozwój obszarów wiejskich. Są to m.in. działania poprawiające dostępność do świadczeń medycznych oraz profilaktyki zdrowotnej, zwiększające dostępność komunikacyjną, podnoszące kwalifikacje zawodowe mieszkańców, wykorzystanie walorów przyrodniczych, promujące dziedzictwo kulturowe, poprawę warunków dla rozwoju przedsiębiorczości, budowę powiązań gospodarczych w skali podregionu i regionu”³⁶.

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

„Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (KPZK) przyjęła uchwałą Rada Ministrów w dniu 13 grudnia 2011 r.³⁷

KZPK jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy

³³ Tamże, s. 61;

³⁴ Tamże, s. 67;

³⁵ Tamże, s. 68;

³⁶ Tamże, s. 89-90;

³⁷ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. (M. P. z 2012 r. poz. 252);

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Zgodnie z wymogami ustawowymi określono także wynikające z KPZK 2030 ustalenia i zalecenia dla przygotowywania planów zagospodarowania przestrzennego województwa³⁸.

W dokumencie tym zauważono, że „dziedzictwo kulturowe – tak materialne, jak i odnoszące się do sfery wartości niematerialnych – jest częścią współczesnej przestrzeni. Obejmuje nie tylko pojedyncze obiekty kubaturowe lub ich zespoły, ale także – całość jednostki przestrzennej – obiekt wraz z otaczającą go przestrzenią. Ta całość powinna podlegać badaniom i ochronie, nawet jeżeli na powierzchni ziemi – jak w wypadku wielu stanowisk archeologicznych – nie ma śladów pozwalających na eksponowanie jej w scenariuszach rozwoju funkcji symbolicznych. Odziedziczone obiekty muszą pełnić funkcje użytkowe współcześnie nadane, zgodne z ich potencjałem i wymogami ochrony. W przeciwnym wypadku niszczą ją, giną, tracą wartość, nieodwracalnie zubożając potencjał rozwojowy i obraz dziedzictwa narodowego. W perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki”³⁹.

W dokumencie tym określono cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju⁴⁰.

Cel pierwszy to podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Cel drugi to poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel trzeci to poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel czwarty to kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski. Cel piąty to zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Cel szósty to przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

W ramach drugiego celu „Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej” określono kierunki działań polityki przestrzennej umożliwiające realizację celu wspomagania spójności terytorialnej. Obejmują one: 2.1. Wspomaganie spójności w układzie krajowym: Pomorze Środkowe – Polska Zachodnia – Polska Centralna – Polska Wschodnia, 2.2. Regionalną integrację funkcjonalną, wspomaganie rozprzestrzeniania procesów rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału do specjalizacji terytorialnej, 2.3. Wspomaganie spójności w obszarach problemowych. Kierunek 2.2 określa cele działań skupiające się na wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej. W ramach tego działania zauważono, że „szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich jest osiągnięcie specjalizacji dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego,

³⁸ Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030, s. 5;

³⁹ Tamże, s. 29;

⁴⁰ Tamże, s. 72;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zasobów przyrodniczych i krajobrazowych. Następować będzie wzmocnienie ekologicznych funkcji obszarów wiejskich poprzez zalesianie gruntów porolnych, odtwarzanie stosunków hydrologicznych oraz włączenie niektórych terenów rolniczych do systemu korytarzy ekologicznych (Cel 4.) z zachowaniem właściwej proporcji terenów otwartych. Dodatkowo zostanie wzmocnione zarządzanie ich przestrzenią funkcjonalną poprzez tworzenie nowych struktur o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych, ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. Opracowane i wdrożone zostaną standardy związane z ochroną krajobrazu wiejskiego, obejmujące także określenie obszarów wsparcia rolnictwa zachowującego tradycyjny krajobraz rolniczy oraz opracowanie na szczeblu rządowym programów rozwoju form produkcji roślinnej i hodowlanej, zgodnej z wymaganiami systemu ekologicznego⁴¹.

W ramach czwartego celu „Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski” wyszczególniono działania w następujących obszarach: 4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych, 4.2. Przeciwdziałanie fragmentacji przestrzeni przyrodniczej, 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, 4.4. Racjonalizacja gospodarowania ograniczonymi zasobami wód powierzchniowych i podziemnych kraju, w tym zapobieganie występowaniu deficytu wody na potrzeby ludności i rozwoju gospodarczego, 4.5. Osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu i potencjału wód i związanych z nimi ekosystemów, 4.6. Zmniejszenie obciążenia środowiska powodowanego emisjami zanieczyszczeń do wód, atmosfery i gleby, 4.7. Zabezpieczenie cennych gospodarczo złóż kopalin i zwiększenie wykorzystania surowców wtórnych.

W działaniu 4.1. „Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych” w celu zwiększenia stopnia ochrony funkcji obszarów węzłowych oraz walorów przyrodniczych i krajobrazowych Polski stwierdzono, że zostaną powołane nowe parki narodowe (...). Uzupełniona zostanie także sieć parków krajobrazowych chroniących najcenniejsze rozpoznane krajobrazy regionalne, mające znaczenie dla ochrony dziedzictwa kultury i ochrony funkcji łączności ekologicznej. W działaniu 4.3. „Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej” zauważono, że Polska w 2004 r. ratyfikowała Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK)107, zobowiązując się tym samym do dbałości o jakość przestrzeni otaczającej – krajobrazu, stanowiącego zasób gospodarczy, przyczyniający się do wzrostu zatrudnienia, wpływający na jakość życia codziennego, a zarazem na dziedzictwo kultury. Działania w tym zakresie skoncentrują się zatem na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

W ramach piątego celu „Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa” określono kierunki działań polityki przestrzennej, która ma zapewniać zwiększenie odporności kraju na różnorakie zagrożenia, w tym związane z groźbą utraty bezpieczeństwa energetycznego, mające charakter naturalny oraz dotyczące obronności kraju. Są to: 5.1. Przeciwdziałanie zagrożeniu utraty bezpieczeństwa energetycznego i odpowiednie reagowanie na to zagrożenie; 5.2. Zwiększenie poziomu zabezpieczenia przed ekstremalnymi

⁴¹ Tamże, s. 94-95;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zjawiskami naturalnymi i antropogenicznymi; 5.3. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Kierunek 5.2. skupia się na m.in. zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego. Działania w tym zakresie obejmują poprawę bezpieczeństwa przez realizowanie inwestycji hydrotechnicznych o znaczeniu przeciwpowodziowym na podstawie zweryfikowanych przez regiony wodne potrzeb zarządzania wodami. Towarzyszyć im będą m.in. działania w zakresie utrzymania cieków oraz kształtowania przemieszczania się wzebrań w celu minimalizowania ryzyka powodziowego. Będą prowadzone inwestycje zwiększające bezpieczeństwo dużych aglomeracji, zakładów przemysłowych, infrastruktury przesyłowej i komunalnej oraz szczególnie cennych obiektów dziedzictwa kulturowego znajdujących się na obszarze narażonym na niebezpieczeństwo powodzi.

Program Opieki zgodny jest z zapisami zawartymi w „*Koncepcji Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030*”.

4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

Strategia rozwoju kultury opiera się obecnie o dokument opracowany w 2005 r., a następnie zaktualizowany o działania do 2020 r. Obecnie brak jest dokumentu obejmującego kolejne lata.

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w latach 2004-2020* było: „równoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*⁴². Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele częściowe/uzupełniające⁴³:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele częściowe realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury (NPK):

- Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;

⁴² Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005, <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 9.04.2016 r.];

⁴³ Tamże, s. 74-75;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;
- Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Instrumentami realizacji NSRF są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane będą do 2020⁴⁴.

W kolejnych latach ochrona dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”⁴⁵. Celem tego programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków;
- Wspieranie działań muzealnych;
- Kultura ludowa;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą;
- Ochrona zabytków archeologicznych;
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami zawartymi w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury.

4.1.4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 uchwalony został przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r.⁴⁶, wszedł w życie 12 września 2019 r.

Po uwzględnieniu wniosków płynących z realizacji i ewaluacji Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017, a także biorąc pod uwagę zmianę systemu ochrony zabytków wprowadzoną ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, sformułowany został cel główny Krajowego Programu: „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”.

Dla osiągnięcia celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe, które realizowane będą w ramach wyznaczonych kierunków działań oraz przypisanych im zadań:

1. optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego:

a. wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,

⁴⁴ *Tamże*, s. 77;

⁴⁵ *Tamże*, s. 81;

⁴⁶ Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20190000808/O/M20190808.pdf> [strona Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, dostęp: 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami,

b. wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,

- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,

- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,

- powołanie Centrum Architektury Drewnianej,

2. wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami,

a. merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy),

b. podnoszenie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z

opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje,

3. budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego,

3.1. upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości:

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,

3.2. tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami przyjęto plan finansowy na poszczególne lata jego funkcjonowania oraz harmonogram jego realizacji.

Na Koordynatora programu wyznaczono Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa, do którego zadań należeć będzie zarządzanie, koordynacja i monitorowanie Programu w latach 2019-2022, ciałem doradczym wspomagającym działania Koordynatora jest Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W celu jak najefektywniejszej realizacji przyjętych działań sporządzono harmonogram oraz wskaźniki realizacji Krajowego Programu. Koordynator podczas realizacji Krajowego Programu będzie miał również za zadanie identyfikację problemów i zagrożeń dla realizacji założonych celów ujętych we wskaźniki oraz sygnalizowanie uzasadnionych korekt w sposobie realizacji Programu.

Założenia Programu Opieki wpisują się w zadania wyznaczone przez Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa****4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030**

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 12.04.2021r. (uchwała nr 376/XXXI/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 12 kwietnia 2021 roku)⁴⁷.

Struktura SRWP 2030 obejmuje dziesięć zasadniczych części.

Część I. Wyzwania globalne oraz wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa pomorskiego zawiera podstawowe tezy diagnostyczne, kluczowe z punktu widzenia planowania interwencji, sformułowane m.in. na podstawie dostępnych danych statystycznych, wniosków z analiz, raportów oraz publikacji naukowych i ewaluacyjnych, a także wiedzy eksperckiej. Opracowano również analizę SWOT oraz wskazano inwestycyjne uwarunkowania rozwoju województwa w perspektywie roku 2030, w kontekście kluczowych inwestycji planowanych z poziomu centralnego.

Część II. Scenariusze rozwoju województwa pomorskiego do 2030 roku przedstawia –w sposób wariantowy –możliwe ścieżki rozwojowe Pomorza w najbliższych 10 latach. Przy opracowywaniu ww. scenariuszy wykorzystano megatrendy, tj. postęp technologiczny oraz zmiany klimatyczne i demograficzne. W scenariuszach uwzględniono również potencjalne skutki pandemii COVID-19 na rozwój województwa pomorskiego. Sposób realizacji Strategii w kontekście tych zjawisk będzie miał wpływ na prawdopodobieństwo spełnienia się któregoś ze scenariuszy.

Część III. Strategiczne wyzwania rozwojowe dotyczy tych trendów i zagadnień, które w sposób szczególny determinują zarówno wybór celów, jak i mechanizmy realizacji Strategii.

W części IV. Wizja województwa pomorskiego w roku 2030 – cel główny Strategii określony został pożądanym stanem docelowym, będący efektem skutecznej realizacji interwencji zamierzonej w SRWP 2030.

W części V. Zasady horyzontalne Strategii przedstawiono reguły, które powinny być uwzględniane przy identyfikacji i realizacji przedsięwzięć wdrażających SRWP 2030. Bezpośrednio z zasad horyzontalnych wynika w szczególności ukierunkowanie tematyczne interwencji oraz kluczowe kryteria, które będą miały zastosowanie przy wyborze przedsięwzięć.

W części VI. Rola samorządu województwa wskazano, jakie funkcje pełnić będzie SWP w procesie realizacji Strategii.

W części VII. Cele strategiczne i operacyjne zawarto opis celów strategicznych oraz celów operacyjnych Strategii, w których sprecyzowano, m.in. zakres tematyczny, ukierunkowanie terytorialne, zobowiązania SWP oraz oczekiwania wobec władz centralnych.

W części VIII. Wymiar terytorialny Strategii przedstawiono ofertę rozwojową dedykowaną poszczególnym obszarom funkcjonalnym województwa.

Część IX. Obszary współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej definiuje wyzwania i obszary tematyczne, w których kluczowe znaczenie odgrywa współpraca międzyregionalna i międzynarodowa, w szczególności z sąsiednimi województwami i partnerami w regionie Morza Bałtyckiego.

⁴⁷ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030, Pomorskie 2030, https://pomorskie.eu/wp-content/uploads/2021/04/Za%C5%82C4%85cznik-do-uchwa%C5%82y_SWP_376_XXXI_21_SRWP2030_120421.pdf [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

W części X. System realizacji określono model zarządzania realizacją Strategii, wskazano planowane narzędzia, źródła finansowania oraz system monitorowania i oceny efektów. Zaprezentowano również wizję angażowania partnerów społeczno-gospodarczych w proces realizacji SRWP 2030.

W rozdziale „Wnioski z analizy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa pomorskiego” zauważono, że „region charakteryzuje się dużą różnorodnością kulturową, bogatym dziedzictwem materialnym i niematerialnym oraz tradycjami morskimi. Znaczny potencjał tkwi przede wszystkim w obiektach dziedzictwa kulturowego. Działania na różnych szczeblach administracji, w ramach ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dotyczą przede wszystkim zahamowania procesów ich degradacji i poprawy stanu funkcjonowania, przy czym skala działań, w stosunku do potrzeb, jest niewystarczająca. Nie udaje się w pełni wykorzystać charakterystycznych dla regionu wyróżników, takich jak potencjał ideowy dziedzictwa Solidarności, obecność mniejszości narodowych, religijnych oraz grup etnicznych, stanowiących mozaikę Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu. Wiele podmiotów i instytucji podejmuje działania na rzecz integracji mieszkańców, jednak działania te nie mają charakteru spójnego i regularnego. Do barier można zaliczyć brak systemowej współpracy podmiotów działających w obszarze kultury, w tym NGO, podmiotów oświatowych oraz JST, a także niewystarczającą promocję proponowanej oferty (...). Region charakteryzuje duży potencjał rozwoju turystyki i usług czasu wolnego wynikający ze zróżnicowanego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, co podnosi jego atrakcyjność. Nadmorskie położenie, różnorodność krajobrazowa, wyjątkowa historia Pomorza oraz specyficzne i unikatowe zasoby dziedzictwa kulturowego to kluczowe czynniki stawiające Pomorskie w czołówce najbardziej popularnych destynacji turystycznych w Polsce”.

Za mocne strony województwa pomorskiego uznano:

- różnorodność kulturową i etniczną, bogate dziedzictwo oraz tradycje morskie.

W rozdziale III. STRATEGICZNE WYZWANIA ROZWOJOWE sformułowano wyzwania, które determinują zarówno wybór celów, jak i mechanizmy realizacji Strategii, m.in. „4. Kapitał społeczny i kultura zaufania. Rozwój aktywnej, otwartej, wrażliwej, świadomej i silnej wspólnoty, dla której wartość stanowi różnorodność kulturowa, bogate dziedzictwo oraz tradycje morskie i solidarnościowe w regionie, a także wzrost kompetencji mieszkańców warunkujących zdolność do funkcjonowania i samoorganizacji w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości z uwzględnieniem społecznej roli kultury”.

W rozdziale IV. poświęconym wizji województwa pomorskiego w roku 2030 określono, że w 2030 r. będzie regionem „rozwijającym się w sposób trwały – bazujący na wyróżnikach Pomorza: aktywności i potencjale wykształcenia mieszkanki i mieszkańców, wysokim poziomie kapitału ludzkiego i społecznego, bogatym dziedzictwie wielokulturowym, morskim i wolnościowym, unikatowych walorach środowiskowych i krajobrazowych, zrównoważonej mobilności, a także branżach kluczowych dla gospodarki i inteligentnych specjalizacji”.

W rozdziale VII sformułowano cele strategiczne i operacyjne:

1. TRWAŁE BEZPIECZEŃSTWO

1.1 Bezpieczeństwo środowiskowe

1.2 Bezpieczeństwo energetyczne

1.3 Bezpieczeństwo zdrowotne

1.4 Bezpieczeństwo cyfrowe

2. OTWARTA WSPÓLNOTA REGIONALNA

2.1 Fundamenty edukacji

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

2.2 Wrażliwość społeczna

2.3 Kapitał społeczny

2.4 Mobilność

3. ODPORNA GOSPODARKA

3.1 Pozycja konkurencyjna

3.2 Rynek pracy

3.3 Oferta turystyczna i czasu wolnego

3.4 Integracja z globalnym systemem transportowym.

W Celu strategicznym 2. OTWARTA WSPÓLNOTA REGIONALNA podkreślono, że „niezbędnym czynnikiem budowania wspólnoty będzie także wykorzystanie dziedzictwa (ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego –materialnego i niematerialnego) i tradycji Pomorza, a także działania rozwijające świadomość mieszkańców w kluczowych dla regionu obszarach, takich jak aktywność obywatelska, udział w kulturze, ochrona środowiska i klimatu, promocja zdrowego trybu życia, racjonalne zachowania komunikacyjne, cyfryzacja czy przedsiębiorczość”.

W ramach drugiego celu strategicznego wyróżniono cel operacyjny 2.3 KAPITAŁ SPOŁECZNY, który mówi, że „wyróżnikiem województwa pomorskiego jest bogactwo różnorodności, przede wszystkim w wymiarze kulturowym, etnicznym, historycznym i społecznym. Bazą do budowania kapitału społecznego powinna być zatem otwartość, wynikająca w szczególności z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu oraz tradycji kresowych, morskich, historycznych i solidarnościowych. Swoistą marką Pomorza jest także zakorzenienie w regionalnej społeczności postaw wolnościowych, samorządowych, oddolnych i obywatelskich. Atutem regionu są również: potencjał doświadczenia i wiedzy seniorów oraz aktywność i wykształcenie mieszkanki i mieszkańców(...)”.

Kluczowym elementem procesu wzmacniania kapitału społecznego regionu jest jego potencjał kulturowy, budujący poczucie lokalnej, regionalnej, narodowej i europejskiej tożsamości. Widoczne są jednakże deficyty w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. W przypadku dziedzictwa materialnego, wciąż niewystarczająca jest liczba inwestorów zainteresowanych wykorzystywaniem i utrzymywaniem obiektów zabytkowych, co skutkuje ich degradacją. Zagrożeniem dla stanu zabytków jest również brak ich użytkowania, jedną z możliwości ich zachowania jest adaptacja do nowych funkcji. W zakresie dziedzictwa niematerialnego, widoczny jest jego ogromny potencjał służący budowie kapitału społecznego Pomorza, natomiast mankamentem jest jego relatywnie niska rozpoznawalność. Istotną będzie zatem realizacja przedsięwzięć służących zachowaniu dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu jako nośnika wartości historycznych, artystycznych, społecznych, edukacyjnych czy też ekonomicznych. W działaniach tych kluczową będzie rola JST, organizacji pozarządowych, a także podmiotów prywatnych(...).

Dla efektywnego rozwoju kapitału społecznego Pomorza niezbędna jest przyjazna, otwarta i dostępna przestrzeń publiczna. Pomimo wielu inicjatyw w tym zakresie, zarówno w miastach, jak i na terenach wiejskich, widoczna jest ograniczona dostępność przestrzeni publicznych dobrej jakości. Wiąże się to z wieloletnimi zaniedbaniami w tym zakresie oraz kształtowaniem przestrzeni często w sposób fragmentaryczny i nieskoordynowany, a także abstrahujący od kontekstu historycznego, urbanistycznego i potrzeb środowiskowych. Ważne jest także ścisłe powiązanie działań w przestrzeni publicznej z inicjatywami mającymi na celu włączanie mieszkańców w procesy zachodzące w ich najbliższym otoczeniu, przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu, integrację społeczną i zawodową, wzrost dostępności do usług społecznych oraz rozwój przedsiębiorczości. Kluczowa jest

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zatem realizacja przedsięwzięć wpływających na rozwój integrujących przestrzeni publicznych, a także kontynuowanie działań służących wdrażaniu kompleksowych programów rewitalizacji dla miejskich obszarów zdegradowanych. Konieczna jest również kontynuacja i wzmocnienie działań związanych z prowadzeniem tzw. „dialogu terytorialnego” z jst na etapie sporządzania projektu studium w kontekście kształtowania i prowadzenia racjonalnej polityki przestrzennej, w tym jej zgodności z polityką przestrzenną województwa zapisaną w rekomendacjach, wytycznych i ustaleniach PZPWP2030. Niezbędna w tym zakresie jest ścisła współpraca JST, organizacji pozarządowych, spółdzielni mieszkaniowych, przedsiębiorców i mieszkańców.”

W związku z powyższym sformułowano Ukierunkowania tematyczne:

- Podnoszenie wiedzy i świadomości wszystkich mieszkańców w obszarach kluczowych dla regionu, w szczególności: aktywności obywatelskiej i równego traktowania, kultury i tożsamości regionalnej, środowiska i klimatu, zdrowego trybu życia, racjonalnych zachowań komunikacyjnych, cyfryzacji oraz przedsiębiorczości.
- Zachowanie i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego.
- Podnoszenie kompetencji kadr kultury i turystyki (w obszarze krajoznawstwa), głównie na poziomie lokalnym. – Rozwój infrastruktury (instytucji) kultury, e-kultury oraz oferty uwzględniającej zagadnienia różnorodności kulturowej i dialogu obywatelskiego.
- Realizacja kompleksowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych.
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznych w sposób integrujący społeczności lokalne oraz podnoszenie świadomości w zakresie planowania przestrzennego i architektury.

Program Opieki zgodny jest z zapisami *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030*.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 przyjęty został uchwałą Nr 318/XXX/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 grudnia 2016 r., wszedł w życie z dniem 1.03.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 14.02.2017 r., poz. 603)⁴⁸.

Plan zagospodarowania jako dokument długookresowy służy do wyznaczenia kierunków polityki przestrzennej województwa, której celem jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, prowadzącego do spójnego i jednoczesnego tworzenia łądów: społecznego, ekonomicznego, środowiskowego i przestrzennego.

W rozdziale Uwarunkowania – środowisko kulturowe i jego ochrona za charakterystyczne składniki dziedzictwa kulturowego województwa uznano⁴⁹:

- dzieła architektury i budownictwa m.in. kościoły,
- zasługująca na szczególną uwagę architektura z przełomu XIX i XX wieku, w tym obiekty użyteczności publicznej m.in.: budynki urzędowe, sieć szkół o charakterystycznej architekturze, dworce kolejowe i in.,
- typowa dla znacznej części obszarów kulturowych drewniana zabudowa wiejska.

Potrzeby i wyzwania jakie stawia ochrona oraz utrzymanie walorów środowiska kulturowego regionu wiążą się z koniecznością zapewnienia warunków dla trwałego zachowania, zagospodarowania i utrzymania zabytkowych krajobrazów kulturowych oraz zespołów zabytkowych poprzez m.in. przywracanie historycznych układów wiejskich, odnowę zabytkowych obiektów wraz

⁴⁸ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego, <https://pbpr.pomorskie.pl/wp-content/uploads/MENU/Plan-zagospodarowania-przestrzennego/PZP-Wojew%C3%B3dztwa-Pomorskiego/Plan-2030/PZPWP%202030%20-%2030.12.2016.pdf> [Strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 5.10.2022 r.];

⁴⁹ Tamże, s. 66-97;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

z adaptowaniem do nowych funkcji, kompleksową odbudowę zdegradowanych zespołów zabytkowych w obszarach historycznych wsi, przeciwdziałanie dewastacji zabytków techniki, przemysłu, stanowisk archeologicznych, promowanie i oznaczenie w terenie historycznych miejsc pamięci, rozwój nowych form obszarowej ochrony krajobrazu kulturowego, w tym zwłaszcza systemu parków kulturowych, zabezpieczenie i prace konserwatorskie przy obiektach archeologicznych o własnej formie terenowej. Do istotnych zadań należy określenie kryteriów identyfikacji innych obiektów stanowiących dobra kultury współczesnej (pomników, miejsc pamięci, budynków, zespołów budynków, założeń urbanistycznych i krajobrazowych), będących uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, wyróżniających się wysoką wartością artystyczną, pełniącą istotną rolę dla budowania tożsamości regionu. Dostrzega się potrzebę stworzenia pomorskiej listy zabytków nieruchomości, które z uwagi na ponadregionalne znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturowego i świadomości społecznej mogą zostać uznane za pomniki historii lub parki kulturowe⁵⁰.

Polityka przestrzenna województwa uwzględnia ochronę tożsamości historyczno-kulturowej oraz promocję zasobów kulturowych województwa, a w szczególności obiektów zabytkowych i założeń przestrzennych, rewaloryzację przestrzeni o bogatej tradycji historycznej oraz obiektów zabytkowych, rozwijanie i promowanie szlaków kulturowych w oparciu o zasoby kulturowe.

W ramach działań i przedsięwzięć polityki przestrzennej służących realizacji kierunku „Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym” wyznaczono m.in. dla jednostek samorządu terytorialnego następujące zadania:

- kompleksowa odnowa i rewaloryzacja definiujących tożsamość regionu zdegradowanych obiektów i zespołów zabytkowych, historycznych układów ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i uwzględnionych w ewidencji zabytków oraz pozostających poza nimi, z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy;
- eliminowanie funkcji użytkowych obniżających wartości historyczne obiektów zabytkowych oraz obiektów kolidujących z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,
- realizacja obiektów o charakterze wystawienniczym, muzealnym, jak również skansenów służących zachowaniu, ochronie i promocji dziedzictwa kulturowego regionu⁵¹.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024 przyjęty został uchwałą Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29.11.2021 roku⁵².

Celem strategicznym Programu jest „Wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu”. Cel ten realizowany będzie w ramach dwóch priorytetów:

- **Priorytet 1: Zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu,**
Priorytet ten będzie realizowany poprzez następujące kierunki:
 - a) ochrona dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej,
 - b) opieka nad zabytkami
- **Priorytet 2: Upowszechnianie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu.**

⁵⁰ Tamże, s. 68;

⁵¹ Tamże, s. 173-176;

⁵² Uchwała Nr 455/XXXVIII/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 listopada 2021 roku w sprawie przyjęcia Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie pomorskim na lata 2021-2024;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Priorytet ten będzie realizowany poprzez następujące kierunki:

- a) edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym,
- b) wspieranie działań na rzecz zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W ramach pierwszego kierunku obejmującego cel pierwszy podjęte zostaną następujące działania:

- Uwzględnianie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zapewniających ochronę zabytków (w tym archeologicznych) oraz wartościowych elementów krajobrazu kulturowego, a także dobrą kontynuację krajobrazową struktur osadniczych, w tym zapobieganie niekorzystnym zjawiskom suburbanizacji;
- Działania na rzecz ochrony wyróżniających się krajobrazowo obszarów z charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej zabytkami;
- Działania wspierające konserwację, renowację i rewaloryzację:
 - obiektów charakterystycznych dla regionu – elementów dziedzictwa morskiego i rzecznoego, a także obiektów architektury drewnianej i szkieletowej oraz modernistycznej,
 - obiektów sakralnych (kościół, klasztor, kaplice, kapliczki przydrożne, cmentarze, kalwarie itp.),
 - zespołów dworsko- i pałacowo-parkowych, a także parków, ogrodów i zieleni komponowanej;
- Ochrona i konserwacja:
 - zabytków archeologicznych,
 - zabytków ruchomych, w tym zbiorów muzealnych i archiwaliów;
- Działania na rzecz trwałego zachowania i użytkowania obiektów zabytkowych poprzez montaż urządzeń niezbędnych dla zapewnienia właściwych warunków przechowywania i eksponowania zabytków ruchomych i muzealiów, a także montaż specjalistycznych instalacji zabezpieczających przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą;
- Wspieranie działań na rzecz adaptacji obiektów zabytkowych do nowych funkcji (np. na cele kulturalne, edukacyjne, użyteczności publicznej);
- Oznakowywanie obiektów zabytkowych.

W ramach drugiego kierunku obejmującego cel pierwszy podjęte zostaną następujące działania:

- *Działania służące poprawie stanu zachowania zabytków, w tym konserwacja, renowacja i rewaloryzacja;*
- *Wykonywanie specjalistycznych opracowań badawczo-dokumentacyjnych zabytków oraz obszarów zabytkowych obejmujących:*
 - *inwentaryzacje architektoniczno-konserwatorskie,*
 - *ekspertyzy techniczne i konserwatorskie,*
 - *badania konserwatorskie, architektoniczne i archeologiczne,*
 - *programy prac konserwatorskich i restauratorskich;*
- *Zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż specjalistycznych instalacji i zabezpieczeń);*
- *Znakowanie i ewidencjonowanie zabytków.*

W ramach pierwszego kierunku obejmującego cel drugi podjęte zostaną następujące działania:

- *Promocja zabytków, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki regionu: dziedzictwa morskiego i rzecznoego, a także obiektów architektury drewnianej i szkieletowej oraz modernistycznej,*

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- *Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa pomorskiego – w szczególności takich jak:*
 - konferencje, warsztaty, konkursy,
 - publikacje książkowe i foldery;
 - *Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowania obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo;*
 - *Współpraca z instytucjami kultury oraz jednostkami naukowymi w zakresie rozpoznania regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz wymiany informacji o jego zasobach;*
 - *Digitalizacja i udostępnianie zasobów o dziedzictwie kulturowym regionu;*
 - *Tworzenie i oznakowanie szlaków kulturowych.*
- W ramach drugiego kierunku obejmującego cel drugi podjęte zostaną następujące działania:
- *Wspieranie działań dążących do pełnego rozpoznania i identyfikacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez współpracę ze specjalistycznymi instytucjami i ekspertami;*
 - *Wspieranie przedsięwzięć dokumentacyjnych i wydawniczych zmierzających do popularyzacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego;*
 - *Wspieranie inicjatyw zmierzających do aplikacji o wpis na krajową listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego;*
 - *Wspieranie lokalnych grup i organizacji w działaniach polegających na kultywowaniu tradycji i obyczajów, upamiętniających wydarzenia i postaci historii, tradycjami i rzemiosłem;*
 - *Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o niematerialnym dziedzictwie kulturowym;*
 - *Wspieranie działań związanych z organizacją konferencji, wystaw, przedstawień i festiwali prezentujących przejawy niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu.*

Źródłami finansowania powyższych działań będą środki jst, fundusze europejskie, dotacje MKiDN, PWKZ, środki prywatne.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024.

4.2.4. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego (SRSG) przyjęta została uchwałą nr XIX/131/2000 Rady Powiatu w Kwidzynie z dnia 26 kwietnia 2000 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego. Strategia była aktualizowana w latach: 2002, 2003, 2004, 2005, 2009, 2014. W dniu 27.08.2018 r. Rada Powiatu Kwidzyńskiego podjęła uchwałę w sprawie uchwalenia kolejnej aktualizacji SRSG. Zakres zmian *Strategii* dotyczy aktualizacji poszczególnych części dokumentu, tj.:

- ogólna charakterystyka powiatu,
- diagnoza społeczno-gospodarcza (nowe ujęcie oraz uaktualnienie danych),
- analiza SWOT (przywrócenie i wprowadzenie w dokumencie),
- misja,
- plan strategiczny zawierający : priorytety, cele strategiczne, kierunki działania oraz wskaźniki realizacji celów strategicznych,
- wdrażanie i monitorowanie.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Zmiany dotyczą m.in.: wprowadzenia w obszarze Infrastruktura tematu transportu publicznego – cel strategiczny : Efektywny zintegrowany transport publiczny oraz wprowadzenia zadania dotyczącego cyfryzacji powiatowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego, a także włączenia do obszaru Gospodarka spraw dotyczących wspierania przedsięwzięć z zakresu wykorzystania odnawialnych źródeł energii, efektywności energetycznej oraz edukacji ekologicznej mieszkańców. Powyższe zmiany wprowadzane okresowo mają na celu dostosowanie Strategii do aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu kwidzyńskiego⁵³.

Misją⁵⁴ dla powiatu kwidzyńskiego jest „Społeczność kreatywnie współpracująca na rzecz poprawy życia w powiecie, budująca zdolność do trwałej konkurencji zewnętrznej, zachowująca równowagę rozwoju”.

W obszarze SPOŁECZNOŚĆ określono priorytet „Aktywni i dynamiczni mieszkańcy”, który realizowany będzie przez 5 celów strategicznych, wśród których określono podjęcie działań w celu rozwoju turystyki w powiecie (kierunkami działań dla tego celu będzie propagowanie walorów turystycznych, przyrodniczych i krajobrazowych powiatu)⁵⁵.

W obszarze PRZESTRZEŃ określono priorytet „Spójna polityka przestrzenna obejmująca ochronę krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie współczesnej przestrzeni powiatu”, który realizowany będzie przez 2 cele strategiczne: poprawa jakości życia poprzez kształtowanie procesów przestrzennych (kierunkami działań dla tego celu będą „Współpraca z gminami w zakresie opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznej w celu zachowania tradycyjnego krajobrazu kulturowego” i „Modernizacja zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich, cennych kulturowo i przyrodniczo”) oraz rozwój zrównoważony przestrzeni, w tym kulturowej – umacnianiem tożsamości lokalnej (kierunkami działań dla tego celu będą „Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego w obszarach o istotnym znaczeniu dla tożsamości powiatu” i „Integracja społeczności lokalnej w oparciu o zachowaną wielokulturowość regionu popularyzacja wartości kulturowych powiatu”)⁵⁶.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego.

⁵³ <https://www.powiatkwidzynski.pl/portal/index.php/strategie-i-programy/strategia-rozwoju-spoleczno-gospodarczego-powiatu-kwidzynskiego/67-zobacz-takze/strategie-i-programy/strategia-rozwoju-spoleczno-gospodarczego-powiatu-kwidzynskiego/1589-aktualizacja-strategii-rozwoju-spoleczno-gospodarczego-powiatu-kwidzynskiego> [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 5.10.2022 r.];

⁵⁴ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego, Kwidzyn 2018, s. 119; [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 5.10.2022 r.];

⁵⁵ Tamże, s. 125;

⁵⁶ Tamże, s. 141;

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego****5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy****5.1.1. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Kwidzyn**

„Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn na lata 2015-2020”⁵⁷ została opracowana w 2014 r. i przyjęta uchwałą Nr XVI/90/15 przez Radę Gminy Kwidzyn w dniu 10 września 2015 r. Obecnie brak jest dokumentu obejmującego kolejne lata.

Na podstawie analizy stanu rozwoju gminy w 2014 r. określono ściśle od siebie zależne oraz połączone obszary, na których powinien koncentrować się wysiłek strategiczny:

Obszar I – Gospodarka

Obszar II – Kapitał społeczny

Obszar III – Usługi publiczne

Obszar IV – Zarządzanie rozwojem gminy

Dla każdego z głównych obszarów rozwoju opracowano cel strategiczny, który został uszczegółowiony celami operacyjnymi. Wyznaczono również kierunki działań.

Za jeden z wariantów rozwoju obrano Rozwój szlaków turystycznych m.in. pieszych (nordic walking), rowerowych, konnych czy ścieżek edukacyjnych, kulturowych⁵⁸. Tak wyznaczony kierunek działań daje możliwość włączenia zabytków z terenu gminy Kwidzyn do różnego rodzaju szlaków czy ścieżek w celu szerokiej promocji dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn na lata 2015-2020”.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w studium uwarunkowań uwzględnia się, w szczególności ochronę:

3.1. zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

3.2. innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3.3. parków kulturowych.

Jednocześnie w art. 19 ust. 2 wyżej cytowanej ustawy stwierdzono, że „w przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn⁵⁹ przyjęte zostało przez Radę Gminy Kwidzyn uchwałą Nr IX/43/2011 z dnia 1 lipca 2011 r., zostały w nim zdefiniowane główne czynniki mające wpływ na rozwój i zagospodarowanie gminy, oraz sformułowane kierunki zagospodarowania przestrzennego niezbędne do prowadzenia polityki przestrzennej.

Zarządzeniem zastępczym Wojewody Pomorskiego z dnia 15 maja 2018 r. w sprawie wprowadzenia udokumentowanych złóż kopalin do Studium uwarunkowań i kierunków

⁵⁷ Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn na lata 2015-2020: <http://www.bip.gminakwidzyn.pl/?a=6714> [strona Urzędu Gminy Kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

⁵⁸ Tamże, s. 68;

⁵⁹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn, <http://www.bip.gminakwidzyn.pl/?a=4178> [strona Urzędu Gminy Kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn wprowadzono zmianę do *Studium uwarunkowań* w tym zakresie. Złoża kopalin nr 14 znajdują się częściowo na terenie stref ochrony archeologicznej (stanowiska archeologiczne nr 6 i 7).

W *Studium uwarunkowań* znajdują się zapisy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy. W części A. Uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w rozdziale 6. *Uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej* znajduje się wykaz obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków - wykaz jest już nieaktualny, brakuje kościoła ewangelickiego ob. filialnego p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Pastwie (decyzja z 19.04.2012 r., nr w rej. zab. A-1886), zestawienie obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków pn. Sumaryczny wykaz zabytków nie ujętych w wojewódzkim rejestrze zabytków – dziś funkcjonujący pod nazwą „Gminna Ewidencja Zabytków” oraz wykaz zabytków archeologicznych z określonymi zasadami ich ochrony:

„Strefa obserwacji archeologicznej – na obszarze Kwidzyn wyznaczone są dwie strefy obserwacji archeologicznej. Jedna z nich rozciąga się od Kwidzyna do Białego Dworu, wzdłuż wysoczyzny obejmując swoim zasięgiem wieś Baldram. Druga znacznie większa ciągnie się wzdłuż północno-wschodniej i wschodniej granicy gminy poprzez miejscowości: Brachlewo, Dubiel, Ośno, Licze, Bronno. Na terenie strefy wszelkie prace ziemne wymagają zgłoszenia do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w celu uzyskania warunków nadzoru archeologicznego związanego z możliwością natrafienia na stanowiska archeologiczne.

Strefa ochrony archeologicznej – na terenie gminy znajduje się 7 stref ochrony archeologicznej: wokół wsi Bronno, na południe od wsi Kamionka, w pobliżu miejscowości Dubiel i Brachlewo, na południe od Podzamcza, na północ od wsi Tychnowy oraz pomiędzy miejscowościami Barldram i Tychnowy.

Na terenie strefy wszelkie prace ziemne (np. pod uzbrojenie terenu bądź wykopy pod fundamenty) wymagają zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w którym zostaną określone warunki prowadzenia robót. Bez zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dopuszcza się jedynie ograniczoną działalność inwestycyjną.”

W części B. Kierunki zagospodarowania przestrzennego w rozdziale 3. Obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej umieszczono tabelę z obiektami zabytkowymi z terenu gminy Kwidzyn wpisanymi do rejestru zabytków oraz informację dotyczącą zasad ochrony konserwatorskiej wynikających z przepisów prawa:

„Zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003, Nr 162, poz. 1568) zabytki znajdujące się w ewidencji zabytków podlegają ochronie.

W odniesieniu do zabytków wpisanych do rejestru, w tym zabytków archeologicznych, ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga uzyskania zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w przypadku:

- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- wykonywania robót budowlanych w otoczeniu zabytku,
- prowadzenia badań konserwatorskich,
- prowadzenia badań architektonicznych,
- prowadzenia badań archeologicznych,
- przemieszczania zabytku nieruchomego,
- dokonywania podziału zabytku nieruchomego,
- zmiany przeznaczenia zabytku lub sposobu korzystania z tego zabytku,

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- umieszczanie na zabytku urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów z wyłączeniem tablic informujących, iż dany obiekt jest zabytkowy,
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku,
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania."

Ponadto w rozdziale 3 znajduje się również Sumaryczny wykaz zabytków nie ujętych w wojewódzkim rejestrze zabytków oraz wprowadzono propozycję zasady ochrony konserwatorskiej:

„Na terenie gminy proponuje się wprowadzenie następujących stref ochrony konserwatorskiej do uwzględnienia w MPZP:

- Strefa ochrony konserwatorskiej „A” – znajduje się w miejscowościach: Rakowiec, Licze, Tychnowy, Janowo, Podzamcze oraz Maresa i dotyczy ona pojedynczych zabudowań. Na obszarze strefy obowiązuje pełna ochrona konserwatorska, dotycząca historycznych założeń dworsko-folwarczno-parkowych oraz sakralnych o bardzo dobrze zachowanej strukturze przestrzennej.

- Strefa ochrony konserwatorskiej „B” – obejmuje układy ruralistyczne wsi: Janowo, Pastwa, Korzeniewo, Maresa, Barldram, Rakowiec oraz Licze. W strefie obowiązuje zakaz lokowania inwestycji niewkomponowanych w układ ruralistyczny, zachowanie historycznych linii zabudowy bądź nawiązanie do niej. Nowe zabudowania wymagają opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Strefa ochrony konserwatorskiej wglądu w krajobraz – zaczyna się ona w miejscowości Maresa i prowadzi w kierunku miasta Kwidzyn, otwiera się jednak dopiero po dojechaniu do dróg: drogi wojewódzkiej nr 518, drogi wojewódzkiej nr 588 oraz drogi krajowej nr 90 w miejscowości Maresa, a jej główny obszar znajduje się już w granicach miasta. Na terenie strefy obowiązuje zakaz lokowania obiektów i urządzeń mogących zakłócić bądź przesłonić ekspozycję chronionych elementów środowiska kulturowego. Dopuszcza się natomiast na terenie strefy lokalizowanie obiektów i urządzeń niezbędnych dla funkcjonowania poszczególnych terenów. Niezbędne jest jednak spełnienie warunku pierwszego oraz uzyskanie zgody od Powiatowego Konserwatora Zabytków. Obecnie zagospodarowanie terenu nie wpływa na zakłócenie walorów widokowych. Należy zwrócić uwagę, przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy, aby przyszłe zagospodarowanie terenu nie spowodowało zakłóceń walorów widokowych. W strefie ścisłej ochrony konserwatorskiej wszelkie decyzje planistyczne, projektowe i realizacyjne przy nowych inwestycjach budowlanych oraz wpływających na układ przestrzenny w strefie, podlegają uzgodnieniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na etapie procedury administracyjnej."

W dziale dotyczącym archeologii zamieszczono spis stanowisk archeologicznych oraz powtórzono zasady ochrony zabytków archeologicznym zamieszczone w rozdziale 6 w części A.

Zapisy zawarte w *Studium* odnoszące się do zasad ochrony konserwatorskiej są w znacznej mierze nieaktualne. Zapis o konieczności uzyskania uzgodnień lub opinii odnośnie nowej zabudowy właściwego miejscowo konserwatora zabytków w strefach ochrony konserwatorskiej nie ma obecnie podstaw prawnych. Rada Gminy uchwalając *Studium* uwarunkowań i kierunków zagospodarowania bądź miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nie można rozszerzać kompetencji innego organu czyli wojewódzkiego konserwatora zabytków poprzez nałożenie obowiązków w postaci konieczności konsultowania i uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków wszelkich działań inwestycyjnych. Kwestie wydawania pozwoleń lub uzgadniania projektów budowlanych uregulowane są w aktach wyższego rzędu (np. art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami czy art. 39 Prawa budowlanego).

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

31 lipca 2018 r. Rada Gminy Kwidzyn przyjęła wyniki oceny aktualności Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (Uchwała Nr LIII/367/18 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 31 lipca 2018 r. w sprawie oceny aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem decyzji zamieszczonych w rejestrach). Stwierdzono aktualność *Studium uwarunkowań...* oraz aktualność wszystkich miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Kwidzyn. Jednocześnie przyjęto do realizacji wieloletni program sporządzania planów miejscowych dla obszaru gminy Kwidzyn. Analiza zawartości *Studium* wykazała, że w rozdz. 6 Części A odnoszącym się do dziedzictwa kulturowego oraz w rozdziale 3 Części B odnoszącym się do obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej istnieją miejscowe rozbieżności w przebiegu granic obszarowych form ochrony prawnej, nieaktualny jest stan w odniesieniu do obiektów i obszarów ujętych w wykazach WKZ, Gminnej Ewidencji Zabytków oraz stanowisk archeologicznych i stref obserwacji archeologicznej.

Zgodnie z art. 19 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. W związku z powyższym w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn należy zamieścić aktualne wykazy zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz do gminnej ewidencji zabytków, uaktualnić przebieg stref ochrony konserwatorskiej układów ruralistycznych zabytkowych wsi włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kwidzyn (Baldram, Janowo, Korzeniewo, Licze, Lipianki, Mareza, Nowa Wieś Kwidzyńska, Rakowiec, Tychnowy), uaktualnić przebieg stref ochrony archeologicznej, uaktualnić zapisy odnośnie zasad ochrony konserwatorskiej układów przestrzennych i obiektów zabytkowych.

5.1.3. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego

Zgodnie z przepisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym do zadań własnych gminy należy kształtowanie polityki przestrzennej, co realizowane jest poprzez miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. W myśl ww. ustawy, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza: (...) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W myśl art. 7 ustawy o ochronie zabytków, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego są prawną formą ochrony zabytków. Na organ sporządzający plan, ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 ust. 1 pkt 9 nakłada obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego. Sformułowane w nim zasady posiadają rangę prawa miejscowego.

Zgodnie z zapisami Konstytucji Rzeczypospolitej Polski planowanie przestrzenne w Polsce respektuje zasadę zrównoważonego, trwałego rozwoju. Zasada ta w równym stopniu odnosi się do ochrony środowiska przyrodniczego jak i dziedzictwa kulturowego.

W myśl art. 15 ust. 2 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w miejscowych planach obowiązkowo określa się:

- przeznaczenie terenów oraz linie rozgraniczające tereny o różnym przeznaczeniu lub różnych zasadach zagospodarowania;
- zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego;
- zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu;
- zasady kształtowania krajobrazu;
- zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- wymagania wynikające z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych;
- zasady kształtowania zabudowy oraz wskaźniki zagospodarowania terenu, maksymalną i minimalną intensywność zabudowy jako wskaźnik powierzchni całkowitej zabudowy w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, minimalny udział procentowy powierzchni biologicznie czynnej w odniesieniu do powierzchni działki budowlanej, maksymalną wysokość zabudowy, minimalną liczbę miejsc do parkowania w tym miejsca przeznaczone na parkowanie pojazdów zaopatrzonych w kartę parkingową i sposób ich realizacji oraz linie zabudowy i gabaryty obiektów;
- granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie, na podstawie odrębnych przepisów, terenów górniczych, a także obszarów szczególnego zagrożenia powodzią, obszarów osuwania się mas ziemnych, krajobrazów priorytetowych określonych w audycie krajobrazowym oraz w planach zagospodarowania przestrzennego województwa;
- szczegółowe zasady i warunki scalania i podziału nieruchomości objętych planem miejscowym;
- szczególne warunki zagospodarowania terenów oraz ograniczenia w ich użytkowaniu, w tym zakaz zabudowy;
- zasady modernizacji, rozbudowy i budowy systemów komunikacji i infrastruktury technicznej;
- sposoby i termin tymczasowego zagospodarowania, urządzania i użytkowania terenów.

W zależności od potrzeb i specyfiki obszaru w planie zagospodarowania przestrzennego można ustalić między innymi granice:

- obszarów wymagających przeprowadzenia scaleń i podziałów nieruchomości;
- obszarów rehabilitacji istniejącej zabudowy i infrastruktury technicznej;
- obszarów wymagających przekształceń lub rekultywacji;
- terenów pod budowę urządzeń oraz granice ich stref ochronnych związanych z ograniczeniami w zabudowie, zagospodarowaniu i użytkowaniu terenu oraz występowaniem znaczącego oddziaływania tych urządzeń na środowisko;
- terenów pod budowę obiektów handlowych;
- terenów rozmieszczenia inwestycji celu publicznego o znaczeniu lokalnym;
- terenów inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, umieszczonych w planie zagospodarowania przestrzennego województwa lub w ostatecznych decyzjach o lokalizacji drogi krajowej, wojewódzkiej lub powiatowej, linii kolejowej o znaczeniu państwowym, lotniska użytku publicznego;
- terenów rekreacyjno-wypoczynkowych oraz terenów służących organizacji imprez masowych;
- pomników zabytków oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej;
- terenów zamkniętych, i granice stref ochronnych terenów zamkniętych;
- sposób usytuowania obiektów budowlanych w stosunku do dróg i innych terenów publicznie dostępnych oraz do granic przyległych nieruchomości, kolorystykę obiektów budowlanych oraz pokrycie dachów;
- minimalną powierzchnię nowo wydzielonych działek budowlanych.

Wszystkie powyższe zasady dotyczą w równym stopniu terenów występowania zabytków i obszarów zabytkowych.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m. in. przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W związku z powyższym w planach miejscowych:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych;
- uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- wyznacza się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W ustaleniach ogólnych planu wskazać należy zabytkowe obiekty i obszary:

- a. wpisane do rejestru zabytków, pomniki historii, parki kulturowe,
- b. dla których ustanawia się ochronę na mocy ustaleń planu:
 - zabytki budownictwa i architektury wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy/ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
 - obszary wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy/ujęte gminnej ewidencji zabytków, dla których należy ustalić strefy ochrony konserwatorskiej,
 - wartości niematerialne, o których mowa w art. 6 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymagające ochrony w planie (historyczne nazwy dzielnic, obiektów, placów, zespołów przestrzennych itp.).

Plan miejscowy powinien zapewnić:

- zachowanie i eksponowanie zasobu i walorów dziedzictwa kulturowego,
- ochronę walorów dziedzictwa kulturowego,
- kształtowanie harmonijnego, współczesnego krajobrazu kulturowego z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych i regionalnych.

W planach wyznacza się w zależności od potrzeb wynikających ze specyfiki miejsca strefy ochrony konserwatorskiej⁶⁰:

- a. obszaru zabytkowego, w której określa się:
 - zakres ochrony wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego składających się na strukturę przestrzenną strefy,
 - zasady wprowadzania współczesnych elementów zagospodarowania w zabytkową strukturę przestrzenną,
 - ograniczenia i dopuszczenia w zagospodarowaniu,
- b. otoczenia/ekspozycji zabytku, wyznaczana w sytuacji, gdy:
 - w decyzji o wpisaniu obiektu do rejestru zabytków nie uwzględniono otoczenia zabytku w rozumieniu art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a wymaga ono ochrony,
 - specyfika terenu wokół obiektu i obszaru zabytkowego przeznaczonego do ochrony w planie (uksztaltowanie, zagospodarowanie, użytkowanie) wskazuje na taką potrzebę.
- c. krajobrazu kulturowego,
- d. stanowisk archeologicznych.

W stosunku do historycznych układów urbanistycznych ustalenia planu dotyczą m.in.⁶¹:

- zachowania kompozycji przestrzennej,
- utrzymania form zagospodarowania terenu,
- utrzymania form i charakteru zabudowy,
- historycznego układu komunikacyjnego z określeniem linii regulacyjnych, rodzaju nawierzchni i obiektów małej architektury oraz ewentualnej lokalizacji zadrzewień i zieleni urządzonej,
- określenia dopuszczalnych uzupełniających form zabudowy,
- intensywności zabudowy i wskaźników wielkości terenów utwardzonych w stosunku do powierzchni działki,
- obowiązujących linii zabudowy dla obiektów projektowanych,
- zasad kompozycji elewacji i zasad ich ewentualnych przekształceń,
- minimalnej i maksymalnej wysokości zabudowy frontowej i wewnętrznej (gospodarczej i mieszkalnej),
- zasad obsługi komunikacyjnej, w tym usytuowanie wejść do budynków i wjazdów na posesje,
- form dachów i materiału pokrycia dachowego istniejącej zabudowy historycznej i projektowanej,

⁶⁰ Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych, opr. zb., koord. J. Welc-Jędrzejewska, Warszawa 2011, s. 25-26;

⁶¹ Tamże, s. 32;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- materiału i form ogrodzeń,
- charakterystycznych elementów małej architektury,
- utrzymania charakteru szaty roślinnej i układów zieleni wysokiej,
- ochrony historycznych podziałów własnościowych,
- lokalizacji urządzeń technicznych (naziemnych zbiorników, masztów, anten, nośników reklamowych, klimatyzatorów, szafek kablowych i telekomunikacyjne, pomieszczeń do gromadzenia odpadów itp.),
- innych istotnych elementów fizjonomii zespołów zabudowy.

W stosunku do obiektów i obszarów poprzemysłowych ustalenia planu dotyczą m.in.⁶²:

- zasad adaptacji obiektów istniejących oraz realizacji nowej zabudowy,
- zasad kompozycji brył i elewacji oraz zasad ich przekształceń w trakcie użytkowania,
- ustalenia minimalnej i maksymalnej wysokości zabudowy,
- rozwiązań układu komunikacyjnego,
- lokalizacji urządzeń technicznych,
- dopuszczalnych form ogrodzeń,
- innych elementów, jeżeli występują jako istotne elementy fizjonomii zespołu zabudowy i charakteru obszaru,
- ewentualnych nowych podziałów własnościowych uwzględniających wewnętrzny historyczny układ komunikacyjny.

W stosunku do układów zabytkowej zieleni ustalenia planu dotyczą m.in.⁶³:

- dopuszczonych działań na terenach zieleni,
- proporcji terenów zieleni do zabudowy,
- zachowania lub odtworzenia układu kompozycyjnego - osi, szpalerów, wglądów, dominant,
- składu roślinnego,
- działań dotyczących zachowania lub odtworzenia obudowy układu komunikacyjnego,
- zasad realizacji drobnych form architektonicznych i urządzeń technicznych,
- powiązań z innymi elementami zagospodarowania,
- zakazu dokonywania wtórnych podziałów własnościowych,
- dopuszczonych form ogrodzeń,
- innych istotnych elementów fizjonomii zespołu.

W stosunku do zabytków architektury i budownictwa ustalenia planu dotyczą m.in.⁶⁴:

- określenia chronionych wartości zabudowy istniejącej (historyczna linia zabudowy, forma i gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.) i ustalenie zakazu jej zmiany lub nakazu przywrócenia,
- zasad zagospodarowania posesji - działki budowlanej (lokalizacja elementów zabudowy),
- określenia dopuszczalnych zmian i warunków ich realizacji,
- określenia gabarytów oraz parametrów estetycznych, technicznych i użytkowych dla zabudowy nowej (przebieg linii zabudowy, forma i gabaryt obiektów, forma dachów, opracowanie elewacji, kolorystyka, materiały, itp.),
- utrzymania, przywrócenia lub zmiany podziału parcelacyjnego (podstawowego elementu organizacji i fizjonomii przestrzeni),
- określenia innych elementów kontekstu krajobrazowego (w tym zieleni urządzonej, nawierzchni i towarzyszącej obiektowi małej architektury) dla utrzymania lub przywrócenia wartości chronionych.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w gminie Kwidzyn są sporządzane przez Wójta Gminy Kwidzyn, następnie plany uchwała Rada Gminy Kwidzyn. Obszar gminy pokryty jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego na 20% powierzchni.

Gmina posiada aktualne plany zagospodarowania przestrzennego dla następujących obszarów:

⁶² Tamże, s. 35;

⁶³ Tamże, s. 36;

⁶⁴ Tamże, s. 37;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- osiedle gminnej zabudowy mieszkaniowej w Rakowcu - Uchwała Nr XXXIX/177/98 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 18 czerwca 1998 r.,
- fragment wsi Lipianki i Korzeniewo - Uchwała Nr XXIX/191/02 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 10 kwietnia 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2002 r., Nr 29 poz. 700),
- tereny wyznaczone dla planowanej drogi publicznej w obrębach Lipianki, Mareza i Baldram - Uchwała Nr XXXIII/215/02 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 7 października 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2003 r., Nr 13 poz. 135),
- teren położony w obrębie geodezyjnym Rakowiec - Uchwała Nr XXI/157/05 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 23 marca 2005 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2005 r., Nr 44 poz. 859),
- teren przeznaczony dla potrzeb działalności gospodarczej związanej z eksploatacją złóż i kopalin na terenie wsi Kamionka - Uchwała Nr XXI/158/05 z dnia 23 marca 2005 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2005 r., Nr 44 poz. 860),
- tereny położone w obrębie geodezyjnym Górki - Uchwała Nr XXXI/219/06 z dnia 28 lutego 2006 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2006 r., Nr 61 poz. 1246),
- nieruchomości położone w obrębie geodezyjnym Dankowo (zmiana mpzp) - Uchwała XXXV/255/2006 z dnia 18 lipca 2006 r. (Dz. U. Woj. Pom. z 2006 r., Nr 100 poz. 2060),
- nieruchomości położone w obrębie geodezyjnym Rakowiec - Uchwała Nr XXXVII/268/06 z dnia 20 października 2006 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2007 r. Nr 34 poz. 497),
- nieruchomości oznaczone numerami działek: 187, 189, 190, 191, 192 położone w obrębie geodezyjnym Rozpędziny - Uchwała nr VIII/48/07 z dnia 15 maja 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2007 r., Nr 143 poz. 2669),
- teren górniczy położony w obrębie geodezyjnym Podzamcze - Uchwała Nr X/60/2007 z dnia 7 września 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2008 r., Nr 19 poz. 487),
- nieruchomości położone w obrębach Dankowo i Górki - Uchwała Nr XIII/83/07 z dnia 14 grudnia 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2008 r., Nr 39 poz. 1152),
- działki oznaczone numerami: 257/6, 257/8, 147/2, 256/9, 256/10, 256/12, 256/13, 256/14 położone w obrębie geodezyjnym Brachlewo - Uchwała Nr XVI/91/15 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 10.09.2015 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2015 r., poz. 3223),
- część obrębów geodezyjnych: Brachlewo, Brokowo, Dubiel, Kamionka, Tychnowy - Uchwała Nr XIX/119/15 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 9.11.2015 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2015 r., poz. 3630),
- tereny położone w obrębie geodezyjnym Górki - Uchwała Nr XXIII/140/16 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 29.01.2016 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2016 r., poz. 1066),
- dla miejscowości Gilwa Mała - Uchwała Nr XXXV/236/2017 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 23.02.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2017 r., poz. 1571),
- teren górniczy położony w obrębie geodezyjnym Podzamcze - Uchwała Nr XLV/315/17 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 21.12.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2018 r., poz. 386),
- część obrębu geodezyjnego Baldram - Uchwała Nr XLVI/319/18 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 25.01.2018 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2018 r., poz. 646),
- Uchwała Nr XXX/191/21 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 25.08.2021 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2021 r., poz. 3470),
- Uchwała Nr XXXIV/210/21 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 14.12.2021 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2022 r., poz. 202).

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy**5.2.1. Zarys historii gminy**

Obszar Pojezierza Pomorsko-Mazurskiego, a tym samym okolice Kwidzyna zostały zasiedlone przez człowieka znacznie później niż tereny Polski południowej i środkowej. Podczas gdy Małopolskę i Śląsk od dawna zamieszkiwały grupy ludzkie, Pomorze było przykryte grubym „płaszczem” lodowca. Ustąpił on z tych terenów około 12 tysięcy lat p.n.e. Sporadyczne pojawiali się tu ludzie w okresie starszej i środkowej epoki kamienia (8000 do 3500 lat p.n.e.). Pierwsi mieszkańcy tych ziem to ludność kultury świderskiej, prowadząca koczowniczy tryb życia.

Znaczne ożywienie osadnicze w okolicach Kwidzyna daje zaobserwować się dopiero w młodszej epoce kamienia (3500 do 1700 lat p.n.e.), kiedy to zmieniono koczowniczy tryb życia na osiadły. Pierwsze rozpoznane ślady działalności ludzkiej na terenie Dolnego Powiśla pochodzą z drugiego okresu młodszej epoki kamienia (3500 do 2500 lat p.n.e.) z osad Kamionka, Licze, Rakowiec.

Osadnictwo epoki brązu (1700 do 650 lat p.n.e.) do tej pory nie zostało dokładnie rozpoznane. W początkach tej epoki, wzdłuż Wisły, docierały na Pomorze pierwsze importy narzędzi z miedzi i brązu, czego przykładem może być znaleziona w Rozpędzinach siekierka brązowa.

Pełniejszy obraz osadnictwa pradziejowego okolic Kwidzyna rysuje się po zasiedleniu tych terenów przez prasłowiańskie plemiona kultury łużyckiej (około 1000 lat p.n.e.).

Z wczesnej epoki żelaza (700 do 200 lat p.n.e.) wokół Kwidzyna rozpoznano dwanaście stanowisk archeologicznych kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej.

Cmentarzyska ludności kultury łużyckiej z urnami z prochami zmarłych w grobach płaskich odkryto w miejscowościach: Bystrzec, Czarne Dolne, Klecewo i Zajezerze. W kulturze wschodniopomorskiej formą przewodnią był grób skrzynkowy (Baldram, Cygany, Gardeja, Kwidzyn, Ośno, Podzamcze). Prasłowiańska ludność kultury łużyckiej na Dolnym Powiślu budowała osiedla obronne – grody na trudno dostępnych wzgórzach (Baldram, Podzamcze).

Z młodszej epoki przedrzymskiej pochodzą niezwykle ciekawe znaleziska ze stanowiska w Lipiankach. Znaleziono tu fragmenty naczyń ceramicznych wykazujące związki z kulturą przeworską. Odnaleziono tu również ceramikę z fazy przejściowej pomiędzy młodszym okresem przedrzymskim a rzymskim, wskazującą na kontynuację stylistyki kultury oksywskiej oraz ceramikę łączoną z kulturą wielbarską. Poza ceramiką odnaleziono zapinkę brązową, nóż i haczyk z żelaza, a także dwa paciorki szklane⁶⁵. Teren ten zajęty był pod osadnictwo przez długi okres – od fazy A2 młodszej epoki przedrzymskiej po okres wpływów rzymskich przez ludność kultury wielbarskiej.

U progu naszej ery Dolne Powiśle znajdowało się pod silnym wpływem kultury starożytnego Rzymu i jego prowincji. Powstawały i rozwijały się szlaki bursztynowe. Najważniejszy z nich wiodł z Italii wzdłuż Dunaju, przez Czechy i ziemie polskie, dolną Wisłę do Bałtyku. Po obu stronach dolnej Wisły zagęszczało się osadnictwo, a okolice Kwidzyna przeżywały w tym okresie renesans osadniczy. Powstało i funkcjonowało przez kilka stuleci wiele osad w okolicy Brokowa, Bystrza, Kamionki, oraz cmentarzyska (Bystrzec, Rakowiec). Osady z reguły zakładano w pobliżu rzek lub naturalnych zbiorników wody. W większości były to osady otwarte, nie chronione wałem lub inną konstrukcją obronną. Jakkolwiek nie ma wyraźnych dowodów mówiących o istnieniu w pierwszych wiekach naszej ery osiedli obronnych, to jednak na przykładzie osady w Brokowie można stwierdzić, że miała ona

⁶⁵ A. Stobin, *Keramik aus der Siedlung der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Lipianki, Kr. Kwidzyn, Woiwodschaft Pommern / Ceramika z osady kultury oksywskiej i wielbarskiej w Lipiankach, pow. Kwidzyn, woj. Pomorskie, s. 365–391, [w:] Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur / Ceramika osadowa kultury przeworskiej z młodszej okresu przedrzymskiego*, pod red. M. Meyer, P. Łuczkiewicz and B. Rauchfuß, Berlin 2017;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

charakter zdecydowanie obronny. Położona była na dużym półwyspie otoczonym z trzech stron głębokimi jarami, z których jednym płynęła rzeka Liwa. Jest to typowy przykład zakładania osady w naturalnych warunkach obronnych.

Obszar między dolną Wisłą a Pastęką, zasiedlała ludność prastłowiańska, nieprzerwanie ponad tysiąc lat. Pod koniec IV lub na początku V wieku, w wyniku przesuwania się słowiańskiej ludności na zachód (ogólnoeuropejska wędrówka ludów), nastąpiło znaczne rozrzedzenie osadnictwa na wspomnianym terenie. Opuszczone miejsca powoli zasiedlały plemiona pruskie, dochodząc, około VI–VII wieku, na północy do rzeki Dzierzgoń, na południu zaś do okolic Prabut. Najprawdopodobniej w połowie XII wieku osadnictwo pruskie dotarło w rejon Kwidzyna aż do Wisły.

Zanim jednak to nastąpiło, na terenie całego Dolnego Powiśla, jak wykazały badania archeologiczne, rozwijało się intensywnie osadnictwo słowiańskie. Po czasowym (w okresie wędrówek ludów) regresie osadniczym tereny te, począwszy od VII–VIII wieku, zostały zasiedlone ponownie przez ludność słowiańską, impulsem osadniczym z ziemi chełmińskiej i Pomorza Gdańskiego.

W Kwidzynie i w najbliższej okolicy rozciągał się wzdłuż wschodniego biegu Wisły duży zespół osadniczy składający się z trzech grodzisk i pięciu osad (m.in. grodzisko Baldram).

W najbliższej okolicy, współcześnie z grodem w Baldramie, funkcjonowała tylko jedna osada i być może gród w Podzamczu.

Impuls osadniczy, jaki poszedł w pierwszym podokresie wczesnego średniowiecza z ziemi chełmińskiej na północ i północny wschód, sięgnął aż po ławę. Przełomowym momentem w dziejach Pomorza Gdańskiego i ziem do niego przylegających było włączenie tej dzielnicy w granice państwa Polan około X wieku.

Od drugiej połowy X wieku do XII stulecia przypadał największy rozwój wczesnośredniowiecznego osadnictwa słowiańskiego na obszarze Dolnego Powiśla. Na wschodniej krawędzi Wisły i Nogatu od ujścia Osy aż po Żuławy funkcjonowało wiele grodzisk (m.in. gród w Podzamczu).⁶⁶

W początkach średniowiecza gospodarka i kultura na tamtych terenach były nieco opóźniona w porównaniu z rozwojem gospodarczym i społecznym państw sąsiednich. Stwarzało to dogodne warunki ekspansji polityczno-militarnej⁶⁷ oraz religijnej. Od czasów powstania państwa Mieszka I i jego chrystianizacji Polacy dążyli do podboju Prus. Pierwszymi misjonarzami na terenie Prus był św. Wojciech, a po nim św. Brunon z Kwerfurtu. Obydwie wyprawy zakończyły się śmiercią misjonarzy. Dopiero w XII w. książęta polscy podjęli ponownie inicjatywę podboju Prus⁶⁸. Krucjata prowadzona przez Bolesława IV Kędzierzawego w 1147 r. doprowadziła do uznania zwierzchności polskiej przez część Prusów. Ale reakcja pogańska i klęska wyprawy polskiej w 1166 r. położyły kres zwierzchności polskiej.⁶⁹ Stworzyło to odpowiednie warunki do aneksji przez Prusów pewnej części ziem, a tym samym chyba także najbliższych okolic Kwidzyna. Zajęcie bliżej nieokreślonych obszarów miało raczej charakter nie tyle etniczny co polityczny, chociaż nie wyklucza się stałego osadnictwa pruskiego, o czym świadczą nazwy wielu miejscowości. Dolne Powiśle, a tym samym okolice Kwidzyna wchodziły przypuszczalnie w skład Pomezanii. Najbliżej Kwidzyna położone były dwie włości: Resia (Prabuty) i Prezła (Przęsławek). Także Kwidzyn miał wchodzić w skład włości Resi.⁷⁰

⁶⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, red. A. Wakar, Olsztyn 1982, s. 33-47;

⁶⁷ L. Kranz, J. Domasłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie, Warszawa 1982, s. 6;

⁶⁸ L. Kranz, J. Domasłowski, op.cit., s. 22;

⁶⁹ K. Górski, Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego, Wrocław 1977, s. 21;

⁷⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 47;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

W 1206 r. miejsce miała pokojowa misja cystersów z Łekna (Wielkopolska), osiągnęła ona znaczne sukcesy zwłaszcza wśród Pomezanów⁷¹. Mnich z Łekna – Chrystian mianowany został w 1215 r. przez papieża biskupem Prus⁷².

W 1230 r. w okolicy dzisiejszego Torunia przybył pierwszy oddział krzyżacki, sprowadzony tu umową z 1225 r. przez Konrada Mazowieckiego w celu zajęcia terenów zamieszkałych przez Prusów. Zakon krzyżacki opanował w pierwszej kolejności ziemię chełmińską. W 1234 r. wyprawa pod wodzą Hermana Balka wkroczyła do Pomezanii. Pierwsze umocnienia założono na ostrowie utworzonym przez główne ramie Wisły i Stary Nogat. Gród ten został nazwany Wyspą Panny Marii (po niem. Marienwerder)⁷³. Następnie Krzyżacy przystąpili do dalszego podboju Pomezanii. Nowo założony gród przeniesiono na prawy, wyższy brzeg Wisły. Stąd połączone siły krzyżackie i polskie uderzyły na teren Resji, stanowiącej środkowozachodnią część Pomezanii. Ponieśli oni ciężką klęskę nad rzeką Dzierżoń. Dzięki temu zwycięstwu w ręce Zakonu dostała się część Pomezanii położona w pobliżu Kwidzyna, na których to terenach rozpoczęto intensywną akcję osadniczą. Najstarsze umocnienia zwane później Małym Kwidzynem, Kwidzynkiem lub Castrum Quidin oraz okoliczne grunty wraz z innymi dochodami i uprawnieniami, nadał w 1236 r. Herman Balk potomkowi możej rodziny szlacheckiej z Saksonii – Dytrychowi z Dypenow. Ostateczny podbój Pomezanii nastąpił po przybyciu do Prus drugiej grupy krzyżowców⁷⁴.

Na mocy bulli z 1234 r. tereny opanowane przez Zakon Krzyżacki przeszły na własność Stolicy Apostolskiej, przez co znajdowały się pod jej bezpośrednią kościelną jurysdykcją. Zaś papież oddał je w wieczyste posiadanie zakonowi. Wprowadzono podział ziemi chełmińskiej i Prus na cztery diecezje. Obszar dzisiejszej gminy Kwidzyn znalazł się w obrębie diecezji pomezańskiej z siedzibą w Kwidzynie. W 1242 r. w wyniku pierwszego powstania pruskiego zburzono miasto Kwidzyn, które odrodziło się po objęciu biskupstwa pomezańskiego przez Ernesta z Torgawy (1248-1260).

Okolice Kwidzyna były wielokrotnie terenem wypraw odwetowych ze strony Prusów. Podczas najazdów powstańców pruskich po 1260 r. miasto dwukrotnie burzono, ocalał jedynie gród biskupi. Dopiero po całkowitym uśmierzeniu zamieszek, drugi biskup pomezański Albert (1260-1286) wzmocnił stolicę w Kwidzynie⁷⁵. Z czasem biskupstwa pruskie uznały zwierzchnictwo Zakonu Krzyżackiego.

Po bitwie pod Grunwaldem biskup pomezański Jan II (1409-1427) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu i oddał mu miasto. W 1414 r., gdy na nowo wybuchła wojna, miasto przeszło w ręce Krzyżaków.

W marcu 1440 r. powstał w Kwidzynie Związek Pruski, który dążył do uzyskania wpływu na rządy w państwie krzyżackim i przywilejów stanowych, podobnych do posiadanych przez szlachtę i mieszczaństwo w krajach sąsiednich. W wyniku braku porozumienia z Zakonem Krzyżackim w 1454r. Związek Pruski wypowiedział Zakonowi posłuszeństwo, w wyniku czego wybuchła wojna trzynastoletnia, w którą zaangażowana była także Polska, walcząca po stronie Związku Pruskiego. Kwidzyn był parokrotnie oblegany i niszczone przez wojska polskie. Na mocy II pokoju toruńskiego (1466 r.) dominium biskupów pomezańskich pozostało w granicach państwa zakonnego. Pełnili oni jednocześnie jurysdykcję w tej części swej diecezji, która znalazła się w granicach Prus Królewskich⁷⁶.

⁷¹ L. Kranz, J. Domasłowski, op.cit., s. 6;

⁷² K. Górski, op.cit., s. 23;

⁷³ L. Kranz, J. Domasłowski, op.cit., s. 7;

⁷⁴ Tamże, s. 8;

⁷⁵ Tamże, s. 10;

⁷⁶ Tamże, s. 12;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Prusy Krzyżackie przeżywały na przełomie XV/XVI w. głęboki regres. Sytuacji tej nie zmieniły postępujące reformy administracyjne. W 1506 r. wielki mistrz Fryderyk Saski podzielił obszar swego państwa na pięć okręgów wojskowych, zrywając z dawnymi podziałami na komturstwa i dominie biskupie. Podział ten, który miał być pomocny w wypadku wojny, likwidował odrębności militarno-administracyjne biskupstwa pomezańskiego. Sekularyzacja Prus postępowała za rządów Albrechta Hohenzollerna. Głównym celem polityki nowego przywódcy Krzyżaków było zniesienie postanowień traktatu toruńskiego. Z tego powodu doszło ostatecznie do wojny polsko-krzyżackiej. Wojska polskie wkroczyły do Pomezanii. W marcu 1520 r. poddał się Kwidzyn, a biskup Hiob von Dobeneck (1501-1521) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu.

Jednocześnie w Prusach trwały przygotowania do sekularyzacji Zakonu. W 1525 r. podpisano układ, zgodnie z którym Albrecht i jego następcy otrzymali w lenno ziemie Zakonu, przy czym powrócono do granic z 1466 r. Zagwarantowano także protekcję dla praw Kościoła katolickiego w Prusach. Sekularyzacja nie napotkała oporu ze strony Kościoła w Prusach ani ze strony Krzyżaków. Biskupstwo pomezańskie objął w 1523 r. protegowany Albrechta – Erhard von Queiss. Diecezję zniesiono w 1587 r.⁷⁷ Po sekularyzacji rola Kwidzyna – siedziby kapituły biskupstwa pomezańskiego – zmalała. Stał się on siedzibą starosty książęcego i jednym z mniejszych miast o charakterze agrarnym.⁷⁸

Wojny szwedzkie toczące się od 1563 do połowy XVII w. nie oszczędziły terenów dzisiejszej gminy Kwidzyn i samego Kwidzyna. Miasto było oblegane dwukrotnie: w 1628 r. przez Gustawa Adolfa i w 1659 r. przez Karola Gustawa⁷⁹, okoliczne wsie grabione i palone m.in. Baldram, Licze, Rakowice, Rakowiec, Szadowo, w wyniku czego znacznie spadła liczba osadników. Po wojnie siedmioletniej, aby ściągnąć nowych osadników chłopów oczynszowano. Wkrótce zaczęli przybywać na teren wsi Niemiec i Holendrzy koloniści. W 1788 r. niemal na terenie całej obecnej gminy nadano chłopom ziemię w dziedziczne użytkowanie⁸⁰.

W 1754 roku mieszczanie kwidzyńscy uruchomili prom w Korzeniewie, aby z pominięciem Nebrowa i Grabowa mieć połączenie z głównymi szlakami lądowymi po zachodniej stronie Wisły⁸¹.

Od początku XVIII w. miasto i jego okolice weszły w skład nowego Królestwa Prus. W wyniku I rozbioru Polski w 1772 r. Kwidzyn uzyskał rangę stolicy rejencji, a tym samym nabrał charakteru miasta urzędników i zachował go aż do 1945 r., mimo powolnego rozwoju przemysłu o lokalnym znaczeniu⁸². W 1883 r. zbudowana została linia kolejowa Malbork-Kwidzyn-Grudziądz. Most na Wiśle koło Grabowa łączący Kwidzyn ze Smętowem wzniesiono w 1909 r., szosę do Malborka przez Tychnowy zbudowano w 1847 r., a do Prabut w 1857 r., kolejną, wiodącą na południe do Gardei a stąd do Grudziądza oddano do użytku w 1864 r. Na zachód nadal jeżdżono przez Korzeniewo przez most pontonowy lub prom do Opalenia, gdzie był węzeł komunikacyjny o dużym znaczeniu⁸³.

Po I wojnie światowej na terenie zwanym później Powiślem (obejmującym powiaty malborski, sztumski, kwidzyński i suski), na mocy traktatu wersalskiego z 1919 r., przeprowadzono Plebiscyt, w którym jego mieszkańcy mieli wypowiedzieć się za przynależności do Polski lub do Prus Wschodnich. Po Plebiscycie w 1920 r., pięć wsi obejmujących obszar dzisiejszego Janowa: Bursztyn,

⁷⁷ Tamże, s. 13;

⁷⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 83;

⁷⁹ L. Kranz, J. Domasłowski, op.cit., s.13;

⁸⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 235-236, 266, 280-281, 287-288;

⁸¹ Tamże, s. 101;

⁸² Tamże, s.83;

⁸³ Tamże, s. 110, 112;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Janowo, Kramowo, Nowe Lignowy i Małe Pólko utworzyło tzw. „Małą Polskę”⁸⁴ - enklawę polską na ziemiach niemieckich, pozostałe tereny włączone zostały do państwa niemieckiego.

W okresie międzywojennym na obszarze dzisiejszej gminy działały silne ośrodki polskości. Jednym z nich była wieś Tychnowy. Powstał tu polski Bank Ludowy, istniały: biblioteka, czytelnia i szkoła polska, założone przez księdza Piotra Baranowskiego. Do najaktywniejszych działaczy należeli: ksiądz Eryk Gross, Aleksander Liszewski, Konrad i Teofil Redmerowie, Marta Omieczyska, Edmund Komorowski. Szczególnie ważną kartą w historii Ziemi Kwidzyńskiej zapisało się Janowo - miejscowość o wieloletnich tradycjach walki o polskość. W okresie plebiscytowym aktywną działalność prowadzili tu: Tadeusz Tollik, Augustyn i Robert Czyżewscy, Bolesław Napiontek, Franciszek Komorowski, Jan Czaja. W Janowie założono Towarzystwo Czytelní Ludowych organizujące zebrania i pogadanki dla polskiej ludności, działał chór, zespół teatralny i taneczny. Język polski krzewił janowski oddział Stowarzyszenia św. Kingi prowadzony przez księdza Ignacego Niklasa. We wrześniu 1939 r. hitlerowcy aresztowali i zamordowali 13 mieszkańców Janowa⁸⁵.

Teren dzisiejszej gminy Kwidzyn został włączony do Polski po II wojnie światowej.

Kwidzyn został zajęty bez walk 29.01.1945 r. przez Armię Czerwoną. Miasto było wówczas niezniszczone i niemal puste. Wojska radzieckie niemal natychmiast po wkroczeniu na ziemię kwidzyńską rozpoczęło systematyczną grabież i niszczenie zastanego mienia. W gminie Kwidzyn zniszczeniu uległy zabudowania zagród (spalono 171 budynków, uszkodzono 102 budynki)⁸⁶. Jedną z najpoważniejszych bolączek całego Powiśla, w tym i samego Kwidzyna było wywiezienie przez władze radzieckie w maju 1945 r. większości torów kolejowych na linii Elbląg-Malbork-Sztum-Kwidzyn-Grudziądz. Zniszczenia objęły również inne pobliskie szlaki, mające znaczenie dla połączeń Kwidzyna z resztą kraju. Utrudniało to proces zagospodarowania tej części ziem odzyskanych⁸⁷. Ostatecznie wojska radzieckie wycofały się z terenu miasta późną wiosną 1946 r., a z terenu powiatu dopiero jesienią 1946 r.⁸⁸ Ludność polska napływała do Kwidzyna już od wczesnej wiosny 1945 r. Jednak cały czas znaczna część miasta i powiatu nie była zasiedlona przez stałych mieszkańców. W całym powiecie osiedlono do 1 października 1945 r. 2.073 rodziny, a w grudniu tereny wiejskie zamieszkiwało łącznie 14.229 Polaków, z czego niewielka część, mniej niż 10% stanowili autochtoni. Widoczna była zdecydowana dominacja Polaków ze Wschodu. Na ziemi kwidzyńskiej część ziem nie była uprawiana, szczególnie w pobliżu majątków obsadzonych przez jednostki radzieckie (np. majątek Górki, Gurcz i Bursztych) lub zdewastowane przez szabrowników⁸⁹.

W wyniku reformy podziału administracyjnego kraju 1 czerwca 1975 roku zlikwidowano powiat kwidzyński. Obszar ten wszedł w skład nowo powstałego województwa elbląskiego, utworzono gminę Kwidzyn z siedzibą w mieście Kwidzynie z połączenia gmin Tychnowy i Rakowiec oraz w 1976 r. gminy Korzeniewo.

Kolejna reforma administracyjna powołała do istnienia od 1 stycznia 1999 r. powiaty i zmieniła zasięg województw. Gmina Kwidzyn należy od tej pory do powiatu kwidzyńskiego w województwie pomorskim.

⁸⁴ Tamże, s. 252;

⁸⁵ Tamże, s. 254, 295;

⁸⁶ Kwidzyn. Dzieje Miasta, pod. red. K. Mikulskiego, J. Ligusz, Kwidzyn 2004, t. 2, s. 9;

⁸⁷ Tamże, s. 21;

⁸⁸ Tamże, s. 31;

⁸⁹ Tamże, s. 75;

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***5.2.2. Krajobraz kulturowy**

Gmina Kwidzyn znajduje się na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Iławskiego i Doliny Dolnej Wisły (Dolina Kwidzyńska). Jednostki te kształtują się w układzie północ – południe, zaś granica między nimi przebiega wzdłuż granicy wysoczyzny biegnącej z północy od Ryjewa poprzez Kwidzyn i Sadlinki dalej na południe. Z tego też powodu w części zachodniej posiada krajobraz płaski, otwarty, ze zróżnicowaną roślinnością, charakterystyczny dla terenów nadrzecznych i zalewowych, zaś w części wschodniej krajobraz charakterystyczny dla Pojezierza Iławskiego – pagórkowaty, lesisty.

Ukształtowanie terenu części zachodniej ma typowo antropogeniczne pochodzenie; część pokrycia przyrodniczego została stworzona przez człowieka np. wał wiślany, groble, kanały, rowy i nasadzenia zieleni, pozostałe elementy krajobrazu kulturowego to domy, układy przestrzenne wsi, architektura mieszkalna i gospodarcza oraz cmentarze. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim.

W części wschodniej gminy wpływ działalności człowieka na ukształtowanie terenu jest znacznie mniejszy, ze względu na brak bezpośredniego zagrożenia powodziowego, a także konieczności regulacji rzek i tworzenia polderów. Pozostawiona została naturalna rzeźba terenu i znaczne obszary leśne. Wpływy antropogeniczne widoczne są w szerokich rozłogach pól i użytkach zielonych z zabudową wiejską (zwarte średniowieczne wsie kmiece, wielka własność ziemska oraz rozproszone nowożytnie osadnictwo kolonijne).

Charakterystyczne cechy kompozycyjne widoczne w panoramach tj. grupy zieleni z widocznymi dachami zabudowań, w tle mające otwarte przestrzenie upraw rolnych, zachowane są we wsiach: Grabówko, Janowo, Korzeniewo, Licze, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Nowy Dwór, Ośno, Pastwa, Rakowice (Mały Rakowiec), Tychnowy oraz w założeniach dworko-parkowych: Górki, Licze, Pawlice.

Wsie zlokalizowane w otwartym, rozmaicie ukształtowanym krajobrazie, w areale rolnym (rozłogi pól) to Obory, Mareza, Podzamcze.

Historyczna sieć drożna jest zachowana w dość dobrym stopniu. Jednakże w części zachodniej gminy większość dróg pozbawiona została nasadzeń, wśród których dominowały jesiony i lipy, część z nich zaś obsadzona była drzewami owocowymi. Aleje i zadrzewienia dróg zachowane są w części wschodniej np. droga z Ośna do Licza, z Rakowca do Pawlic, wzdłuż drogi nr 55 i 521.

Układ komunikacyjny wzbogacony został o linie kolejowe relacji Myślice – Szlachta z 1916 r. (ze stacjami kolejowymi w Rakowcu i Liczem), relacji Toruń Wschodni – Malbork nr 207 z 1883 r., biegnąca przez Brachlewo i Tychnowy oraz nieczynną obecnie linię kolei wąskotorowej relacji Kwidzyn – Mareza – Wielkie Walichnowy z 1901 r. (ze stacjami w Marezie, Korzeniewie Cegieli, Korzeniewie, Lipiankach, Gniewskim Polu, Pastwie Pd. i Pn., Gurczu i Janowie), przy czym w terenie widoczne są tylko nieliczne fragmenty przebiegu dawnego torowiska.

Większość miejscowości na terenie gminy Kwidzyn posiada metrykę średniowieczną. Charakterystyczną cechą osadnictwa na tym terenie była liczna przewaga majątków ziemskich nad wsiami. Majątki te w większości już nie istnieją lub zostały bardzo mocno przekształcone przestrzennie. W zachodniej części gminy występują wsie rzędówki pochodzące z okresu osadnictwa olęderskiego, które w znacznej mierze zachowały czytelny układ siedlisk, pól i dróg.

Struktura dawnej sieci osadniczej powoli zanika w terenie, przyczyniły się do tego reformy agrarne z 2 połowy XIX w., parcelacje z okresu działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) i z lat 30-tych XX wieku, a także powojenna reforma rolna. Największy, negatywny wpływ na

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zachowanie wartości kulturowych w dawnych założeniach dworsko-parkowych miało ich upaństwowienie po II wojnie światowej, które przyczyniło się w kilku przypadkach do całkowitego zniszczenia historycznych zabudowań oraz struktury przestrzennej. Ponadto od początku lat 90-tych XX w. nastąpiły silne przeobrażenia wsi przejawiające się głównie w rozpraszaniu zabudowy i rozdrabnianiu arealów. Wiele osad folwarcznych o średniowiecznej proveniencji straciło swoje historyczne walory przestrzenne i znaczne lub wszystkie istniejące jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia zasoby kulturowe.

Występuje tu kilka typów przestrzennych wsi. Najstarsze osady miały genezę wczesnośredniowieczną, kolejne zakładane były w XIV w. przez Zakon Krzyżacki, który lokował wsie na prawie chełmińskim. Do XVI w. wszystkie zakładane wsie miały charakter zwarty, co wiązało się z samym charakterem lokacji, rozmiarem gruntów, wytyczeniem gospodarstw i rozłogu, oraz trójpółową formą kultury rolnej. Wsie powstałe w okresie XIV-XV w. to wsie owalnicowe, ulicowo-placowe, ulicówki jedno- i dwustronne, wielodrożnicowe, sakowe, przysiółki placowe i ulicowe oraz folwarki. W tym okresie zakładano też wsie w formie ulicówki wodnej, gdzie zabudowa sytuowała się wzdłuż cieku wodnego - rzeki lub kanału, czy ulicówki przywałowej, gdzie wieś założona przy wale rzeki oddzielona była od niego drogą. W tych wsiach ważną rolę komunikacyjną odgrywała rzeka. We wsiach zakładanych od 2 poł. XVI w. następowało z reguły nowe rozmieszczenie gruntów, komasowanie pól w jednym kawałku, a zabudowanie znajdowało się w centrum arealów właściciela. Dlatego też zabudowania oddalone były mniej lub bardziej od siebie nie tworząc zwartej ciągłości domów, jak we wsiach zakładanych wcześniej. Wyodrębniły się więc formy tzw. łańcuchówek, rzędówek, szeregówek i zabudowań jednodworczych. Łańcuchówki to typ wsi długiej, usytuowanej wzdłuż jednej drogi, obustronnie, lub w przypadku cieku wodnego jednostronnie, w znacznym oddaleniu od siebie. Rzędówki, to typ wsi z zabudowaniami położonymi także po obu stronach prostej, wytyczonej drogi, biegnącej często dawną groblą, jednakże z zabudowaniami położonymi bliżej siebie niż w łańcuchówkach. Szeregówka jest typem wsi o jednostronnej zabudowie, małych działkach siedliskowych położonych blisko siebie. Zabudowę jednodworczą blokową cechują regularnie lokowane zagrody w znacznym oddaleniu od siebie, o indywidualnych, z reguły prostokątnych dojazdach od drogi - osi wsi. W zabudowie jednodworczej liniowej zagrody oddalone są od głównej drogi jednakowo⁹⁰.

Zachowane do dziś układy przestrzenne są wynikiem wielowiekowych przekształceń oraz nawarstwień, jednak zasadnicze ich zryby w wielu miejscowościach są nadal czytelne.

Formę owalnicy posiadają wsie: Rakowiec (ślady po owalnicy zachowane w centralnej części wsi, obecnie wieś ulicowo-placowa, późniejsza rozbudowa wokół pierwotnej wsi oparta na regularnej siatce dróg, przed 1293 r.).

Formę ulicówki posiadają wsie: Baldram (ulicówka w osi pn.-pd., południowa część wsi przekształcona przez usytuowanie tu w latach powojennych PGR-u, lokacja 1333 r.), Korzeniewo (pierwotnie ulicówka, później wraz z rozwojem wsi przekształciła się w wielodrożnicę, XIX w.), Licze (wieś ulicowa, k. XIII w.), Nowa Wieś Kwidzyńska (mała wieś w typie ulicówki, XIII w.), Rakowice (mała wieś w typie ulicówki, lokacja 1323 r.), Tychnowy (wieś rycerska, ulicówka, 1236 r.).

Formę łańcuchówki: Kamionka (pierwotnie łańcuchówka, przekształcona w wielodrożnicę, 1299 r.), Rozpędziny (pierwotnie łańcuchówka, obecnie o układzie przestrzennym nieregularnym, 1564 r.).

⁹⁰ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, hasło: Układy przestrzenne wsi, źródło: <http://holland.org.pl/art.php?kat=art&dzial=zul&id=7> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.10.2022 r.);

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Formę rzędówki posiadają wsie: Gniewskie Pole (rzędówka przywałowa, 1389 r.), Grabówko (rzędówka zniekształcona przez drogę prowadzącą na most, 1790 r.), Gurcz (rzędówka, wtórnie przecięta drogą do Szkaradowa Wielkiego, 1565 r.), Janowo (rzędówka przywałowa, powstała z kilku wsi, XVII w.), Lipianki (rzędówka przywałowa, 1789 r.), Mareza (wieś w typie rzędówki z rozproszonymi koloniami i założeniem folwarcznym, XVI w.), Nowy Dwór (rzędówka, 1338 r.), Obory (rzędówka, XIV w.), Pastwa (rzędówka z rozproszoną zabudową, XVII w.).

Osady folwarczne: Brachlewo (dobra rycerskie, 1236 r.), Brokowo (dobra rycerskie, 1236 r., osada folwarczna z kolonią w typie ulicówki), Bronno (osada na prawie niemieckim 2 poł. XIV w., obecnie pozostałości majątku), Dubiel (folwark rycerski 1396 r. przekształcony w osadę o nieregularnej formie), Górki (1287 r.), Ośno (układ historyczny nie zachował się, po założeniu dworsko – parkowym i folwarku zachował się tylko park, 1328 r.), Pawlice (XIX w.), Podzamcze (z nieregularnym układem przestrzennym, XVIII w.), Szałwinek (kolonia z osadą folwarczną, XIV w.).

Osada jednodworcza: Dankowo (1540 r., obecnie układ przestrzenny niezachowany).

Z zespołów dworsko-parkowych na terenie gminy Kwidzyn zachowały się zespoły, których obecna postać pochodzi z 2 połowy i końca XIX w., na miejscu starszych, zwykle dużo skromniejszych zespołów. Wyróżniającym się na tle założeń dworsko-parkowych gminy jest założenie w Górkach, z którego dwór wpisany został do rejestru zabytków oraz wpisane do rejestru zabytków założenie dworsko-parkowe w Liczu. Z dawnego zespołu w Górkach zachował się dwór, park i jeden z budynków gospodarczych. Pierwotna forma dworu pochodzi z przełomu XVI i XVII w., obecną postać uzyskał w wyniku wielokrotnych przebudów (k. XVII w., XVIII w., XVIII/ XIX w., pocz. XX w.). Park o barokowej proweniencji, którego kompozycja uzupełniona została w XIX w. w stylu krajobrazowym z elementami kompozycji geometrycznej, posiada nieregularny kształt, kompozycja podkreślona została przez dwie główne aleje, wzbogacona przez ciekawy układ wodny. W drzewostanie przeważają gatunki rodzime (olsze czarne, klony, jesiony, wiąz, topole białe i czarne, wierzby, brzozy, świerki i lipy), z gatunków obcych występuje jedynie kasztanowiec biały i robinia biała. W Liczu oprócz dworu i parku (wpisanych do rejestru zabytków) zachowały się również zabudowania gospodarcze z dawnego folwarku, niestety przebudowane w związku z otrzymaniem funkcji mieszkalnych. Dwór wzniesiony został w 1664 r. w stylu renesansu holenderskiego, z wcześniejszą, pochodzącą prawdopodobnie z 2 poł. XVI w., oficyną. Park pochodzi z poł. XIX w., ze śladami starszego XVIII-wiecznego założenia. Na terenie parku występują drzewa liściaste (w przeważającej graby, buki, lipy, kasztanowce, dęby)

W Bronnie z dawnego założenia dworsko-parkowego zachowały się relikty parku z pocz. XX w. (zachował się starodrzew, natomiast układ kompozycyjny w tym rozplanowanie ścieżek i alejek jest nieczytelny) i stodoła dawnego folwarku z pocz. XX w., budynek gospodarczy spalił się w 2018 r.

W Ośnie po założeniu dworsko – parkowym i folwarku zachował się tylko park z końca XIX w., w którym układ kompozycyjny został zatarty, zachował się starodrzew (m.in. buk czerwony, jesion, klony, lipy i świerki).

W Pawlicach układ przestrzenny założenia zachował się tylko częściowo; zachował się dwór, park, spichlerz z dawnego folwarku, natomiast budynki mieszkalne (czworaki i dwojaki) i towarzyszące im budynki gospodarcze zostały przebudowane, wskutek czego utraciły wartości historyczne. Dwór w Pawlicach powstał pod koniec XIX w., wzniesiony jest z czerwonej cegły licówki. Park założony prawdopodobnie równo z budową dworu, posiada zachowany układ alejek i ścieżek, dobrze zachowany jest starodrzew, w którym przeważa lipa drobnolistna i klon pospolity.

Dwór w Podzamczu w swoich zrębach pochodzi z przełomu XV/XVI w., początkowo miał charakter obronny, po przebudowie w XVIII w. uzyskał dzisiejszą postać. Park otaczający dwór

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

założony został prawdopodobnie na 2 poł. XIX w. i ma charakter krajobrazowy o swobodnej kompozycji.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury gminy są nekropolie:

- cmentarz w Baldramie pocz. XIX w. – nie zachowały się nagrobki, zachował się nieliczny starodrzew uzupełniony późniejszymi nasadzeniami,
- cmentarz bezwyznaniowy, wiejski w Brokowie z 2 poł. XIX w. usytuowany na skraju lasu, porośnięty sosnami,
- cmentarz ewangelicki w Dubielu z I. 30-tych XX w. z zachowanymi relikтами bramy, nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Gilwie Małej z 2 poł. XIX w. z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Gniewskim Polu z pocz. XX w., na wale wiślanym z zachowanym starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Górki z 2 poł. XIX w. z zachowanym starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Grabówku z 1 poł. XIX w., z zachowanymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz przykościelny w Janowie z 1876 r., na którym znajdują się historyczne nagrobki, neogotycka brama oraz nieliczny już starodrzew, z zachowanym układem kwater, wpisany do rejestru zabytków,
- cmentarz ewangelicki w Janowie z 1 poł. XIX w. z zachowanymi nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Kamionce z 2 poł. XVIII w., z zachowanymi nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Licze z 2 poł. XVII w., z aleją, z zachowanymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Lipiankach z 2 poł. XIX w. z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz menonicki w Marezie z kon. XVIII w., na którym usytuowane są dwie kamienne stele o cechach rokokowych oraz około stuletni kasztanowiec,
- cmentarz w Nowej Wsi Kwidzyńskiej z 2 poł. XX w. z zachowanym ogrodzeniem i nagrobkami,
- cmentarz bezwyznaniowy w Nowym Dworze z pocz. XX w.,
- cmentarz ewangelicki w Ośnie z pocz. XX w. z zachowanym starodrzewem,
- miejsce po cmentarzu ewangelickim w Pastwie (cmentarz z XIX w.) - nie zachowały się nagrobki ani starodrzew,
- cmentarz menonicki w Podzamczu z 1 poł. XIX w. z zachowanymi częściowo nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Rakowicach z 2 poł. XIX w. z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz ewangelicki w Rakowcu z XIX w. z zachowanym fragmentem ogrodzenia, nielicznymi nagrobkami i starodrzewem,
- cmentarz przykościelny, katolicki, z 1 poł. XIV w. w Rakowcu - nie zachowały się nagrobki, ze starodrzewu zachował się jeden dąb po południowej stronie kościoła,
- cmentarz przy kościele parafialnym p.w. św. Jerzego Tychnowy z 2 poł. XIX w. z ceglana bramą wjazdową, neogotycką kapliczką, nagrobkami i starodrzewem, wpisany do rejestru zabytków,

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- cmentarz w Woli Sosence z poł. XIX w. z nielicznymi nagrobkami i starodrzewem.

Ze względu na złożone procesy osadnicze budownictwo na terenie gminy Kwidzyn wykazuje znaczną różnorodność. Zachowały się pojedyncze przykłady zabudowy po osadnikach olęderskich, charakteryzujące się umieszczeniem zabudowań na tzw. terpie. Zabudowania osadników olęderskich dzieliły się na kilka zasadniczych typów ze względu na układ zagród:

- zagrody wzdłużne, które posiadały przylegające do siebie szczytami, ustawione w jednej linii budynki: mieszkalny, inwentarski, gospodarczy;
- zagrody kątowe, gdzie do budynku obory prostopadle przylega z jednej strony stodoła,
- zagrody krzyżowe, w których do obory z dwóch stron przylegają dwie stodoły⁹¹.

Typy zagród według O. Kloeppela⁹²: wzdłużna, kątowa i krzyżowa

W obrębie tych typów pojawiało się dużo rozmaitych odmian opartych na zredukowanych rozwiązaniach, np. budynki gospodarcze zblokowano, natomiast dom pozostał wolnostojący ewentualnie do domu przylegała jedynie obora.

Zabudowania tego typu spotkać możemy jeszcze w Gniewskim Polu, Janowie, Lipiankach, Marezie i Nowym Dworze. Ze względu na brak właściwej opieki domy te z roku na rok znikają z krajobrazu Doliny Kwidzińskiej.

Oprócz tego typu zabudowy na terenie gminy Kwidzyn występują budynki o funkcji mieszkalnej, gospodarczej czy użyteczności publicznej ze schyłkowego okresu zaboru pruskiego i okresu międzywojennego. Dominuje zabudowa z cegły – z elewacjami wykończonymi czerwoną cegłą licówką, bądź z elewacjami tynkowanymi. Są to przeważnie budynki na rzucie prostokąta, kryte wysokimi dachami dwuspadowymi (dachówka esówka lub karpiówka), często na kamiennych fundamentach. W dawnych bogatych gospodarstwach spotkać można domy o znacznych gabarytach, na wysokiej kamiennej podmurówce, z osiowo zaznaczonym wejściem, często umieszczonym w ryzalicie, z kilkuosiowymi lukarnami. Elewacje zdobione były klasycystycznym detałem architektonicznym (kompozytowe pilastry, gzymsy, trójkątne lub półokrągłe naczółki). Przy budynkach mieszkalnych usytuowane były duże, murowane budynki inwentarskie (obory, chlewnie) z cegły licówki, z bogatym wystrojem elewacji oraz potężnych rozmiarów drewniane stodoły. Przykłady takiej zabudowy spotkać można w Baldramie, Brachlewie, Gniewskim Polu, Grabówku, Lipiankach, Marezie, Nowej Wsi Kwidzińskiej, Nowym Dworze, Oborach, Pastwie, Podzamczu.

Ciekawą grupę zabudowy stanowią drewniane budynki mieszkalne w Liczu z okresu międzywojennego, wzdłuż drogi z Licza do Ośna, usytuowane szczytowo do drogi, o takim samym wyglądzie i gabarytach. Niektórym z nich towarzyszą jeszcze nieliczne zabudowania gospodarcze (stodoły, obory, chlewy).

Z zabytków techniki do dzisiejszych czasów zachowały się: wiadukty w Brachlewie, Grabówku, Rozpędzinach, mosty w Grabówku, Pastwie, Marezie i Szadowie, kuźnie w Gniewskim Polu, Liczu,

⁹¹ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, hasło: Budownictwo, źródło: <http://holland.org.pl/art.php?kat=art&dzial=zul&id=8> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.10.2022 r.);

⁹² O. Kloeppel, Die bäuerliche Haus-, Hof und Siedlungsanlage im Weichsel-Nogat-Delta, s. 77 i 79;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Nowym Dworze, Pastwie i Rakowcu, młyn w Szadowie, remiza w Podzamczu, trafostacje w Bronnie, Gniewskim Polu, Grabówku, Gurczu, Lipiankach, Nowej Wsi Kwidzyńskiej, Pastwie, Podzamczu, Rakowcu, Rozpędzinach i Szałwinku, budynek wodowskazu w Korzeniewie (obecnie nieużytkowany).

Z zabytków kolejnictwa zachował się stacja kolejki wąskotorowej w Marezie wraz z parowozownią, stacje kolejowe w Brachlewie, Liczu i Rakowcu, dróżnicówki w Baldramie i dwie w Tychnowach.

Niewielką grupę obrazującą historię międzywojenną Polski stanowią budynki dawnych Urzędów Celnych w Janowie – polski i w Pastwie – niemiecki oraz budynek dawnego Urzędu Gminy w Janowie. Budynki administracji publicznej reprezentowane są ponadto przez budynek Urzędu Wodnego w Korzeniewie.

Stałym elementem krajobrazu polskiego są kapliczki przydrożne, które w gminie Kwidzyn występują dosyć licznie – są one murowane i pochodzą z okresu od pocz. XX w. do końca okresu międzywojennego, spotkać je można w Gurczu, Korzeniewie, Lipiankach, Marezie i Tychnowach.

Przeważająca część gminy posiada bardzo dobrze zachowany w swej historycznej formie i niezdegradowany przez działalność człowieka krajobraz. Najbardziej widoczne zmiany, wprowadzone w krajobrazie przez działalność ludzką, występują na obszarze obejmującym międzywale Wisły. Jednakże teren ten nadal odznacza się dużymi walorami krajobrazowymi.

Tereny najsilniej przekształcone antropogenicznie o niekorzystnym wpływie na walory krajobrazowe gminy to tereny przemysłowe – zakładów celulozowo-papierniczych IP w Kwidzynie (poza obszarem gminy) oraz teren po południowej stronie drogi nr 521 w Górkach, na którym zlokalizowane są znacznych rozmiarów magazyny, hale i silosy różnych firm (m.in. Agro-Sieć, Ziarn-Pol, Intertrans-Service).

Zakłady celulozowe wpływają pośrednio na obniżenie wartości krajobrazowych części południowo-zachodniej gminy Kwidzyn. Negatywny wpływ na krajobraz wsi Rozpędziny jest złagodzony otuliną lasów od strony zachodniej zakładów i znaczne różnice poziomu terenu powodujące przesłonięcie widoku na zakłady, jednakże w dalszej perspektywie – z doliny – widoczne są silosy i budowle zakładów celulozowych, obniżających wartości krajobrazowe.

Tereny zakładów w Górkach składają się z kilku grup zabudowy, która nie została wkomponowana w otaczający ją krajobraz, część budynków nieużytkowana - dość mocno niszczy przez co dodatkowo wpływa negatywnie na wartości krajobrazowe tej części gminy.

Inne zjawiska o negatywnym charakterze to m.in. silna presja inwestycyjna, mająca bardzo duży wpływ na przekształcanie się krajobrazu kulturowego, objawiająca się zanikiem układów przestrzennych wsi, zagród, detali architektonicznych, proporcji budynków oraz zacieraniem charakterystycznych dla regionu układów zieleni (usuwanie zadrzewień śródpolnych i wzdłuż dróg, brak bieżącej opieki nad parkami i cmentarzami). Negatywny wpływ na krajobraz może mieć również transformacja użytków zielonych w inne użytki rolne (grunty orne, sady), leśne lub osadnicze.

Duży wpływ na zacieranie swoistości i niepowtarzalności krajobrazu kulturowego ma stosowanie współczesnych, zbyt zindywidualizowanych form architektonicznych, a także brak harmonijnego wkomponowania zabudowy w istniejące walory krajobrazowe. Brak opieki nad parkami i cmentarzami może doprowadzić do ich zniszczenia i zanikania w krajobrazie.

Ze względu na duże wartości kulturowe należy dążyć do zachowania krajobrazu kulturowego gminy Kwidzyn poprzez takie działania jak:

- nową zabudowę należy lokalizować w miejscach dawnych siedlisk z zachowaniem ich historycznych układów, w nowych lokalizacjach zabudowę należy sytuować i komponować zgodnie z ukształtowaniem terenu, kubatura i wysokość domów powinna być zbliżona do

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

sąsiedniej historycznej zabudowy (jakkolwiek stylistyka architektoniczna budynków powinna być współczesna), należy przeciwdziałać powstawaniu zwartej zabudowy, ograniczać gabaryty budynków, należy stosować lokalne materiały budowlane (drewno, miejscowy kamień, ceramika), a także stosować historyczną kolorystykę dachów i elewacji,

- przy wprowadzaniu nasadzeń należy stosować gatunki rodzime, nasadzenia powinny powstać w formie sadów, ogrodów przydomowych i szpalerów wzdłuż dróg,
- należy uzupełniać historyczną zieleni przy drogach, w ogrodach, na cmentarzach oraz w parkach, zgodnie z występującymi tam gatunkami.

5.2.3. Zabytki nieruchome

A. Układy ruralistyczne

Większość miejscowości na terenie gminy Kwidzyn posiada metrykę średniowieczną. Charakterystyczną cechą osadnictwa na tym terenie była liczna przewaga majątków ziemskich nad wsiami. Majątki te w większości już nie istnieją lub zostały bardzo mocno przekształcone przestrzennie. W zachodniej części gminy występują wsie rzędówki pochodzące z okresu osadnictwa ołędzkiego, które w znacznej mierze zachowały czytelny układ siedlisk, pól i dróg.

Struktura dawnej sieci osadniczej powoli zanika w terenie, przyczyniły się do tego reformy agrarne z 2 połowy XIX w., parcelacje z okresu działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) i z lat 30-tych XX wieku, a także powojenna reforma rolna. Największy, negatywny wpływ na zachowanie wartości kulturowych w dawnych założeniach dworsko-parkowych miało upaństwowienie tych zespołów po II wojnie światowej, które przyczyniło się w kilku przypadkach do całkowitego zniszczenia dziedzictwa kulturowego. Ponadto silne przeobrażenia przestrzenne wsi, głównie przejawiające się poprzez rozproszenie zabudowy i rozdrobnienie arealu, następuje od początku lat 90-tych XX w. Wiele osad folwarcznych o średniowiecznej proveniencji straciło swoje historyczne walory przestrzenne i znaczne lub wszystkie, istniejące jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia, zasoby kulturowe.

BALDRAM

Dawne nazwy: Mergenthal, Bedrony, Mergental, niem. Baldram.

Podstawowe dane historyczne: wokół wsi znajduje się znaczna ilość śladów pradziejowego osadnictwa. Na terenach dzisiejszej wsi istniał we wczesnym średniowieczu gród z osadą - zniszczony w X w. Pojawiająca się w źródłach pisanych dla późniejszego Baldramu nazwa łacińska Hospital

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

sugerowała, jakoby Krzyżacy mieli tu po 1233 r. założyć szpital, na ślady którego nie natrafiono. Na obszarze Baldramu rozciągały się folwarki, które należały do dóbr krzyżackiego szpitala w Kwidzynie. Dobra te przeszły w ręce Kapituły Pomezańskiej w 1286 r. W 1333 r. kapituła w granicach swoich dóbr pod Kwidzynem lokowała na 32 łanach wieś, której nadała nową nazwę Marienthal (Dolina Marii). Wsi przyznano zaledwie dwa lata wolnizny. Z każdego łana kmiecego płacono roczny czynsz: piętnaście skojców i jednego koguta. Sołtys otrzymał w dziedziczne użytkowanie trzy łany wolne od czynszu oraz czerpał połowę dochodów z sądownictwa mniejszego i z prowadzonej przez siebie karczmy (połowę dochodów obowiązany był uiszczać kapitule). Zarówno wojny prowadzone w XV w., jak i w następnych stuleciach (między innymi wojna polsko-krzyżacka w l. 1519-1521, polsko-szwedzka w l. 1626-1929 czy wojna siedmioletnia w l. 1756-1763) pustoszyły Baldram. W 1537 r. biskup Paulus Speratus, właściciel Baldramu, potwierdził przywilej lokacyjny wsi. Chłopi odrabiali pańszczyznę z 32 łanów na folwarku książęcym w Marezie. W Baldramie, przy szlaku wiodącym z Kwidzyna do Sztumu, stała karczma (zwolniona z opłat). Po wojnie siedmioletniej, aby ściągnąć osadników, chłopów oczynszowano, a w 1788 r. nadano im ziemię w dziedziczne użytkowanie, sprowadzeni zostali koloniści z Niemiec. Wieś ucierpiała także w czasie postoju wojsk francuskich (w l. 1806-1807). Po 1816 r. chłopów uwłaszczono. Obszar wsi wynosił około 590 ha.⁹³

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Malbork.

W 1885 r. żyło tu 342 mieszkańców. W połowie XIX w. założony został w Baldramie cmentarz. W 1905 r. wieś zamieszkiwało 288, a w 1910 r. - 298 mieszkańców. Znanym działaczem polskim w okresie międzywojennym pochodzącym z Baldramu był rolnik Tadeusz König, współzałożyciel i długoletni członek rady nadzorczej Banku Ludowego w Kwidzynie. W 1938 r. Niemcy zmienili nazwę wsi na Mergental. W 1939 r. żyło tu 247 osób. Wieś liczyła 60 gospodarstw. Po II wojnie światowej wieś nosiła nazwę Bedrony. Od 1946 r. wielu mieszkańców wsi znajdowało zatrudnienie w stale rozwijającym się PGR. W l. 1960-1964 w gospodarstwie powstały: baza produkcyjna oraz osiedle mieszkaniowe. W 1970 r. Baldram łącznie z PGR oraz przysiółkiem Polanka zamieszkiwało 349 osób.⁹⁴

Położenie: 4 km na północ od Kwidzyna, przy drodze krajowej nr 55.

Układ historyczny: wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany (częściowo przekształcona południowa część wsi przez zabudowania dawnego PGR-u), niezmienny układ siedlisk, pól i dróg. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi biegnie linia kolejowa, zachowana dróżnicówka.

⁹³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 235;

⁹⁴ Tamże, s. 236;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

BRACHLEWO

Dawne nazwy: 1515 Brachelsdorf, 1872 Jerszewo, 1913 Jerszewo, niem. Rachelshof.

Podstawowe dane historyczne: obszar wsi Brachlewo, podobnie jak Tychnowy i Podzamcze należał od 1236 r. do rodziny von Stangów. Wojny polsko - krzyżackie z XV w. dokonały na tym terenie olbrzymich zniszczeń. W pobliżu wsi znane są jeszcze dwie inne osady wymieniane w dokumentach już od XII w. - chłopska wieś Jerszewo oraz osada Jerszewskie Pole (Jerszewerfelde). Zakon osiedlał tu niemieckich kolonistów, a po 1466 r. miały miejsce silne procesy polonizacyjne. W 1515 r. Elżbieta z Czołpy sprzedała Jerszewu Sokołowskiemu 16 łanów w Tychnowach i na terenie obecnego Brachlewa. Dobra te były w posiadaniu szlachty polskiej, poszczególnych właścicieli Podzamcza (Białego Dworu). Do nich też należał folwark Zajezerze (Hintersee) leżący nad jeziorem Jerszewo (Brachlewo, niem. Hintersee). Po wykupieniu w 1777 r. dóbr Białego Dworu przez króla Prus, na terenie tym pracował podleśniczy i rachmistrz Johann August Rachels. Od jego nazwiska wzięła nazwę wieś Rachelshof. Leśniczówka zaś - Rachelsdorf. Już w 1788 r. istniała tu szkoła, w której nauczał nauczyciel o nazwisku Lindenau. Rola wsi wzrosła po wybudowaniu drogi bitej i kolei w 1883 r. na trasie Malbork - Kwidzyn. Obecny dworzec na stacji Brachlewo powstał w 1902 r. W 1907 r. połączono wieś i majątek Jerszewo. Już od drugiej połowy XIX w. istniał nad jeziorem luksusowy pensjonat i lokal rozrywkowy Johanna Karstena, który w okresie międzywojennym należał już do Abrahama Wiensa, znanego hodowcy srebrnych lisów. Nad jeziorem zbudowano też nowoczesne kąpielisko i dom zdrojowy, do których przyjeżdżali mieszkańcy Kwidzyna i okolic. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 306, a w 1910 r. - 295 mieszkańców. We wsi działała mleczarnia Leonharda Kriega. Hermann Gresch prowadził tartak, a Hermann Dambeck handel koźmi. W latach 20-tych XX w. wieś została zelektryfikowana. W tym też czasie, w pobliżu jeziora wybudowano dwuklasową szkołę. Jeszcze w czasie plebiscytu w 1920 r. oficjalnie używano nazwy Jerszewo, a nie Brachlewo. W plebiscycie tym za przynależnością do Polski głosowało 20 osób, co stanowiło 35,09 % mieszkańców. W 1928 r. Jerszewo, Jerszewskie Pole, Zajezerze i Brachlewo połączono w jedną gminę Brachlewo. W 1945 r. utworzono czteroklasową szkołę podstawową, którą kierował Franciszek Siekierkowski. Pierwszym sołtysiem wsi został Jan Omieczyski (1945 – 1974), dawny działacz Związku Polaków w Niemczech. W 1970 r. żyło tu 348 osób.⁹⁵

Położenie: 10 km na północ od Kwidzyna, wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 524, przy skrzyżowaniu z drogą krajową nr 55.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ historyczny wsi niezachowany, nie zachowała się zabudowa pofolwarczna. Obecnie wieś składa się z nieregularnie usytuowanych zagród wzdłuż drogi

⁹⁵ Tamże, s. 238-239;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

nr 524. Wieś przecina od zachodu linia kolejowa z budynkiem stacyjnym, obecnie niepełniącym swoich dawnych funkcji (mieszkania).

BROKOWO

Dawne nazwy: 1294 Brokowe, 1303 Brocow, 1323 Brockow, 1327 Brokow, 1541 Brakaw, 1564 Brakau, 1790 Brackau, 1880 Brokowo, 1945 Brakau, 1951 Brokowo, niem. Brakau.

Podstawowe dane historyczne: W 1236 r. obszar Brokowa znajdował się na skraju dóbr, które były w posiadaniu Dytrycha von Diepenau, później nazwanych tychnowskimi. W drugiej połowie XIII w., między 1250 a 1294 r. obszar zarówno Wielkiego jak i Małego Brokowa (identycznego z późniejszą Kamionką), znalazł się w granicach politycznych dominium biskupstwa pomezańskiego. W 1303 r. ówczesny właściciel tych ziem, Dytrych von Stango, nadał pola w Brokowie sołtysowi Arnoldowi w celu lokowania wsi. Sołtys otrzymał co dziesiąty łan wolny od czynszu, trzecią część dochodów sądowych i wolną karczmę. Inni mieszkańcy, po jedenastu latach, mieli płacić roczny czynsz pół grzywny z łana. Trzy wolne łany wyznaczono na uposażenie kościoła parafialnego. Jan Brokow (członek kapituły pomezańskiej) w latach 60-tych XIV w. został plebanem brokowskim. Pod koniec 2 poł. XIV w., między 1385 a 1396 r., po podziale ziem tychnowskich Brokowo znalazło się w rękach rodziny Hannosa z Przeczna, pochodzącego z ziemi chełmińskiej. Wieś została sprzedana kapitule pomezańskiej za 453 grzywny, dziesięć denarów i tyleż skojców w 1396 r. Młyn, założony tutaj mimo wielu sporów z kapitułą, został przekazany biskupstwu, które zachowało zwierzchność nad wsią i zastrzegło sobie uiszczanie przez kmieci, jak dotychczas, korca biskupiego i stróży (Wargeld). W niewyjaśnionych do końca okolicznościach Brokowo powróciło w posiadanie Hannosa, gdyż w 1405 r. kapituła wystawiła mu nowy przywilej na wieś. W 1541 r. po zniszczeniach wojennych książę ponownie lokował wieś na 40 łanach. Brakowało tu jednak osadników i dlatego też przez cały XVI w. użytkowano tylko 23 łany. Po kolejnych zniszczeniach wojennych w XVII w. zarząd dóbr książęcych sprzedał wieś w ręce prywatne. Pod wpływem działalności Władysława Kretkowskiego, w sąsiednich dobrach oraz ustaw państwowych z 1821 r. chłopów oczynszowano. W 1788 r. uzyskali oni użytkowane przez siebie nadziały w dziedziczne władanie. W 1885 r. wieś miała 538 ha, mieszkało tu 369 osób. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 316, a w 1910 r. - 297 mieszkańców, w tym 138 Polaków. W 1939 r. Brokowo liczyło 128 gospodarstw domowych i 583 mieszkańców. Po II wojnie światowej wieś zwano Brukawa. W latach 1945-1951 mieściła się tu siedziba zarządu gminnego, potem Gminnej Rady Narodowej. Pierwszym wójtem i następnie przewodniczącym GRN był Władysław Wieczorek. Już w 1945 r. powstała tu szkoła podstawowa. Utworzony w 1946 r. PGR szybko rozbudował się i unowocześnił, i w 1974 r. powstał tu zakład hodowlano-łowiecki.⁹⁶

⁹⁶ Tamże, s. 239;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Położenie: 8 km na północny wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada folwarczna z kolonią w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: folwark nie zachował się (z wyjątkiem jednego budynku gospodarczego). Wieś w typie ulicówki zachowała układ przestrzenny z zabudową mieszkalną oraz gospodarczą. Zachowana historyczna sieć dróg.

BRONNO

Dawne nazwy: 1361 Brandt, 1591 Brandau, 1880 Brandowo, 1941 Brandau, niem. Brandau.

Podstawowe dane historyczne: na obszarze dzisiejszej wsi Bronno w drugiej połowie XIV w. powstała osada na prawie niemieckim nazwana Brandt (później Brandau). W 1361 r. biskup Mikołaj wystawił sołtysowi Mikołajowi przywilej na lokowanie wsi. Sołtys otrzymał trzy wolne łany i trzecią część dochodów sądowych. Z każdego łana kmiecego obowiązywał roczny czynsz w wysokości najpierw szesnastu skojców, a później dwudziestu skojców i ośmiu denarów, ponieważ we wsi stwierdzono istnienie dodatkowych sześciu łanów zwolnionych od szarwarku. Po sekularyzacji ksiądz nadał wieś Bronno swojemu zasłużonemu dworzaninowi, Fryderykowi von Dobeneckowi. W jego rodzinie utrzymała się do 1649 r. Następnie przeszła w ręce Jana Kospotha ze wsi Licze. Bronno było wsią pańszczyźnianą. W 1 poł. XIX w. uwłaszczono chłopów. W 1885 r. w Bronnie było 336 ha i 94 mieszkańców. W 1905 r. majątek zamieszkiwało 68, a w 1910 r. - 92 mieszkańców. Wkrótce po 1945 r. powstał tu PGR, specjalizujący się w produkcji żywca wołowego. W 1973 r. PGR Bronno przejął grunty po dawniejszej wsi Paczkowo. Od 1974 r. gospodarstwo wchodziło w skład Zakładu Rolnego Ośno. W 1970 r. w Bronnie mieszkało 139 osób.⁹⁷

Położenie: 13 km na wschód od Kwidzyna, 2 km na południe od drogi wojewódzkiej nr 521 i miejscowości Licze.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się. Nie zachował się dwór i większość zabudowań gospodarczych z folwarku. Zachowały się relikty parku. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza mocno przekształcona w wyniku niewłaściwej przebudowy i modernizacji. Zachowana historyczna sieć dróg.

⁹⁷ Tamże, s. 240-241;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

DANKOWO

Dawne nazwy: 1540 Semler, 1889 Semmler, 1941 Semmler, 1945 Seemler, 1951 Dankowo, niem. Semmler.

Podstawowe dane historyczne: osada miejska, leżąca na terenie kwidzyńskiego patrymonium miejskiego (należąca do gminy miejskiej Marienwerder). Pierwsze wzmianki o Dankowie pochodzą z 1540 r. i mówią o opuszczonym folwarku. Folwark został opuszczony prawdopodobnie w wyniku wojny polsko-krzyżackiej w latach 1519 - 1521. Książę Albert w 1550 r. wydzierżawił majątek na prawie chełmińskim miastu Kwidzyn, na polecenie biskupa Paulusa Speratusa. W XVI w. została ulokowana na Dankowskiej Strudze (dopływie Liwy) kuźnia miedzi. W końcu XVI w. działały tutaj papiernia, a także młyn zbożowy. W 1885 r. były tutaj 2 domy mieszkalne. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 20 mieszkańców. Po wojnie zmiana dotychczasowej nazwy Semmler na Dankowo ustalona została Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1950r. (Monitor Polski nr 134, poz. 1720). W 1945 r. Dankowo było wsią sołecką, obejmującą również PGR Górki. W 1970 r. w Dankowie mieszkały 82 osoby. W tymże roku funkcjonowała tutaj także wiejska świetlica i punkt biblioteczny. W 1973 r. Przedsiębiorstwo Obrotu Zwierzętami Hodowanymi utworzyło tu swoją dużą bazę hodowlaną.⁹⁸

Położenie: 3 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada jednodworcza.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny niezachowany. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza mocno przekształcona w wyniku niewłaściwej przebudowy i modernizacji.

⁹⁸ Tamże, s. 245;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

DUBIEL

Dawne nazwy: 1396 Dawbel, Daubel, 1397 Dubal, 1526 Dubielewo, 1582 Dubiela, 1647 Dubiel, 1727 Dubellen, 1776 Dubiel, 1790 Dubiell, 1881 Dubiel Wielki, Mały 1941 Dubiel, niem. Daubel.

Podstawowe dane historyczne: już od XIII w. obszar dzisiejszego Dubiela wchodził w skład ziem tychnowskich. Pierwszy raz nazwa wsi pojawiła się w źródłach w 1396 r. w formie Dawlel lub Daubel. W przeszłości ziemie te prawdopodobnie pełniły rolę folwarku rycerskiego. W XVI w. wieś i folwark miały 16 łanów. W XVIII w. chłopci zostali oczynszowani przez Jana Kazimierza Kretkowskiego, kasztelana chełmińskiego, właściciela Bystrzyca, który jeszcze przed oficjalnymi aktami ustawodawczymi, w l. 1717-1740 oczynszował swoich chłopów, likwidując część folwarków pańszczyźnianych. Przed 1728 r. wydał ustawę wiejską dla Bystrzyca i okolicznych wsi (w tym Dubiela). W poł. XVIII w. każdy chłop mieszkający we wsi posiadał nadział ziemi w wysokości jednego łana. Pod koniec XIX w. wieś liczyła 344 mieszkańców. Jej obszar zajmował 460 ha. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 300, a w 1910 r. - 277 mieszkańców, z czego 233 osób narodowości polskiej. Podczas Plebiscytu w 1920 r. za Polską głosowało 72% mieszkańców Dubiela. Mimo takiego wyniku wieś znalazła się na obszarze niemieckim. W l. 30-tych XX w. powstał na zachodnim krańcu wsi cmentarz ewangelicki. W 1939 r. w 55 gospodarstwach domowych mieszkało 240 osób. Po II wojnie światowej Dubiel był wsią sołecką, w 1970 r. mieszkały tu 222 osoby⁹⁹.

Położenie: 11 km na północny wschód od Kwidzyna, przy drodze wojewódzkiej nr 524.

Układ historyczny: osada folwarczna o nieregularnym układzie przestrzennym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nieregularny, zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

⁹⁹ Tamże, s.245;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

GNIEWSKIE POLE

Dawne nazwy: 1389 Burgersdorf, 1624 Pastwisko Groszkowskie, 1664 Gnieńskie Pole, 1790 Mewischfeld, 1881 Gnieńskie Pole, 1945 Mewischfelde, 1951 Gnieńskie Pole, niem. Mewischfelde.

Podstawowe dane historyczne: wieś została ulokowana między dwoma wałami przeciwpowodziowymi. Wewnętrzny (wschodni) był starszy i prawdopodobnie wyznaczał dawny przebieg prawej odnogi Wisły (w XIII w. Starej Wisły), po której pozostały oczka wodne i inne ciek wodne. Na zachód od niej leżała zapewne wówczas wyspa Gnień, która uległa potem rozmyciu, być może w związku z budową wału. Nazwa wsi utrwaliła się dopiero w 1593 r., kiedy to Gnieńskie Pole należało do starostwa gnieńskiego. Miejscowość zamieszkiwali Ołędrzy. W 1676 r. została zawarta umowa starosty gnieńskiego - Jana Sobieskiego - z mieszkańcami Kwidzyna. Umowa dotyczyła wykopania rowu odwadniającego, który miał rozgraniczyć posiadłości miejskie i królewskie. Każda ze stron umowy zobowiązała się do wykopania rowu o długości 160 prętów. W 1780 r. Gnieńskie Pole zamieszkiwało 354 osób. Na początku XIX w. 334 osoby. Powierzchnia ziem wynosiła 831 ha. Prawdopodobnie w 1809 r., na drugim wale wiślanym, powstał cmentarz ewangelicki. W 1905 r. wieś zamieszkiwało 205, a w 1910 r. - 334 mieszkańców. W 1939 r. liczba ludności uległa kolejnemu zmniejszeniu i wyniosła 311 osób. Gnieńskie Pole liczyło wtedy 73 gospodarstwa domowe. Po II wojnie światowej zorganizowano tu czteroklasową szkołę podstawową. W roku szkolnym 1960/1961 uczęszczało do niej 26 uczniów. W 1945 r. powstał tu PGR, który od 1974 r. wszedł w skład Zakładu Rolnego w Gurczu. W 1970 r. wieś liczyła 312 osób¹⁰⁰. Przez miejscowość przechodziła linia kolei wąskotorowej Kwidzyn - Mareza - Wielkie Walichnowy.

Położenie: 10 km na północny zachód od Kwidzyna, wzdłuż Wisły.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: zabudowa złożona z luźno usytuowanych zagród wykształciła się między dwoma wałami przeciwpowodziowymi oraz po wschodniej stronie wału. Układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmieniony układ siedlisk, pól i dróg. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza zachowana. Po wschodniej stronie wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w 1987 r.) – obecnie jej przebieg w niektórych miejscach jest jeszcze czytelny.

¹⁰⁰ Tamże, s. 247;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

GÓRKI

Dawne nazwy: 1287 Waltherstorph, 1342 Waltherisdorf, 1357 Walthersdorf, 1373 Gorken ołym Woyslawicz dicta, 1540 Gorcken, 1588 Gurken, 1749 Gorken, 1790 Gurken, 1881 Górki, 1941 Waltersshof, niem. Gorken/Waltershof.

Podstawowe dane historyczne: pierwotnie miejscowość nosiła nazwę Wojsławice, prawdopodobnie od nazwiska pierwszych właścicieli lub mieszkańców wsi. Później powstała polska nazwa topograficzna – Górki, która wyparła nazwę pierwotną. W 1373 r. kapituła nadała sołtysowi Tomaszowi jedenaście łanów na prawie chełmińskim w Górkach. Zgodnie z przywilejem lokacyjnym sołtys miał posiadać jeden łan i trzy morgi, wolne od czynszu i trzecią część dochodów sądowych, a z każdego z pozostałych dziesięciu łanów sołtys lub wieśnicy winni uiszczać dziesięć skojców. Byli także zobowiązani do robocizny na rzecz zamku kapitulnego. W 1527 r. książę nadał folwark i wieś protestanckiemu biskupowi Pawłowi Speratusowi. Przez 40 lat Górki pozostawały w jego rękach i spadkobierców. Potem starosta kwidzyński wykupił je, ale musiały wystąpić jakieś przeszkody, bo nie prowadził sam gospodarstwa, ale je wydzierżawiał. Dopiero od końca XVII w. wieś zaczęła się rozwijać, ale nadal był tu folwark. W 1885 r. Górki zajmowały powierzchnię 761 ha, mieszkało tu 166 osób. W 1910 r. majątek Górki przeszedł w ręce rodziny Kowalskich. W 1920 r. Komisja Międzysojusznicza dla Rządu i Plebiscytu w Kwidzynie rozporządziła, że polskim adiunktem przy landracie na powiat kwidzyński mianowany został Jan Kowalski – obywatel w Górkach. Z chwilą ogłoszony został plebiscyt, dwór w Górkach, stał się ośrodkiem ruchu polskiego. W 1937 r. majątek Kowalskich, o powierzchni 1700 mór pruskich, przeszedł w ręce niemieckie. Rok później nazwę wsi zmieniono na Waltersshof. Po 1945 r. powstał tu PGR. Odremontowano i uruchomiono gorzelnię, wybudowano suszarnię zielonek i roślin okopowych. W latach 70-tych wybudowano osiedle mieszkaniowe dla 25 rodzin i fermę tuczu trzody chlewnej oraz mieszalnię pasz.¹⁰¹

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się, zachował się dwór i park.

¹⁰¹ Tamże, s. 248;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

GRABÓWKO

Dawne nazwy: 1790 Klein Grabau, 1881 Grabówko, 1945 Klein Grabau, 1951 Grabówko, niem. Klein Grabau.

Podstawowe dane historyczne: pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1454 r., kiedy to wymieniona została pod nazwą Gotteswerder. Wieś ta zapewne istniała już od dłuższego czasu. W 1460 r. stacjonował tu silny oddział polski z Grudziądza, który próbował przy pomocy części mieszczan opanować Kwidzyn. W wyniku przerwania wałów ochronnych na Wiśle woda zalała całą Żuławę Kwidzyńską, zniszczone zostały wówczas wsie, kościoły, pola i pastwiska, w tym także Grabówko. Grabówko jako wieś wyodrębniło się z Grabowa dopiero w XVIII w. W 1788 r. było tu 46 gospodarstw¹⁰².

W 1881 r. powierzchnia 5335 mórg, 86 budynków, domów mieszkalnych 48, katolików 28, ewangelików 459. Szkoła na miejscu¹⁰³. W 1885 r. wieś liczyła 1309 ha i 653 mieszkańców. W 1939 r. we wsi mieszkali 482 osoby, które zajmowały 139 gospodarstw domowych.¹⁰⁴

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Mareza – Rusinowo, przechodząca przez wieś. W 1909 r. wieś przecięła linia kolejowa z Kwidzyna poprzez most na Wiśle do Smętowa.

W 1970 r. mieszkało tu 310 osób¹⁰⁵.

Położenie: 7,5 km na południowy zachód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zniekształcony przez drogę prowadzącą na most. Krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, pomimo przekształceń wsi na przełomie XIX i XX w. czytelny pierwotny układ. Zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Przez wieś biegnie linia kolei normalnotorowej zamknięta dla ruchu w 1947 r., zaś po stronie zachodniej drogi nr 588 znajdowała się linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), której przebieg jest już niewidoczny w terenie.

¹⁰² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251-252;

¹⁰³ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1882, tom II, s. 781;

¹⁰⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251;

¹⁰⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

GURCZ

Dawne nazwy: 1565 Kurze, 1624 Gutts, 1682 Gurcz, 1772 Gutzsche, 1790 Gutsch, 1881 Gurcz, 1945 Gutsch, 1951 Gurcz, niem. Gutsch/Zandersfelde.

Podstawowe dane historyczne: obszar późniejszej wsi był w średniowieczu silnie zabagniony i przecięty przez dwie przynajmniej odnogi Nogatu. Pozostawał poza zasięgiem dóbr tychnowskich, należąc do komturstwa, a potem starostwa gniewskiego. W XVI w. rozwinęło się tu osadnictwo olęderskie. W 1780 r. wieś liczyła 151 mieszkańców¹⁰⁶. W 1881 r. wieś miała 1023 mórg powierzchni, 22 budynki, domów mieszkalnych 7, we wsi mieszkało 51 katolików i 11 ewangelików¹⁰⁷.

W 1905 r. powstała na południu wsi linia kolejowa z Marezy przez Janowo do Wielkich Walichnowych.

W 1939 r. były tu 54 gospodarstwa domowe zamieszkałe przez 290 osób. W 1945 r. wieś została sołectwem. W roku szkolnym 1960/1961 w czteroklasowej szkole podstawowej było 39 uczniów. Od 1964 r. PGR Szałwinek przejmował grunty z Państwowego Funduszu Ziemi we wsi Gurcz. Na tych gruntach wybudowano bazę produkcyjną Zakładu Rolnego Gurcz, który rozpoczął swą działalność w 1974 r. W jego skład wchodziły: PGR Szałwinek i PGR Gniewskie Pole. W 1970 r. Gurcz zamieszkiwały 273 osoby. W tymże roku były tu klub "Ruchu" i punkt biblioteczny¹⁰⁸.

Położenie: 13 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo poprzez wybudowanie drogi do Szkaradowa Wielkiego. Krajobraz kulturowy nieznacznie przekształcony. Zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Od strony południowej, przy drodze nr 518 biegła linia kolejowa (rozebrana w 1920 r.), której przebieg jest niewidoczny obecnie w terenie.

¹⁰⁶ Tamże, s. 252;

¹⁰⁷ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego..., t. II, s. 912;

¹⁰⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Gurcz> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

JANOWO

Dawna nazwa: Janowa Góra, 1319 Iohannisdorf, 1682 Jansdorf, 1772 Johannsdorf, niem. Johannisdorf.

Podstawowe dane historyczne: początki osadnictwa datuje się tu na II poł. XVI w. Jednak dopiero sprowadzenie na te tereny holenderskich menonitów na początku XVII w., którzy zabezpieczyli te tereny wałami przeciwpowodziowymi umożliwiło rozwój osadnictwa. Obecna wieś Janowo powstała z pięciu wsi czynszowych, w jej skład wchodzi nieistniejące już: Małe Pólko, Kępa Brolewska, Nowe Lignowy, Kramry Dwór (Kramrowo) i Bursztyn (wymieniany jednocześnie z nazwą Kuligany). Nazwa Janowo wywodzi się od „pastwisk pana Jana” wymienionych w dokumencie z 1597 r. Jednak początek wsi datuje się dopiero na 1682 r. Wówczas mieszkało tu 14 czynszowników. Wielka powódź w 1773 r. poczyniła szkody również w tej miejscowości. W 1774 r. wszystkie te wsie zamieszkiwali chłopci holenderscy, w większości menonici i Polacy. Wśród nich byli rzemieślnicy, chałupnicy i parobkowie. Każda z tych wsi, oprócz Kramrowa miała sołtysa. Na dużą skalę hodowano konie, trzodę i bydło, uprawiano zboża i rośliny paszowe. W XVII i XVIII w. tereny te uległy stopniowej polonizacji¹⁰⁹. W 1746 r. był tu niewielki zbór protestancki. W 1 poł. XIX w. powstał w Janowie cmentarz ewangelicki. W 1780 r. zaludnienie wynosiło 264 osoby. Chłopi byli oczyszczani¹¹⁰.

Z inicjatywy katolickiej większości w l. 1867-1872 zbudowano kościół w stylu neogotyckim.

Pod kon. XIX w. wieś miała 1446 mórg powierzchni, 64 budynków, 31 dymów, mieszkało w niej 157 katolików i 126 ewangelików. Część dzieci uczęszczała do szkoły w Nowych Lignowach, część w Pastwie, poczta - Kurzybrak (Korzeniewo)¹¹¹.

W 1905 r. do Janowa doprowadzono kolej wąskotorową z Marezy, którą po przeprawie promem do Gniewa można było dojechać do Wielkich Walichnów. Została ona zlikwidowana wskutek wyznaczenia 1,5 km na wschód od wsi granicy polsko-niemieckiej w 1920 r.¹¹²

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 351, a w 1910 r. na około 370 ha mieszkało 341 osób, w tym 211 Polaków. 11.07.1920 r. przeprowadzono plebiscyt. Przewodniczącym Komisji Plebiscytowej był Tadeusz Tollik, miejscowy gospodarz. Członkami – Czyżewski, Albrecht i nauczyciel Kronke. Na 437 głosujących za powrotem do Polski padły 252 głosy (Janowo – 111 głosów – 48,05%; Bursztyn – 99 głosów – 78,57%; Kramrowo – 8 osób – 50,00%; Małe Pólko 12 osób – 44,44%; Nowe Lignowy – 22 osoby – 57,89%). Dobry wynik głosowania w 1920 r. w Janowie zawdzięczać należy odwadze i patriotyzmowi wszystkich polskich mieszkańców, a przede wszystkim ofiarnej pracy między innymi księdza proboszcza Ignacego Niklasa, (który od 1894 r., mimo szykan niemieckich i pobytu

¹⁰⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹¹⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 252;

¹¹¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1882, Tom III, s. 435;

¹¹² <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

w więzieniu w okresie pierwszej wojny światowej głosił polskie kazania i popularyzował polski śpiew), Tadeusza Tollika, Stefani Pobrynowy, Andrzeja i Bolesława Napiontków, Anastazego Wygockiego, Walentego Banieckiego, Augustyna i Alojzego Czyżewskich, Roberta Małkowskiego¹¹³. Dzięki zwycięstwu strony polskiej w plebiscycie, w sierpniu 1920 r. obszar pięciu wsi („Pięciowieś”) włączono do Polski i często nazywano Małą Polską lub Rzeczpospolitą Janowską. Graniczną rzeczką stała się Katryńka. Połączenie z Polską było możliwe dzięki promowi do Gniewa. W latach 1920-1932 rejon Janowa należał do powiatu gniewskiego, a po jego likwidacji do powiatu tczewskiego 1932 – 1939 i po wojnie w latach 1945 – 1954. W okresie międzywojennym wójtami byli: Tadeusz Tollik od 1920 do śmierci w 1937 r. i Augustyn Czyżewski (1937 – 1939). Działa tu mała szkółka polska.

W znacznym stopniu ze składek publicznych w 1935 r. wybudowano nowy obiekt szkolny. Szkoła ta w latach 1935 - 1939 nosiła imię Józefa Piłsudskiego.

W sierpniu 1939 r. do Janowa zostały symbolicznie skierowane dwa plutony wojska (jeden z armii czynnej i drugi z formacji Obrony Narodowej). Po wysadzeniu przez wojsko polskie "Mostów Tczewskich" i stoczeniu krótkiej walki obronnej oddziały polskie zostały ewakuowane na zachodni brzeg Wisły. Niemcy po wkroczeniu do Janowa aresztowali, po czym rozstrzelali prawdopodobnie w lasach szpęgawskich pod Starogardem 17 polskich działaczy plebiscytowych i z okresu późniejszego. Ich symboliczna mogiła znajduje się na przykościelnym cmentarzu, a pamiątkowa tablica z napisem „Augustyn Czyżewski 1882-1940, wybitny działacz plebiscytowy, inicjator budowy szkoły w Janowie, zakatowany przez hitlerowców, do końca wierny ojczyźnie”, w szkole.

20.04.1945 r. kierownictwo w szkole obejmuje Stefan Cieśliewicz. W 1966 r. oddano do użytku szkołę 1000-lecia wraz z izbą pamięci narodowej. W 1974 r. była tu ośmioklasowa szkoła podstawowa, w której siedmiu nauczycieli uczyło 170 dzieci, oraz biblioteka publiczna. Nowoczesny budynek szkolny, wybudowano z pomocą wojska w latach 1987 – 1990. Z dniem 1 stycznia 1953 r. gminę Janowo, pozostającą dotąd w granicach powiatu tczewskiego, włączono do powiatu kwidzyńskiego. Od 1 stycznia 1955 do 1972 r. Janowo było siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej. Do gromady przyłączono wsie: Gurcz, Pastwa, Gniewskie Pole. Przewodniczącymi Prezydium GRN byli: Antoni Jaroszyński, Roman Pawłowicz i Tadeusz Chmielewski. 1 stycznia 1972 r. gromadę w Janowie zlikwidowano, przyłączając ją do gromady Maresa. W l. 1962-1965 dla ochrony przeciwpowodziowej, wzmocniono korpus wału nadwiślańskiego na odcinku janowskim. Uchwałą Rady Państwa z dnia 9 maja 1979 r. zasłużoną wieś Janowo odznaczono Krzyżem Grunwaldu III klasy¹¹⁴.

Położenie: 15 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś powstała z kilku osad - rzędówek, ciągnących się wzdłuż jednej drogi. Położona przy wale przeciwpowodziowym odgradzającym wieś od rzeki. W centrum wsi szkoła i kościół o XIX-wiecznej proveniencji. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, czytelny pierwotny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Przy drodze nr 518 biegła linia kolejowa (rozebrana w 1920 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

¹¹³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 252-255;

¹¹⁴ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

KAMIONKA

Dawne nazwy: 1299 Lamprechtesdorf, 1510 Kominky, 1790 Kaminke, Camjontken, 1945 Kaminke, niem. Königlich Kamiontken/Lamprechtsdorf.

Podstawowe dane historyczne: w X w. na obszarze wsi Kamionki istniała osada pruska. Przez teren wsi przechodziła znana już w 1239 r. droga kwidzyńsko-dzierżgońska oraz, wymieniona w 1313 r., droga królewska do Tychnow (i dalej do Santyra). Historycznie, prawdopodobnie Kamionkę należy utożsamiać z wsią Małe Brokowo, którego istnienie sugerowała nazwa Brokowo Wielkie. W 1236 r. obszar wsi leżał w obrębie granic późniejszych dóbr tychnowskich. W 1299 r. wieś Kamionka pod nazwą Lamprechtesdorf została wraz z 40 łanami, położonymi po obu stronach Liwy, nadana Gerhardowi, który otrzymał co dziesiąty wolny łan na prawie chełmińskim, trzecią część dochodów sądowych oraz wolne od czynszu: karczmę, ławy mięsną, płócienną i szewską. Z każdego z pozostałych 36 łanów po siedemnastu latach wolnizny miał obowiązywać roczny czynsz w wysokości połowy grzywny. Przed 1362 r. wieś przeszła w ręce Jachanda (Juranda) z Plemiąt z ziemi chełmińskiej i jego synów, Chocimira i Nicza. Natomiast w 1396 r. ze składek pobożnych wiernych kapituła kupiła Kamionkę od kolejnego jej właściciela Piotra Vanscha, rycerza z Tychnow, za 380 grzywn. W owym czasie Piotr posiadał jeszcze inne dobra (na terenie późniejszej Nowej Wsi), z dobrami Rothhof (Czerwony Dwór) i Schibe, z Tychnowami, Brokowem, Rakowcem i dobrami kapituły (BalDRAM). Młyn, który znajdował się przy wsi Piotr sprzedał biskupstwu, które też zachował zwierzchnictwo dominialne i pewne świadczenia od kmieci (stróżę i korzec biskupi). W 1400 r. Michał Lamprechtisdorfer był ławnikiem miejskim kwidzyńskim. W 1543 r. Kamionka stanowiła jeszcze jedną część Brokowa. W 1586 r. na dwudziestu łanach siedziało dziesięciu gburów. W 1607 r. oprócz gburów pojawili się zagrodnicy szarwarkowi. Oczynszowanie nastąpiło dopiero w 1694 r. Sołtys nazywał się Banwski. W XIX w. wieś dzieliła się na Kamionkę Królewską (dawn. niem. Königlich Kamiontken) i Kamionkę Szlachecką (dawn. niem. Adlig Kamionken), co odpowiadało stosunkom własnościowym. Kamionka Szlachecka w 1885 r. miała 257 ha, liczyła 300 mieszkańców, w 1905 r. osadę zamieszkiwało 711, a w 1910 r. już 729 osób. Do pochodzenia polskiego przyznawały się 673 osoby. W 1905 r. Kamionkę Królewską zamieszkiwało 230, a w 1910 r. na 710 ha żyły tylko 273 osoby, w tym 50 Polaków. W 1938 r. nazwę wsi zmieniono na Lamprechtsdorf. Rok później Kamionka liczyła 84 gospodarstwa domowe zamieszkałe przez 338 osób. W 1945 r. powstała tu czteroklasowa szkoła podstawowa, do której uczęszczało dwudziestu uczniów. W tymże roku Kamionka liczyła 173 mieszkańców.¹¹⁵

Położenie: 5 km na północny wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: pierwotnie łańcuchówka, przekształcona w wielodrożnicę.

¹¹⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 255-256;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny niezachowany, zachowane pojedyncze historyczne budynki mieszkalne. Krajobraz kulturowy przekształcony niemal całkowicie poprzez współczesną zabudowę, która nie nawiązuje do historycznego układu i nie zachowuje charakteru regionalnego budownictwa.

KORZENIEWO

Dawne nazwy: 1540 Kurze Brache, 1790 Kurzebrack, 1883 Kurzebrak, 1941 Kurzebrack, niem. Kurzebrack.

Podstawowe dane historyczne: z Korzeniewa pochodzi znalezisko z okresu rzymskiego, które wskazuje na wczesne osiedlenie Żuławy Kwidzyńskiej lub przynajmniej penetrację gospodarczą tego terenu. Początki osadnictwa średniowiecznego sięgają przełomu XIV i XV w. Położenie przeprawy przez Wisłę przyczyniło się tutaj do rozwoju wsi miejskiej. Pola wydzierżawiono mieszczanom, ale trudności związane z częstymi powodziąmi sprawiały, że użytkowano je głównie jako pastwiska. Szczególnie duże szkody, nie tylko w Korzeniewie, wyrządziła powódź z 1682 r. W 1755 r. powstał tu port dla promów. Nabrzeża umocniono i ufortyfikowano. Mimo to wylew Wisły w 1786 r. przerwał umocnienia i wyrządził duże szkody. W l. 1808 - 1813 był w Korzeniewie most pontonowy strzeżony przez wojska francuskie. W 1813 r. przeprawę zdobyły wojska rosyjskie¹¹⁶. Do czasów współczesnych zachowały się pozostałości dawnego torowiska kwidzyńskiej kolejki wąskotorowej, prowadzącego na bocznice wąskotorową, do rzeczno-portu na Wiśle. Była to bocznica odchodząca od wybudowanej w 1901 r. linii wąskotorowej relacji Maresz-Pastwa. W porcie tym cumował m.in. prom kolei wąskotorowej kursujący na trasie Gniew-Janowo. Na szczycie wału okalającego port znajduje się dawny budynek bosmanatu portu wiślanego. W niedalekim sąsiedztwie portu zachowała się gospoda oraz budynek urzędu wodnego, oba obiekty pełnią dzisiaj rolę budynków mieszkalnych¹¹⁷.

Rozwój przemysłu sprawił, że w 1828 r. wybudowano bitą szosę do portu w Korzeniewie. Przewóz państwowy ustanowiono w l. 1832 - 1834. Port stracił znaczenie po wybudowaniu mostu powyżej Korzeniewa, pod Grabówkiem¹¹⁸.

Pod kon. XIX w. znajdowała się tu cegielnia. Wieś liczyła wówczas 858 mórg, 111 budynków, 60 domów, we wsi mieszkało 52 katolików, 584 ewangelików, na rzece funkcjonował prom. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w mieście¹¹⁹.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 656, a w 1910 r. wieś liczyła 218,8 ha, mieszkało tu 666 osób¹²⁰.

¹¹⁶ Tamże, s. 263;

¹¹⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Korzeniewo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹¹⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263;

¹¹⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., tom IV, s. 944;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

W wyniku przegranej przez Polskę plebiscytu po I wojnie światowej wieś została przyłączona do Niemiec. Znajdujący się w Korzeniewie port rzeczny został w ramach regulacji poplebiscytowych na Powiślu udostępniony ruchowi tranzytowemu i oddany pod kontrolę Państwowego Zarządu Dróg Wodnych w Tczewie¹²¹.

W 1939 r. w Korzeniewie było 145 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 495 osób.

Po drugiej wojnie światowej w Korzeniewie utworzono gminę wiejską. Pierwszymi organizatorami władzy i administracji państwowej byli tu: wójt Edmund Wiliński i sekretarz zarządu gminnego Wojciech Czajkowski. 31 grudnia 1951 r. Korzeniewo włączono do gminy Maresa. W 1952 r. powstała tu Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna „Zgoda”, prowadząca uprawę warzyw i hodowlę bydła. W I. 60-tych XX w. uruchomiono w Korzeniewie zakład przetwórczy warzyw i owoców Kwidzyńskiej Spółdzielni Ogrodniczej „Nadwiślanka”. Także Gminna Spółdzielnia „SCH” rozbudowała swoją bazę zaopatrzenia i zbytu. W 1973 r. w Korzeniewie ulokowano siedzibę Gromadzkiej Rady Narodowej. Jej przewodniczącymi byli: Józef Szwacki i Andrzej Cichocki. W 1974 r. do miejscowej ośmioklasowej szkoły podstawowej, w której pracowało siedmiu nauczycieli, uczęszczało 106 uczniów. W 1970 r. w Korzeniewie mieszkało 580 osób.¹²²

Położenie: 6 km na północny zachód od Kwidzyna, wzdłuż drogi krajowej nr 90.

Układ historyczny: pierwotnie ulicówka, przekształcona w wielodrożnicę.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś ulokowana na prawym brzegu Wisły, odgródzona od rzeki wałem przeciwpowodziowym. Pierwotnie ulicówka, później wraz z rozwojem wsi przekształciła się w wielodrożnicę. W związku z powstaniem przeprawy promowej i kolei rozwinęło się budownictwo murowane. Układ przestrzenny zachowany, natomiast krajobraz kulturowy przekształcony w wyniku silnej współczesnej rozbudowy, zwłaszcza od strony południowej. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wzdłuż drogi nr 90, po jej południowej stronie biegła linia kolejowa, rozebrana w 1987 r. – obecnie uczyniona w postaci ścieżki rowerowej.

LICZE

Dawne nazwy: 1293 Liczchin, 1323 Lyczin, 1328 Lyzzin, 1336 Liczen, 1361 Liczschen, 1567 Litschen, 1664 Littschen, 1945 Littschen, niem. Littschen.

Podstawowe dane historyczne: wieś i dobra rycerskie. Osada ta istniała już jakiś czas przed 1293 r. Zasadźcy Rakowca, uzyskując w 1293 r. 11 lat wolizny z tejże wsi byli zobowiązani do uiszczania rocznego czynszu dwóch grzywien z pól uprawnych. Potem Licze wyodrębniły się w samodzielną wieś

¹²⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263;

¹²¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Korzeniewo> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹²² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

na prawie chełmińskim, miejscowość należała przez cały czas do biskupstwa. Biskup Wincenty Kiełbasa zastawił Licze nieznanej osobie. Jego następca, Jan IV, wykupił je w 1480 r. za 150 dukatów. W 1520 r. wieś została zniszczona w wyniku działań wojennych. Po sekularyzacji Licze przeszły w ręce książęce. Jeszcze w 1540 r. rościł do nich pretensje Paweł Mikołaj Milewski, ale przegrał proces z zarządem dóbr książęcych (starostą kwidzyńskim). Książę Albrecht nadał je jako uposażenie Uniwersytetowi Królewickiemu, założonemu w 1544 r. W 1630 r. Licze znalazły się w rękach szlachty niemieckiej. 9 lipca 1635 r. odbyła się w tutejszym dworze sesja mediatorów, radzących nad warunkami pokoju polsko-szwedzkiego. Dwór w Liczu pochodzi z 1664 r.¹²³

Pod koniec XIX w. dobra rycerskie Licze obejmowały 525 ha roli ornej, 52 ha łąk, 42 ha pastwisk, 48 ha lasu, 13 nieużytków, 7 wody, ogółem 689 ha powierzchni. We majątku mieszkało 5 katolików, 220 ewangelików, było 22 budynki i 12 domów. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w miejscu, właścicielem był Ludwik Hardt. Wieś włościańska miała 1068 ha powierzchni, budynków 127, domów 40, we wsi mieszkało 18 katolików i 293 ewangelików.¹²⁴

W 1910 r. wynosiła około 600 ha, było tu 150 osób. W 1939 r. 150 gospodarstw domowych zamieszkiwało 740 osób.¹²⁵

W 1916 r. na północ od wsi powstała linia kolejowa wraz ze stacją. W latach 20-tych i 30-tych XX w. wzdłuż drogi do Osna powstały zagrody z drewnianą zabudową mieszkalną i gospodarczą.

Po przejęciu zarządzania majątkiem przez Karla Gorga, dwór był siedzibą jego rodziny do 1931 r. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 220 mieszkańców. W 1910 r. powierzchnia wsi wynosiła około 600 ha, było tu 150 osób. W tymże roku wybudowano także szkołę. Wieś znana była w powiecie, jako ośrodek hodowli krów mlecznych.¹²⁶

Już w 1945 r. otwarto tu szkołę podstawową. W latach 1954 – 1957 wieś Licze była siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej, którą zlikwidowano po korekcie podziału administracyjnego. W latach 1965-1974 w dworze mieściła się szkoła budowlana utworzona przez Kwidzyńskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Rolniczego, następnie przeniesiono ją do Kwidzyna. W 1969 r. rozpoczęła działalność nowa szkoła podstawowa. W 1970 r. we wsi mieszkało 633 osoby.¹²⁷

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. W 2006 r. liczba mieszkańców wynosiła 522 osoby.¹²⁸

Położenie: 10,5 km na wschód od Kwidzyna, na skrzyżowaniu dróg wojewódzkich nr 521 i 524.

Układ historyczny: osada folwarczna z wsią w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś powstała jako osada folwarczna złożona z dworu, parku, budynków gospodarczych i inwentarskich, z wsią w typie ulicówki. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, zachowany dwór, park i zabudowania gospodarcze, sieć drożna, układ siedlisk i pól oraz wiejska zabudowa mieszkalna i gospodarcza (w tym dwojaki i czworaki). Na północ od wsi biegnie towarowa linia kolejowa, z budynkami stacyjnymi, które obecnie nie pełnią już swoich dawnych funkcji (przekształcone na funkcję mieszkalną).

¹²³ Tamże, s. 266-267;

¹²⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., Tom V, s. 213;

¹²⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 266-267;

¹²⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Licze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹²⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 267;

¹²⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Licze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

LIPIANKI

Dawne nazwy: 1790 Ziegellack, 1941 Ziegellack, niem Ziegellack.

Podstawowe dane historyczne: w XIII wieku dorywczo eksploatowano obszar pomiędzy późniejszymi wsiami: Cygelakiem, Korzeniewem, Marezą i Oborami (rybołówstwo, wyręb drzew, zbiór trzciny).

Istnienie sołtysa we wsi Czechenlache (Cygelak) na przełomie XIV i XV w. świadczy o dalszym rozwoju osadnictwa na tym terenie. W 1585 r. powierzchnia osady na wiślanej łasze wynosiła czternaście łanów i 27 mórg. Stałe osadnictwo wykazywało dużą zmienność, co wiązało się z częstymi wylewami Wisły. W XVI w. wraz z robotami melioracyjnymi zamieniono pastwiska na działki uprawne. Próba założenia tu w XVII stuleciu folwarku zakończyła się niepowodzeniem, gdyż nie przynosił on oczekiwanych dochodów. Powrócono więc do starej metody wydzierżawiania niedużych działek mieszkańcom. Była tu przystań i przeprawa do Opalenia. Przewoźnik mieszkał obok karczmy zwanej Czerwoną Budą. Tam też dyżurował goniec pocztowy księcia pruskiego, jako że Cygelak stanowił ważny punkt na szlaku Berlin - Królewiec¹²⁹.

W 1789 r. odnotowano tu wieś włościańską o 31 dymach. W 1885 r. we wsi było 38 domów, 69 dymów, 369 mieszkańców (127 katolików, 241 ewangelików, 1 wyznawca innej wiary). We wsi była szkoła ewangelicka. W skład wsi wchodziło Wybudowanie Sechsseelen z dwoma domami i 45 mieszkańcami. Pod koniec XIX w. wieś miała 911 ha powierzchni, w tym 634 ha roli ornej, 42 ha łąk, 11 ha lasu¹³⁰.

W 1901 r. po wschodniej stronie Lipianek powstała linia kolei wąskotorowej (Mareza – Pastwa Pd.).

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 331, a w 1910 r. - 347 mieszkańców.¹³¹

W 1939 r. w Lipiankach było 67 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 308 osób. Po 1945 r. nazwę wsi zmieniono na Lipianki. W tymże roku otwarto tu czteroklasową szkołę podstawową. Obok wsi, w 1946 r. zorganizowano PGR, który od 1970 r. stanowił część Zakładu Rolnego w Marezie. W latach 1962 - 1965 umocniono wały nadwiślańskie. W 1970 r. we wsi mieszkało 309 osób¹³².

Położenie: 8,6 km na północny zachód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś położona na prawym brzegu Wisły, z wałem przeciwpowodziowym odgradzającym wieś od rzeki. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, czytelny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w 1987 r.) – obecnie jej przebieg w niektórych miejscach jest jeszcze czytelny.

¹²⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 267;

¹³⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. XIV, s. 589;

¹³¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Lipianki> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹³² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 268;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

MAREZA

Dawne nazwy: 1543 Marienwiese, 1615 Mareese, 1790 Marese, 1885 Mareza, 1945 Mareese, niem. Mareese.

Podstawowe dane historyczne: teren Mareskiego Dworu był pierwotnie obszarem rozlewisk Starego Nogatu. Natomiast położona na skraju wysoczyzny Mareza Górna obfituje w ślady dawnego osadnictwa. W XIII w. może w wyniku prac odwadniających koryta Starego Nogatu oddzielono jezioro, po którym pozostały dwa jeziora w obrębie Mareskiego Dworu. W 1336 r. biskup Bertold nadał miastu Kwidzyn wspólne pastwisko między Szpitalem (Baldramem), a rzeką płynącą pomiędzy miastem i zamkiem oraz między rzeką płynącą ze starego Nogatu a drogą publiczną do Santyry. Pastwisko to obejmowało więc obszar późniejszej Marezy Górnej.

W 1386 r. po licznych sporach granicznych, wielki mistrz Konrad Zöllner odsądził właścicieli dóbr tychnowskich od jeziora Mareza, zatwierdzając je kapitule wraz z prawem do połowu ryb. W 1527 r. książę nadał w dożywocie tutejszy folwark protestanckiemu biskupowi Pawłowi Speratusowi. Po jego śmierci folwark powrócił jednak do starostwa książęcego. W 1607 r., w trakcie kolejnej reorganizacji dóbr książęcych powstał folwark Mareski Dwór, obok niego rozwijała się wieś.¹³³

Duże straty na tym obszarze przyniosły „potop” szwedzki w 1659 r. oraz zaraza z lat 1709 – 1711 w czasie wojny północnej. Do Marezy należały też przysiółki Rozgarty (Rossgarten) i „Góra Stürmera” (Stürmerberg) – folwark, który założył w 1788/89 roku radca Samuel Christoph Stürmer. Już w 1793 r. było tu 15 domów. Właścicielami Mareskiego Dworu byli m.in. Bromund, szef związku wałowego Schwarz, a od 1860 roku, menonickie rodziny Ehms i Tgahrt (od 1906 roku). Ostatnimi właścicielami dworu byli Erna i Bruno Kerber.¹³⁴

W majątku Mareza w 1868 r. było 8 budynków, w tym 3 domy, 45 mieszkańców, 38 ewangelików, 7 katolików, podatek od gruntu wynosił 159 talarów, od budynków 5 talarów. Pod koniec XIX w. majątek miał 60,89 ha roli ornej i ogrodniczej, 32,14 ha łąk, 4,74 ha pastwisk, 0,69 ha boru, 1,00 ha nieużytków, 3,18 ha wody, razem 102,64 ha powierzchni, czysty dochód z gruntu wynosił 2763 marek. Właścicielami byli wówczas Jan i Henryk Ehms¹³⁵.

Od końca XVIII w. istniała szkoła, która w 1923 r. po wybudowaniu nowego gmachu stała się trzyklasowa. Mareza była jedną z największych i najbogatszych wsi w powiecie. Hodowano tu krowy, konie, trzodę. Uprawiano zboże, buraki cukrowe i rośliny paszowe. Mieszkało tu wielu rzemieślników, były też sklepy i młyn olejowy.¹³⁶

W 1885 r. majątek dominialny i grunty wiejskie liczyły 3171 ha.

¹³³ Tamże, s. 268;

¹³⁴ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, 7.12.2018 r.];

¹³⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VI, s. 111;

¹³⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Pod koniec XIX w. wieś miała 945,28 mórg powierzchni, 159 budynków, w tym 60 domów, 523 mieszkańców (1868 r.), 465 ewangelików, 111 katolików. Podatek od gruntu wynosił wówczas 522 talarów, od budynków 103 talarów¹³⁷.

Dnia 28.01.1901 r. uruchomiono Kwidzyńskie Koleje Wąskotorowe (rozstaw 750 mm). Stacja kolejowa Mareza połączona była ze stacją w Kwidzynie linią o długości 3,4 km. W 1905 r. miejscowość skomunikowana została linią kolejową z Wielkimi Walichnowami poprzez przeprawę na Wiśle.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 912.¹³⁸

W 1910 r. we wsi Mareza mieszkało 869 osób, w tym 551 Polaków. W 1939 r. w Marezie mieszkało 1026 osób, było tu 285 gospodarstw domowych. Po drugiej wojnie światowej w Marezie powstała gmina wiejska. W 1972 r. gromadę Mareza włączono do nowo utworzonej gromady Korzeniewo. W roku szkolnym 1960/1961 w tutejszej pięcioklasowej szkole podstawowej było trzech nauczycieli i 133 uczniów. W 1947 r. powstał PGR Mareza specjalizujący się w hodowli bydła mlecznego oraz produkcji owoców i warzyw. W 1970 r. wieś liczyła 1026 mieszkańców. Były tu: dwuklasowa szkoła, wiejska świetlica i biblioteka publiczna.¹³⁹

Położenie: 2 km na zachód od Kwidzyna na skrzyżowaniu dróg: krajowej nr 90 i wojewódzkiej nr 518.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki z rozproszonymi koloniami i założeniem folwarcznym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz zachowany w dobrym stanie, z założenia folwarcznego zachował się drewniany (dziś otynkowany) dwór, obora i stodoła w bardzo złym stanie technicznym. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. W części południowej biegła linia kolei wąskotorowej, rozebrana w 1987 r., zachował się budynek stacyjny.

NOWA WIEŚ KWIDZYŃSKA

Dawne nazwy: 1788 Neudorf, 1790 Neudorf, 1945 Neudorf, niem. Neudorf.

Podstawowe dane historyczne: Obszar wsi od 1236 r. wchodził w skład dóbr tychnowskich, przylegając do ustalonej w latach 1250-1294 granicy państwa krzyżackiego z dominium biskupstwa pomezańskiego. W latach 1499 i 1501 był tu folwark Bomgart (Sad), który wraz z Czerwonym Dworem, Czołpinem, Zalewiczami, Dubielem i Namirowem w 1527 r. należał do Marcina Trebenicza, a potem do Jerzego Sokołowskiego. W XVIII w. Nową Wieś Kwidzyńską kupił pruska Kamara. W 1788r. areal wsi wynosił 18 łanów i tyleż mórg, było tu 8 gburów, 6 zagrodników i 1 nauczyciel.¹⁴⁰

¹³⁷ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VI, s. 111;

¹³⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹³⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 269;

¹⁴⁰ Tamże, s. 272-273;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

We wsi była szkoła ewangelicka, w której na przełomie XVIII i XIX w. około 40 dzieci uczył Ephraim Matthies¹⁴¹.

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Kwidzyn.

Pod koniec XIX w. wieś miała 721,79 mórg powierzchni, 19 budynków, 7 dymów, 54 mieszkańców (w tym 20 katolików, 34 ewangelików), we wsi była szkoła, należała do parafii katolickiej w Tychnowach, zaś do ewangelickiej w Kwidzynie¹⁴². Na początku XX w. miejscowość została włączona do wsi Tychnowy.¹⁴³

Położenie: 5,5 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie małej ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Czytelny układ drożny, układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi biegnie linia kolejowa.

NOWY DWÓR

Dawne nazwy: 1338 Nova Curia, 1414 Nuwen Houfe, 1575 Neuhofen, 1617 Neuhöfen, 1790 Neuhoffen, 1886 Neuhoefen, 1945 Neuhöfen, niem. Neuhöfen.

Podstawowe dane historyczne: już w 1338 r. był tu dwór biskupi, wzmiankowany pod łacińską nazwą Nova Curia (Nowy Dwór), potem zaś znany pod nazwą niemiecką - Neuhoef. W 1414 r. biskupim włodarzem w Nowym Dworze był Mikołaj Kluger. Oprócz spustoszeń wojennych w XV w. Nowy Dwór dotknęły także powodzie, które zalewały tereny żuławne. Folwark biskupi wówczas opustoszał. Wieś lokowano na nowo w 1584 r. Powstał tu również folwark. Dalsze losy Nowego Dworu były podobne do dziejów innych wsi nadwiślańskich. W 1885 r. na 640 ha mieszkało 198 osób, w 1905 r. – 211.

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Maresa – Rusinowo, biegnąca po zachodniej stronie drogi.

W 1910 r. - 235, a w 1933 r. wieś liczyła 318 mieszkańców. W 1939 r. Nowy Dwór zamieszkiwało 250 osób, było tu 61 gospodarstw domowych. Po 1945 r. zbudowano we wsi wiele domów mieszkalnych i budynków gospodarczych. Powstał też POM. W 1974 r. były tu: ośmioklasowa szkoła podstawowa, do której uczęszczało 131 uczniów, i w której pracowało dziewięciu nauczycieli, wiejska świetlica i klub "Ruchu". W 1970 r. w Nowym Dworze mieszkało 238 osób.¹⁴⁴

Położenie: 5 km na zachód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 588.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

¹⁴¹ http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Nowa_Wie%C5%9B_Kwidzy%C5%84ska [strona Encyklopedii e-kwidzyn, 7.12.2018 r.];

¹⁴² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VII, s. 10;

¹⁴³ Tamże. s. 273;

¹⁴⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 274-275;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś posiada rozproszoną zabudowę zagrodową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Czytelny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po stronie zachodniej drogi nr 588 biegła linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

OBORY

Dawne nazwy: 1790 Oberfeld, 1941 Oberfeld, niem. Oberfeld.

Podstawowe dane historyczne: od XIV w. wieś stanowiła posiadłość należącą do miasta Kwidzyn. Przechodziła losy do dziejów sąsiednich osad.¹⁴⁵

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Mareza – Rusinowo, biegnąca po wschodniej stronie drogi.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 219, a w 1910 r. - 184 mieszkańców.¹⁴⁶

W 1939 r. w Oborach było 50 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 230 osób. Szybszy rozwój Obór nastąpił po 1945 r. Rok później powstało tu gospodarstwo szkolne Technikum Mechanizacji Rolnictwa w Kwidzynie. Od 1953 do 1976 r. dyrektorem gospodarstwa był Józef Wiącek, dawny działacz ruchu oporu. W 1970 r. w Oborach mieszkało 211 osób.¹⁴⁷

Położenie: 4 km na zachód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 588.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w bardzo dobrym stanie. Czytelny układ dróg, siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po stronie wschodniej drogi nr 588 biegła linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

¹⁴⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 275;

¹⁴⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Obory> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁴⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 275;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

OŚNO

Dawne nazwy: 1328 Ossena, 1391 Muntmisdorf, 1396 Muntmansdorf, 1584 Mundmannsdorf, 1692 Osche oder Mundmannsdorf, 1790 Oschen oder Mundmansdorf, 1945 Oschen, niem. Oschen.

Podstawowe dane historyczne: w 1303 r. w sąsiedztwie Brokowa w pobliżu starej drogi dzierzgońskiej leżały dobra dwóch braci, Prusów, Scillinga i Mikołaja. Obejmowały one teren późniejszego Ośna. Przedstawiciele następnego pokolenia tejże rodziny, Tomasz i Tylko z Białachowa, w 1328 r. wystawili przywilej dla lokowanej na prawie chełmińskim przez sołtysa Markwarda wsi Ośno. Sołtys miał co dziesiąty łan wolny, wolną karczmę i trzecią część dochodów sądowych. Z każdego z pozostałych łanów mieszkańcy mieli płacić właścicielom pół grzywny czynszu rocznie.

W 1378 r. Jan z Schillingsdorfu był wasalem biskupstwa pomezańskiego, zapewne z racji posiadania Ośna. Potem wieś przeszła na własność biskupstwa. W 1391 r. biskup Jan I kupił tu od sołtysa Jana czynsz z karczmy, wynoszący półtora grzywny rocznie, zatwierdzając poza tym przywilej z 1328 r. Wieś nosiła już wówczas niemiecką nazwę Muntmisdorf, nieco później zaś Muntmansdorf – prawdopodobnie od nazwiska sołtysów. Ośno zostało zniszczone w 1520 r. i przez pewien czas pozostawało puste. Po sekularyzacji księżę nadał je biskupowi Pawłowi Speratusowi. Z chwilą jego śmierci Ośno było wsią rycerską. W 1787 r. natomiast należało do Kamery. Na 40 łanach mieszkali wówczas 233 osoby.¹⁴⁸

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 170, a w 1910 r. - 173 mieszkańców. Po reformach uwłaszczeniowych Ośno stało się majątkiem junkierskim, w którym na przeszło 1018 ha mieszkali i pracowali 173 osoby. Po II wojnie światowej powstał w Ośnie PGR, który niestety stał się główną przyczyną dewastacji istniejącego tu od początku XX w. cmentarza¹⁴⁹.

W 1970 r. było tu 202 mieszkańców.¹⁵⁰

Położenie: 14 km na północny wschód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 524.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ historyczny nie zachował się, po założeniu dworsko – parkowym i folwarku zachował się tylko park. Zachowały się nieliczne zabudowania mieszkalne i gospodarcze.

¹⁴⁸ Tamże, s. 276;

¹⁴⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=O%C5%9Bno> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁵⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s.276.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

PASTWA

Dawne nazwy: 1624 Pastwisko Wielkie, 1682 Wielka Pastwa, 1763 Pastwy, 1788 Pastwa oder Weide, 1790 Gr. Weide, 1945 Gross Weide, niem. Gross Weide.

Podstawowe dane historyczne: Kępa Wiślana, użytkowana jako pastwisko przez XVI i XVII w. Osadnictwo stałe rozwinęło się tu dopiero w XVIII w. W 1780 r. mieszkali tu już 242 osoby. Chłopi byli czynszowani. W 1885 r. na około 260 ha mieszkali 143 osoby, a w 1910 r. - 124, w tym 103 Polaków.¹⁵¹

W 1901 r. powstała w części południowej wsi po wschodniej stronie drogi linia kolei wąskotorowej z Marezy, a w 1905 r. przechodząc na zachodnią stronę drogi połączyła się przez Gurcz i Janowo, poprzez przeprawę na Wiśle z Wielkimi Walichnowami.

W 1939 r. we wsi było 88 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 344 osoby.

Po drugiej wojnie światowej powstała w Pastwie tuczarnia świń. Od 1972 r. znajdowała się tu również baza SKR. 13 lipca 1974 r. otwarto wiejski dom kultury. W tymże roku we wsi działały: czteroklasowa szkoła podstawowa, klub "Ruchu" i LZS. W 1970 r. w Pastwie było 340 mieszkańców.¹⁵²

Położenie: 12 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

Po stronie wschodniej w części południowej i po zachodniej w części północnej wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w części północnej w 1920 r., zaś w części południowej w 1987 r.), obecnie jej przebieg jest nieczytelny.

¹⁵¹ Tamże, s. 279;

¹⁵² Tamże, s. 279;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

PAWLICE

Dawne nazwy: 1907 Hanswalde, 1941 Hanswalde, niem. Hanswalde.

Podstawowe dane historyczne: wieś powstała w końcu XIX w. Istniejący tu dwór i zabudowania, początkowo zaliczane do Rakowca w 1907 r. nazwano Hanswalde. Mieszkańcami wsi byli ewangelicy, zaś majątek należał do Thomasa Leinwebera. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 92 mieszkańców. Oprócz zwykłej gospodarki rolnej mieszkańcy trudnili się tu wydobywaniem torfu. W 1936 r. wieś zelektryfikowano.¹⁵³ W 1946 r. powstał tu PGR, przemianowany w 1974 r. na Zakład Rolny. Po wojnie zmiana dotychczasowej nazwy Hanswalde na Pawlice ustalona została Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1950r. (Monitor Polski nr 134, poz. 1720). W 1970 r. w Pawlicach mieszkało 250 osób, w 2006 liczba mieszkańców wynosiła 404 osoby.¹⁵⁴

Położenie: 10 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachował się tylko częściowo; zachował się dwór, park, spichlerz z dawnego folwarku, natomiast budynki mieszkalne i gospodarcze zostały przebudowane, wskutek czego utraciły wartości historyczne.

PODZAMCZE

Dawne nazwy: 1763 Podgor, 1776 Unterberg, 1887 Podzamcze, 1945 Unterberg, niem. Unterberg.

Podstawowe dane historyczne: stąd znane jest cmentarzysko z okresu rzymskiego i wczesnośredniowieczne grodzisko (sięgające początkami przed X w.) z osadą podgrodową. W 1527r. dobra te posiadał Maciej Trebenicz, ale już rok później przejął je Jerzy Sokołowski.¹⁵⁵ Jego córka

¹⁵³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Pawlice> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁵⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s.279;

¹⁵⁵ Tamże, s. 280;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Lukrecja została żoną kasztelana gdańskiego, później wojewody malborskiego, Stanisława Konarskiego (zm. 1626 r.) i im przypadło Podzamcze oraz Dubiel. Następnie były tu rodziny Trzebuchowskich, Kretkowskich, a od 1764 r. Dziewanowskich. W 1777 r. Ludwika Dziewanowska sprzedała swój majątek pruskiej Kamerze Domen i Wojska.¹⁵⁶

W 1763 r. powstał tu folwark Podgórz.¹⁵⁷

Dotkliwie straty spowodowała powódź w połowie XVII w. za czasów Stanisława Kretkowskiego. W XIII – XV w. obok Prusów kolonizowano ten teren chłopami niemieckimi. W l. 1466 – 1772 w wykazach pojawiają się nazwiska polskie i Olędrów. Chłopi na nizinach otrzymywali na 30 lat 1 – 3 łany ziemi. W 1709 r. objął ich przywilej uwłaszczeniowy Władysława Kretkowskiego. Byli m. in. zwolnieni z szarwarku, ale musieli w razie potrzeby pomagać mieszkańcom innych wsi na nizinie.¹⁵⁸

W 1885 r. powierzchnia Podzamcza wynosiła około 110 ha, było tu 177 mieszkańców. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 178, a w 1910 r. - 140 mieszkańców. W 1939 r. były tu 54 gospodarstwa domowe, zamieszkałe przez 255 osób.¹⁵⁹

We wsi istniała jednoklasowa szkoła ewangelicka. Funkcjonowała ona do 1945 r., w którym przemianowano ją na czteroklasową szkołę podstawową działającą do 1975 r.

W 1928 roku Podzamcze i Czerwony Dwór połączono w jedną gminę.¹⁶⁰

W 1970 r. Podzamcze liczyło 226 mieszkańców.¹⁶¹

Położenie: 7,5 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś o układzie przestrzennym nieregularnym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową – zagrodami. Układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

RAKOWICE

Dawne nazwy: 1323 Parvo Crebisse, 1326 de Crebisse parve, 1328 Krebissee, 1717 Cleinen Krebisse, Klein Krebs, 1945 Klein Krebs, 1951 Rakowiec Mały, niem. Klein Krebs.

Podstawowe dane historyczne: obecna wieś Rakowice jeszcze na przełomie XII i XIV w. należała do sąsiedniego Rakowca. W 1323 r. biskup Rudolf zawarł z sołtysem Henrykiem Zletenerem odrębny kontrakt lokacyjny na wieś Parvum (małe) Crebisse dla odróżnienia od wsi Maius Crebisse (Rakowiec). Wieś lokowano na 32 łanach na prawie chełmińskim. Sołtys otrzymał trzy wolne łany, karczmę, z której uiszczal biskupstwu połowę czynszu, oraz prawo do trzeciej części dochodów sądowych.

¹⁵⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁵⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

¹⁵⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁵⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

¹⁶⁰ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁶¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Roczny czynsz z 29 łanów kmiecych wynosił pół grzywny i dwie kury. Część wsi została zniszczona w czasie wojen w XV i XVII w. W 1543 r. było tu 14 łanów opuszczonych. Starano się więc pozyskać osadników, których, w odróżnieniu od Rakowca, osadzano na czynszach. W 1608 r. pojawili się w Rakowicach, obok chłopów, zagrodnicy. W 1788 r. kmiecie przyjęli ziemię w dziedziczne użytkowanie. W 1885 r. na 652 ha mieszkały 302 osoby, w 1905 r. osadę zamieszkiwało 206, a w 1910 r. było tu 215 mieszkańców.

W 1939 r. Rakowice liczyły 57 gospodarstw domowych i 237 mieszkańców.

W 1945 r. utworzono tu jedną z pierwszych na ziemi kwidzyńskiej czteroklasową szkołę podstawową.

W 1960 r. wieś zelektryfikowano. W 1974 r. filia kółka rolniczego założyła tu odchownię cieląt.

W 1970 r. w Rakowicach mieszkały 134 osoby.¹⁶²

Położenie: 8 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: mała wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo. Zachowane pojedyncze przykłady zabudowa mieszkalnej.

RAKOWIEC

Dawne nazwy: 1293 Crebissee, 1323 Maius Crebissee, 1328 Krebissee, 1349 Krebissee, 1374 Rakewicz, 1386 Rakowicz, 1542 Groskrebissee, 1568 Krebessee, 1692 Gross Krebs, 1888 Rakowice, 1945 Gross Krebs.

Podstawowe dane historyczne: Osadnictwo istniało tu w okresie rzymskim i we wczesnym średniowieczu. Niewykluczone, że znana zapisów (kopie od schyłku XIV w.) nazwa Crebissee, Kirbissee, Crebissee, Crebissee była tłumaczeniem lub zniekształceniem nazwy polskiej lub pruskiej. W 1293 r. biskup Henryk zawarł kontrakt lokacyjny z sołtysami Rakowca: Albertem, Marcinem (lub Markiem) i jego synem Krystianem, uzyskali oni za lokowanie wsi co 10 łan wolny, trzecią część dochodów sądowych, karczmę, ławę chlebową i jatkę mięsną. Z pozostałych łanów miano płacić po 11 latach wolnizny roczny czynsz w wysokości połowy grzywny i dwie kury. W 1299 r. sołtysem Rakowca był Tylo, w 1336 r. Henryk. Zgodnie z postanowieniami przywileju z 1293 r. zbudowano we wsi w połowie XIV w. kościół parafialny.¹⁶³ W 1336 r. proboszczem w nim był Johann, a sołtysem wsi Henryk.¹⁶⁴

Rakowiec został częściowo zniszczony w czasie wojen polsko – krzyżackich. Po sekularyzacji wieś przeszła na własność księcia Albrechta. Osadzona na 100 łanach wieś nie była jednak w pełni zagospodarowana. W 1542 r. gburzy uprawiali 46 łanów, cztery łany użytkował pastor, niewielką ich

¹⁶² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280;

¹⁶³ Tamże, s. 281;

¹⁶⁴ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

liczbę mieli także zagrodnicy, dwaj karczmarze oraz jeden wolny. Gburzy i zagrodnicy odbywali szarwarki, co świadczyło o istnieniu tu folwarku.¹⁶⁵

W 1543 r. wieś wizytował ewangelicki biskup Georg von Polenz. Nabożeństwa i kazania w kościele odbywały się po polsku aż do początków XIX wieku. Kolejne szkody w XVII w. poczyniły we wsi wojny szwedzkie. W 1657 – 1710 l. proboszczem w rakowieckim kościele był Peter Göbbelin. Zaraza w latach 1710 – 1711 pochłonęła we wsi aż 255 osób. W 1711 r. spłonęła plebania, a kościół groził zawaleniem. Część pieniędzy na odbudowę plebanii i remont kościoła wyłożyli w 1736 r. wizytujący tu król Fryderyk Wilhelm I i książę Nassau z synami. Kolejne zniszczenia wywołał huragan, jaki przeszedł przez wieś w 1747 r. Odnotowano, że w 1789 r. było tu mniej niż 59 domów. W 1807 – 1812 l. wieś łożyła w postaci rekwizycji i kontrybucji na utrzymanie wojsk napoleońskich. We wsi od XVIII w. istniała szkoła, która przed 1945 r. była 3 – klasowa.¹⁶⁶

Rakowiec zachował charakter wsi szarwarkowej i folwarcznej aż do reform agrarnych w XVIII w. i drugiej dekadzie XIX w.¹⁶⁷

Duże zasługi dla wsi miał długoletni pastor Richard Willuhn (1889 – 1935) – organizator obchodów 600 – lecia wsi w 1893 r. i autor wydanej wówczas monografii Rakowca i gminy ewangelickiej. W 2 połowie XIX w. zamieszkiwało tu 12 rodzin staroluteranów, a w 1893 roku było 46 osób tego wyznania, którym pastor Willuhn pozwolił korzystać z kościoła. Prawdopodobnie około roku 1833 na zachodnim krańcu wsi powstał cmentarz ewangelicki. Na przełomie XIX i XX wieku powstały nowe osady: Pawlice (dawn. niem. Hanswalde) – na południe i Rakowieckie Pole (dawn. niem. Krebsfelde) – na północny wschód od wsi Rakowiec. W 1909 r. wzniesiono we wsi dworzec kolejowy na trasie Kwidzyn – Prabuty.¹⁶⁸

W 1910 r. majątek i wieś zajmowały obszar 2053 ha. Mieszkały tu 1062 osoby.¹⁶⁹

Większość chłopów miała od 10 do 30 ha ziemi. Pracowało tu kilkunastu różnych zawodów rzemieślników, były trzy karczmy, dom starców, połoźna, poczta, duża mleczarnia oraz trzy wiatraki (1 holender i 2 koźlaki). Na początku XX w. wieś zelektryfikowano.¹⁷⁰

W 1916 r. wieś przecięła linia kolejowa, przy linii zbudowano stację kolejową.

W 1928 r. wybudowano drogę łączącą Rakowiec z Otoczymem. W 1939 r. we wsi było 260 gospodarstw domowych, w których mieszkało 1031 osób. Po II wojnie światowej w Rakowcu powstała gmina. Wójtami byli kolejno: Mieczysław Golat, Leon Domański i Wiktor Gula. W l. 1954 – 1972 w Rakowcu działała gromada, którą 1 stycznia 1973 r. włączono do gminy Kwidzyn. Już 1 września 1945 r., dzięki energicznym staraniom Marii Zarembianki rozpoczęła działalność szkoła podstawowa. W 1960/1961 r. w siedmioklasowej szkole było ośmiu nauczycieli i 271 uczniów. Po 1945 r. otwarto tu również pocztę, ośrodek zdrowia, aptekę i kilka sklepów.¹⁷¹

Położenie: 7,2 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: pierwotnie wieś w typie owalnicy, przekształciła się w wieś ulicowo-placową, późniejsza rozbudowa wokół pierwotnej wsi oparta na regularnej siatce dróg.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wieś przecina od strony północnej towarowa linia kolejowa, z budynkami stacyjnymi, które obecnie nie pełnią już swoich dawnych funkcji (przekształcone na funkcję mieszkalną).

¹⁶⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

¹⁶⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁶⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

¹⁶⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁶⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

¹⁷⁰ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁷¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

ROZPĘDZINY

Dawne nazwy: 1540 Rosswitz, 1641 Rospitz, 1888 Rozpędziny, 1945 Rospitz.

Podstawowe dane historyczne: we wczesnym średniowieczu w okolicy znajdowała się osada, leżąca przy drodze wiodącej z Grudziądza do Kwidzyna. Nazwa wsi wywodzi się od sołtysa Rozpędzińskiego, który w 1564 r. otrzymał przywilej lokacyjny od księcia. Na przełomie XVI i XVII w. było tu dwunastu gburów i dwie karczmy. W XVII w. chłopów czynszowano, a po uwłaszczeniu uregulowane zostały granice wsi.¹⁷²

Pod koniec XVIII w. w Rozpędzinach powstał cmentarz ewangelicki¹⁷³.

W 1883 r. na wschód od wsi powstała linia kolejowa relacji Grudziądz – Malbork, a w 1909 r. nowa linia z Kwidzyna poprzez most na Wiśle do Smętowa.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 649, a w 1910 r. na 705 ha mieszkało 570 osób. W 1939 r. we wsi było 141 gospodarstw domowych, które zamieszkały łącznie 534 osoby. W l. 1946-1972 działał we wsi PGR. Grunty jego przekazano pod budowę kombinatu celulozowo-papierniczego. W 1970 r. Rozpędziny liczyły 478 mieszkańców¹⁷⁴.

Położenie: 4 km na południe od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 532.

Układ historyczny: pierwotniej łańcuchówka, obecnie o układzie przestrzennym nieregularnym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Od strony wschodniej wsi biegnie linia kolejowa.

¹⁷² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 284-285;

¹⁷³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rozp%C4%99dziny> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁷⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 284-285;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

SZAŁWINEK

Dawne nazwy: 1399 Schadewinkel, 1402 Schadewinkel, 1565 Sadowinkel, 1624 Szalwink, 1664 Szadwinkell, 1682 Szadwinkiel, 1790 Schadewinkel, 1941 Schadewinkel, 1945 Szadówko, 1970 Szalwinek.

Podstawowe dane historyczne: w l. 1399-1446 był tu dwór, należący do komturstwa gnieńskiego. Oprócz rozwoju hodowli, uprawiano także w majątku ziemię. W kwietniu 1454 r. starosta gnieński Jan z Jani protestował przeciw wypasowi bydła przez poddanych Tomasza z Zalewic, współwłaściciela dóbr tychnowskich sąsiadujących z Szadówkiem. W wyniku zniszczeń wojennych oraz powodzi w 2 poł. XV w. i początku XVI w. folwark upadł, a grunty doń przynależne użytkowano wyłącznie jako pastwisko.¹⁷⁵

W 1566 r. ziemie te, jako „pastwiska koło Kwidzyna” wydzierżawił na okres sześciu lat gdański rzeźnik. Odnotowano też kolejne umowy dzierżawne z lat 1613, 1624 i 1638 – tym razem na okres 60 lat. Budowa i umocnienie wałów przeciwpowodziowych korzystnie wpłynęła na rozwój stałego osadnictwa¹⁷⁶. Dopiero w 2 połowie XVIII w., po zakończeniu wojny siedmioletniej, rozpoczęło się stałe osadnictwo¹⁷⁷. W 1682 r. odnotowano tu 6 czynszowników, którzy dostali ziemię do użytkowania na okres 40 lat. W 1744 r. było ich już 10 w tym 5 menonitów. Menonitów na tych terenach mieszkało więcej jednak stopniowo ulegli oni germanizacji¹⁷⁸. W 1780 r. w osadzie było 194 mieszkańców¹⁷⁹. Przez cały XIX w. do 1945 r. funkcjonowała tu 1 klasowa szkoła ewangelicka, do której uczęszczali też dzieci z Jarzębiny. W l. 1932 – 1937 uczył w niej Rudolf Calmse. W 1905 r. osada liczyła 109 mieszkańców¹⁸⁰.

W 1910 r. Szadówko liczyło 118 osób, w tym 52 Polaków. Wieś obejmowała 278 ha. W 1939 r. w 25 gospodarstwach domowych mieszkało 117 osób. Po 1945 r. utworzono tu PGR, którym kierował w latach 1953 - 1974 pochodzący z ziemi sztumskiej Klemens Weiss. W 1970 r. nazwę wsi Szadówko zmieniono na Szalwinek. W tymże roku wieś zamieszkiwało 161 osób¹⁸¹.

Położenie: 18 km na północ od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 525.

Układ historyczny: kolonia z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo, zachował się dwór i budynki gospodarcze dawnego folwarku.

¹⁷⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

¹⁷⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁷⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

¹⁷⁸ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁷⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

¹⁸⁰ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁸¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

TYCHNOWY

Dawne nazwy: 1250 a castro Dypenowe, 1285 Tyfenow, 1288 Typhenow, 1294 Tifenouwe, 1299 Tifenowe, 1303 Tyfenow, 1333 Tieffenau, 1336 Tyfenow, 1409 Tyfenaw, 1641 Tychnowy, 1790 Tieffenau, 1892 Tychnowy, 1945 Tiefenau, niem. Tiefenau.

Podstawowe dane historyczne: historia wsi rozpoczyna się w 1236 r., kiedy to mistrz krajowy zakonu krzyżackiego Hermann von Balk nadaje rycerzowi Detrichowi von Diepenau gród Parvum Queden (Mały Kwidzyn późniejsze Podzamcze) wraz z przyległymi 300 łanami flamandzkimi. W skład tego nadania wszedł między innymi obszar późniejszej wsi Tychnowy. W 3 lata później Dytrych otrzymał dalsze 22 łany leżące przy drodze z Kwidzyna do Dzierżonia. Dobra jego rozciągały się szerokim pasem od Starego Nogatu aż po Mikołajki. Dytrych jako siedzibę obrał gród w Małym Kwidzynie, który od jego miejscowości nazwał Dipenau (Diepenau czyli Tifenau, stąd polska nazwa Tychnowy). Tę samą nazwę otrzymała pobliska wieś. Po pierwszym powstaniu pruskim większość dóbr tychnowskich odziedziczył syn Dytrycha – Velard, który odsprzedał je następnie namiestnikowi dominium biskupstwa pomorzańskiego Dytrychowi Stango. W 1288 r. Dytrych Stango uzyskał od Krzyżaków potwierdzenie na posiadanie dóbr tychnowskich, stając się wówczas jednym z największych posiadaczy ziemskich w państwie krzyżackim. Siedzibę swoją zlokalizował w Stążkach (Stangenbergu). Dytrych Stango lokował w swoich dobrach wiele wsi na prawie niemieckim, w tym także Tychnowy. W 1299 r. sołtysem tychnowskim był Jan z Gołot pochodzący z ziemi chełmińskiej, podobnie jak wielu innych ówczesnych mieszkańców tej miejscowości. W tymże roku plebanem Tychnów był Marcin, co dowodzi wcześniejszego założenia parafii. Na początku XIV w. lub nieco wcześniej wystawiono tu murowany kościół. Po śmierci Dytrycha Stango (wkrótce po 1313 r.) jego dobra zostały podzielone między różnych spadkobierców. Dobra Tychnowskie dostały się w ręce Polaka z Pomorza Gdańskiego Chocimira z Tuchomia (zapewne wnuka po kądzieli Dytrycha). Następnymi właścicielami włości także w wyniku dziedziczenia po kądzieli byli Jachant (Jarand [?]) z Plemięt oraz jego synowie Chocimir i Mikołaj w latach 1362-1363. W 1385 r. dobra tychnowskie były już podzielone między kilka rodzin. Same Tychnowy były w rękach Piotra Vanscha (Wąż [?]) i Mikołaja Woscha. Później dobra ulegały dalszym podziałom. W 1451 r. ich właścicielami byli, oprócz członka Związku Pruskiego Marcina z Tychnów, także posiadacze Czerwonego Dworu oraz Tomasz z Zalewic, w 1460 r. zaś również Jan z Białego Dworu. Na mocy pokoju toruńskiego w 1466 r. dobra tychnowskie pozostały w obrębie Prus Królewskich, w województwie malborskim. Od 1528 do 1777 r. dobra tychnowskie były w rękach szlachty polskiej. W XV i XVII w. obejmowały m.in. Tychnowy, Jerzewo, Bystrzec, Dubiel, Czerwony Dwór i Białe Dwory. W 1581 r. we wsi Tychnowy było 40 łanów. W XVII w. miejscowość stała się ponownie centrum dóbr tychnowskich (w XVI w. był nim okresowo Bystrzec). Jeden z właścicieli wsi – Kretkowski miał ambicje lokowania tutaj miasta, na co uzyskał

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

nawet przywilej od króla Augusta II w 1724 r., wprowadzie głównie z powodu śmierci właściciela do założenia miasta nie doszło, ale wieś nadal przeżywała okres rozkwitu gospodarczego. Ujemnie na rozwój ekonomiczny musiała wpłynąć wojna siedmioletnia, ponieważ w 1766 r. było tu tylko 17 gburów na 21 łanach. We wsi istniała nadal parafia. Od czasu sekularyzacji pomimo wprowadzenia wyznania luterńskiego jako urzędowego, był tu kościół katolicki, nawet po sprzedaży dóbr Kamerze. Oczyszczanie chłopów przez Kretkowskiego, zapewne przyspieszyło nadanie im ziemi w dziedziczne użytkowanie w 1788 r. W 1885 r. na około 842 ha mieszkali 642 osoby, w 1910 r. wieś liczyła 635 osób, w tym aż 375 Polaków. Nic więc dziwnego, że Tychnowy były jednym z najsilniejszych ośrodków polskości na ziemi kwidzyńskiej. Jej ludność walczyła o utrzymanie języka polskiego w domu, szkole i kościele. Szczególne zasługi na tym polu odniósł ksiądz Piotr Baranowski (1805 – 1901), który był proboszczem parafii Tychnowy - Straszewo przez 64 lata. Dla sprawy obrony polskości zasłużył się również inny proboszcz tychnowski ksiądz Eryk Gross (1862 – 1935).

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Kwidzyn, z towarową stacją w Tychnowach.

W 1912 r. założono w Tychnowach Bank Ludowy, który został rozwiązany w 1925 r. Przewodniczący Komisji Plebiscytowej w 1920 r. był Polak Aleksander Liszewski. Ze przynależnością do Polski głosowało w Tychnowach 286 osób. W 1939 r. wieś liczyła 761 mieszkańców i 195 gospodarstw domowych. Po II wojnie powstał tu gmina wiejska, a następnie gromada (w latach 1954 – 1972). Utworzono szkołę podstawową, w której w 1966 r. powstała izba pamięci narodowej. W 1970 r. we wsi mieszkali 564 osoby. Oprócz szkoły działały także biblioteka publiczna, biblioteka wiejska i LZS. W styczniu 1973 r. gromadę Tychnowy włączono do gminy Kwidzyn¹⁸². Szkołę w latach 1992 – 1994 rozbudowano. W Tychnowach do 1992 r. działał SKR.¹⁸³

Położenie: 7 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany. Czytelny układ siedlisk, pól i dróg. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wieś przecięta jest od wschodu linią kolejową, zachowane dwie drożnicówki, stacja towarowa nie istnieje.

WOLA – SOSENKA

Dawne nazwy: 1852 Wolla, 1893 Wola, 1945 Wolla, niem. Wolla.

Podstawowe dane historyczne: osada Wola Sosenka wymieniona została po raz pierwszy w 1852 r. przy transakcji kupna przez Hugo Falkenhayna majątków Ośna i Szadowa. Już w 1855 r. sprzedał on Wolę Karłowi Leopoldowi Pupplowi. Po jego śmierci gospodarzyła wdowa z dwiema córkami i synem

¹⁸² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 290-297;

¹⁸³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Tychnowy> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Maxem, który w latach 1873 – 1882 był już jedynym właścicielem. Kolejnymi właścicielami byli: Max Margull z Kamionki oraz rodzina i Sigismund Krentz, który na 123 ha hodował woły, krowy, konie i uprawiał ziemię. W 1864 r. zamieszkiwało tu 16 osób, a w 1905 r. - 5 mieszkańców.¹⁸⁴ W 1885 r. we wsi były 2 domy, 3 dymy, 18 mieszkańców, w tym 7 katolików, 11 ewangelików, we wsi były pokłady torfu, obszaru miała 125 ha (95 ha roli ornej, 7 ha łąk, 2 ha lasu)¹⁸⁵. Pod koniec 1998 r. nazwa Wola została zmieniona na Wola-Sosenka¹⁸⁶.

Położenie: 7 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się. Zabudowa mieszkalna i gospodarcza zmodernizowana.

B. Dzieła architektury i budownictwa**Obiekty sakralne**

Kościół parafialny pw. Św. Jerzego w Tychnowach z XIV w., przebudowany na przeł. XVI/XVII w., z wieżą i kruchtą z 1869 r., w stylu gotyckim, korpus kamienno-ceglany, pozostałe części ceglane, na kamiennej podmurówce, oszkarpowany, w dobrym stanie technicznym.

Kościół parafialny pw. Św. Antoniego w Rakowcu z l. 1330-1340, przebudowany w l. 1722-1725, w stylu gotyckim, murowany, z cegły licowej, na kamiennej podmurówce, w dobrym stanie technicznym.

Kościół p.w. Św. Jana Chrzciciela w Janowie z l. 1867-1872, w stylu neogotyckim, murowany, z cegły licowej, na kamiennej podmurówce, oszkarpowany, w dobrym stanie technicznym.

Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Pastwie z 1906 r., wzniesiony dla gminy ewangelickiej i menonickiej, w stylu neogotyckim, murowany, z cegły licowej, na kamiennej podmurówce, z dachem wielospadowym, w dobrym stanie technicznym.

Kapliczka Matki Boskiej na cmentarzu parafialnym w Tychnowach z 1883 r., neogotycka, murowana, z cegły, otynkowana, w typie kapliczek wnękowych.

Kapliczka przydrożna Matki Boskiej w Gurczu z l. 30-tych XX w., murowana, z cegły, otynkowana, w typie kapliczek wnękowych.

Kapliczka przydrożna Matki Boskiej w Korzeniewie z pocz. XX w., murowana, z cegły, otynkowana, w typie kapliczek wnękowych.

Kapliczka przydrożna Matki Boskiej w Lipiankach z l. 20-tych XX w., murowana, z cegły, otynkowana, w typie kapliczek wnękowych.

Dwie kapliczki przydrożne Matki Boskiej w Marezie z 1 ćw. XX w., murowane, z cegły, otynkowane, w typie kapliczek wnękowych.

Kapliczka przydrożna św. Rocha w Tychnowach z 1853 r., murowana, z cegły licówki i kamienia polnego, w typie kapliczek wnękowych.

Obiekty rezydencjonalne

Dwór w Górkach z 1 ćw. XVI w., wielokrotnie przebudowywany (XVIII w., ok. 1850 r., na pocz. XX w.), bez wyraźnych cech stylowych z elementami wystroju neoklasycystycznego i secesji, murowany, z cegły, otynkowany, poddasze w konstrukcji ryglowej, w dobrym stanie technicznym.

¹⁸⁴ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Wola-Sosenka> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp 5.10.2022 r.];

¹⁸⁵ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego..., t. XIII, s. 820;

¹⁸⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 grudnia 1998r. (Dz. U. 1998 Nr 156, poz. 1026);

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Dwór w Podzamczu z przełomu XV/XVI w., o charakterze obronnym, przebudowany w XVIII w., z alkierzami, murowany, z cegły, otynkowany, na kamiennym fundamencie, w dobrym stanie technicznym.

Dwór w Liczu z 1664 r. w stylu renesansu holenderskiego, rozbudowany w XIX w., murowany, z cegły licowej, detale architektoniczne z piaskowca, w dobrym stanie technicznym.

Dworek myśliwski w Rakowcu z XVIII w., murowany, otynkowany, w dobrym stanie technicznym.

Dwór w Pawlicach z ok. 1891 r., odbudowany w l. 1952-1953, przebudowany w l. 1969-1973, murowany, z cegły licowej, na kamiennych fundamentach, w dobrym stanie technicznym.

Obiekty użyteczności publicznej

Budynek dawnej szkoły w Dubielu (ob. dom mieszkalny) z ost. ćw. XIX w., murowany, otynkowany, w dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Grabówku z ok. 1910 r., murowany, z cegły licowej, z tynkowanym detałem architektonicznym, w dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Janowie (ob. Izba Pamięci) z 1935 r., w stylu dworcowym, murowana, z cegły, otynkowana, w dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Liczu (ob. mieszkalny) z 1 ćw. XX w., murowany, otynkowany, w dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Lipiankach (ob. dom mieszkalny) z ok. 1930 r., murowana, otynkowana, w dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły Podzamczu (ob. dom mieszkalny) z k. XIX w., murowany, z cegły licowej, na kamiennym fundamencie, w dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Rakowcu (ob. przedszkole) z pocz. XX w., murowany, z cegły licowej, w dobrym stanie technicznym.

Dawny Urząd Gminy w Janowie (ob. dom mieszkalny) z l. 20-tych XX w., murowany, otynkowany, w dobrym stanie technicznym.

Dawny Polski Urząd Celny w Janowie (ob. dom mieszkalny) z 1920 r., murowany, otynkowany, w dobrym stanie technicznym.

Dawny Niemiecki Urząd Celny w Pastwie (ob. dom mieszkalny) z 1920 r., murowany, otynkowany, w średnim stanie technicznym.

Budynek d. Urzędu Wodnego w Korzeniewie (ob. dom mieszkalny) z 1 ćw. XX w., w konstrukcji drewnianej, na murowanym fundamencie, w średnim stanie technicznym

Dawna karczma w Korzeniewie (ob. dom mieszkalny) z k. XIX w., w konstrukcji drewnianej, na wysokim, murowanym fundamencie, w średnim stanie technicznym.

Obiekty mieszkalne

Budynek plebanii w Rakowcu (wpisany do rejestru zabytków) z początku XIX w., murowany, otynkowany, na wysokiej kamiennej podmurówce, bez wyraźnych cech stylowych, w średnim stanie technicznym.

Wśród budynków mieszkalnych włączonych do gminnej ewidencji zabytków dominują budynki murowane z cegły licowej lub otynkowane, budynki drewniane są w zdecydowanej mniejszości. Większość tych budynków powstała na przełomie XIX/XX w., na początku XX w., mniej liczne pochodzą z okresu międzywojennego, na ogół są w dobrym stanie technicznym. Budynki drewniane oraz w konstrukcji mieszanej (drewno/cegła) należą do niezbyt licznej grupy, często są to budynki mieszkalno-gospodarcze z k. XIX w., w Liczu znajduje się grupa jednorodnych pod względem architektonicznym drewnianych budynków z l. 30-tych XX w. W większości budynku w konstrukcji drewnianej są w złym stanie technicznym.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

C. Obiekty techniki

Stacja kolejowa w Brachlewie z l. 20-tych XX w., murowana, otynkowana, w średnim stanie technicznym.
Stacja kolejowa w Liczu z ok. 1915 r. murowana, otynkowana, w średnim stanie technicznym.
Stacja kolejowa w Marezie z ok. 1901 r. w konstrukcji szkieletowej, w średnim stanie technicznym.
Stacja kolejowa w Rakowcu z ok. 1915 r. murowana, otynkowana, w średnim stanie technicznym.
Parowozownia w Marezie z ok. 1901 r., w konstrukcji szkieletowej, w złym stanie technicznym.
Wiadukt drogowy w Brachlewie z l. 30-tych XX w., betonowy, w dobrym stanie technicznym.
Dwa wiadukty w Grabówku, obydwa z ok. 1915 r., pierwszy wiadukt z przyczółkami murowanymi z cegły licowej i stalową częścią jezdnią, drugi z betonowymi przyczółkami i stalową częścią jezdnią, obydwa w złym stanie technicznym.
Wiadukt w Rozpędzinach z ok. 1907 r, murowany z cegły licowej, w średnim stanie technicznym.
Pozostałości mostu na Wiśle w Grabówku z ok. 1915 r. – filary i przyczółki mostowe – betonowe, w złym stanie technicznym.
Most w Szadowie z l. 40-tych XX w., betonowy, w średnim stanie technicznym.
Trafostacja w Bronnie z pocz. XX w., z cegły licówki, w średnim stanie technicznym.
Trafostacja w Gniewskim Polu z l. ćw. XX w., z cegły licówki, w średnim stanie technicznym.
Trafostacja w Grabówku z ok. 1920 r., murowany, otynkowany, w złym stanie technicznym.
Trafostacja w Gurczu z ok. 1925 r., murowany, z cegły licowej, w średnim stanie technicznym.
Trafostacja w Lipiankach z l. 30-tych XX w., z cegły licówki, w średnim stanie technicznym.
Trafostacja w Nowej Wsi Kwidzyńskiej z l. 20-tych XX w., z cegły licówki, w średnim stanie technicznym.
Trafostacja w Pastwie z l. ćw. XX w., z cegły licówki, w średnim stanie technicznym.
Trafostacja w Podzamczu z pocz. XX w., z cegły licówki, w dobrym stanie technicznym.
Trafostacja w Rakowcu z ok. 1925 r., z cegły licówki, w dobrym stanie technicznym.
Trafostacja w Rozpędzinach z ok. 1925 r., z cegły licówki, w dobrym stanie technicznym.
Trafostacja w Szahwinku z ok. 1925 r. z cegły licówki, w dobrym stanie technicznym.
Kuchnia w Gniewskim Polu z pocz. XX w., murowana, otynkowana, z detalem architektonicznym z cegły licówki, w średnim stanie technicznym.
Kuchnia w Liczu z k. XIX w., murowana, z cegły licowej, w średnim stanie technicznym.
Kuchnia w Nowym Dworze ok. 1930 r., murowana, otynkowana, w średnim stanie technicznym.
Kuchnia w Pastwie z pocz. XX w., murowana, z cegły licowej, w średnim stanie technicznym.
Kuchnia w Rakowcu z l. 30-tych XX w., murowana, otynkowana, w średnim stanie technicznym.
Młyn w Szadowie z 1927 r., murowany z cegły licowej, tynkowanymi płycinami, w średnim stanie technicznym.
Młyn w Piekarniaku Młynie z l. 30-tych XX w., murowany, otynkowany, w złym stanie technicznym.
Budynek dawnego Bosmanatu portu wiślanego w Korzeniewie z poł. XIX w. w konstrukcji drewnianej, w średnim stanie technicznym.

D. Cmentarze

Cmentarz ewangelicki w Baldramie z pocz. XIX w., położony na południowym krańcu wsi, po wschodniej stronie szosy Kwidzyn-Sztum. Kompozycja wnętrza zatarta, zachowany nieliczny starodrzew okalający teren, nagrobki nie zachowały się, ale jeszcze w l. 80-tych XX w. na cmentarzu były fragmenty steli Adolfa Haaga (1822 - 18.1.1882) i Justyny Haag z d. Pasewerk (1830 – 1882)¹⁸⁷. Cmentarz został zamknięty w 1961 r.

Cmentarz wiejski w Brokowie z 2 poł. XIX w., nieczynny, położony w polu, około 200 m na zachód od drogi do dawnego majątku (później PGR-ów), usytuowany na niewielkim wzniesieniu, dawniej wśród pól – obecnie otoczony lasem. Cmentarz o nieregularnej, owalnej formie, bez podziałów wewnętrznych, nieznacznie wyniesiony, zaniedbany, brak nagrobków (w l. 80-tych XX w.

¹⁸⁷ http://kwidzynopedia.pl/index.php/Cmentarz_ewangelicki_w_Baldramie [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

istniało 21 nagrobków, w tym najstarszy z k. XIX w.¹⁸⁸), zachował się starodrzew, teren porastają samosiejki.

Cmentarz ewangelicki w Dubielu z l. 30-tych XX w., położony na zachodnim krańcu wsi, po zachodniej stronie szosy Brachlewo-Licze. Zachowane nieliczne historyczne nagrobki (najstarszy 1943 r.), zachowany starodrzew (w alei i na granicy), fragmenty bramy, układ kompozycyjny zachowany, podkreślony przez lipową aleję główną. Zamknięty w 1978 r. Nagrobki zniszczone.

Cmentarz ewangelicki w Gilwie Małej z 2 poł. XIX w., położony w lesie, około 300 metrów na zachód od drogi z Gilwy Małej do Gilwy. Układ kompozycyjny nieczytelny, nieliczne zachowany starodrzew, cmentarz porastają samosiejki, nagrobki zdewastowane. W l. 80-tych XX w. istniała jeszcze obudowa grobu z czarnego lastrico Samuela Krombacha (10.6.1839 - 19.3.1915)¹⁸⁹. Cmentarz zamknięty w 1961 r.

Cmentarz ewangelicki dawnego majątku Gilwa A w Gilwie Małej z 2 poł. XIX w., położony w lesie, na wzgórzu, około 100 metrów na wschód od drogi z Gilwy Małej do Gilwy. Układ kompozycyjny nieczytelny, starodrzew nie zachowany, cmentarz porastają samosiejki, nagrobki zdewastowane. W l. 80-tych XX w. istniała jeszcze obudowa grobu z białego lastrico Louisa Priebe (5.5.1867 - 29.1.1910)¹⁹⁰. Cmentarz zamknięty w 1961 r.

Cmentarz ewangelicki w Gniewskim Polu z pocz. XIX w., położony na południowym krańcu wsi (na granicy z Lipiankami), na drugim wale przeciwpowodziowym, pomiędzy drogami z Lipianek do Pastwy. Jeszcze w latach 80-tych XX w. na cmentarzu zachowane były: stela z piaskowca klasycystyczna – 1809, fragment żeliwnej kraty obejścia - II poł. XIX w., żeliwny krzyż z tabliczką - Johanna 21.2.1875 - 3.3.1894 i Karl Dreier 21.10.1872 - 12.3.1894, nagrobek wolnostojący w formie obudowy lastrico - Helmut Urban 28.11.1920 - 20.9.1921, nagrobek wolnostojący w formie obudowy lastrico - Gerhard Tolk 5.6.1924 - 17.9.1924, nagrobek wolnostojący w formie obudowy lastrico - Heinz Tolk 18.5.1925 - 13.2.1930, postument niegdyś zwieńczony krzyżem - Edith 20.2.1926 - 19.3.1926 i Waltraud Funk 25.5.1927 - 9.3.1929¹⁹¹. Cmentarz jest zaniedbany, zachował się starodrzew, ale wewnątrz porośnięte samosiewami, nagrobki zdewastowane.

Cmentarz w Górkach z 2 poł. XIX w., położony na północ od dawnego majątku, układ przestrzenny zatarty, południowa część cmentarza zniszczona, nagrobki nie zachowały się, zardzewienie historyczne zachowane szczątkowo, cmentarz porastają samosiewy.

Cmentarz w Grabówku z 1 połowy XIX w., położony wśród pól, na południowym krańcu wsi, pomiędzy drogą z Nebrowa do Kwidzyna a wałem wiślanym. Podzielony na dwie części, północna, starsza część bez układu kompozycyjnego, południowa z lipową aleją w osi podłużnej, nagrobki orientowane, ułożone w rzędach, podział na kwatery nieczytelny. Najstarszy nagrobek – stela z piaskowca z 1860 r. Zachowany układ przestrzenny, starodrzew i częściowo nagrobki, teren porastają samosiewy. Zamknięty w 1978 r.

Cmentarz przykościelny (katolicki) w Janowie z 1876 r., usytuowany w północnej części wsi, wokół kościoła parafialnego, przy drodze z Janowa do Pastwy, od północy graniczy z terenem szkoły. Na cmentarzu znajdują się historyczne nagrobki (najstarszy z 1906 r.) oraz neogotycka brama. Starodrzew rosnący wokół granic został usunięty, brak nasadzeń zastępczych, przy niektórych nagrobkach rosną żywotniki zachodnie. Cmentarz wymaga rewaloryzacji układu zieleni. Cmentarz jest czynny.

¹⁸⁸ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/cmentarz-693596> [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

¹⁸⁹ http://kwidzynopedia.pl/index.php/Cmentarz_ewangelicki_w_Gilwie_Malej [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

¹⁹⁰ http://kwidzynopedia.pl/index.php/Cmentarz_ewangelicki_majatku_Gilwa [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

¹⁹¹ http://kwidzynopedia.pl/index.php/Cmentarz_ewangelicki_w_Gniewskim_Polu [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Cmentarz ewangelicki w Janowie z 1 poł. XIX w., położony w północnej części wsi, na wale przeciwpowodziowym, na jego wschodnim stoku, najstarszy nagrobek pochodzi z 1855 r. Cmentarz został zamknięty w 1961 r. Teren cmentarza jest zaniedbany, układ wewnętrzny nieczytelny, porośnięty starodrzewem i samosiejkami. W celu ochrony nagrobków przed ostatecznym zniszczeniem zostały one przeniesione do pobliskiej Szkoły Podstawowej w Janowie. Zachowane nagrobki: w formie krzyża Petera Unrau'a (29.6.1805 - 4.12.1855), w formie krzyża, żeliwny Johanna Jacoba Hube'a (15.2.1793 - 24.12.1860), w formie krzyża, żeliwny Wilhelminy Bredau z d. Reykowski (29.3.1802 - 18.7.1867), w formie krzyża, żeliwny Elisabeth Cornelsen z d. Selke (1.6.1786 - 22.9.1868), w formie obudowy lastrico Mali Dalgmann (11.8.1908 - 19.11.1908), stele z piaskowca Johanna Jacoba Hube (1.7.1823 - 1.12.1856) i jego dzieci: Marie Reginy (17.10.1851 - 1.1.1852), Paula Rudolpha (1.5.1853 - 13.7.1853)¹⁹².

Cmentarz w Kamionce z 2 poł. XVIII w., położony na południowym krańcu wsi, po północno-zachodniej stronie drogi, otoczony częściowo przez pola, częściowo przez las. Teren cmentarza ukształtowany w formie dwóch tarasów, we wnętrzu brak regularnej kompozycji. W I. 80-tych XX w. zachowanych było część nagrobków: fragment żeliwnego krzyża - Gottlieba (18.05.1801 - 9.01.1868) i Caroliny Tiedtke z d. Struck (23.11.1805 - 12.04.1878), stela z betonu Pauliny Boehlke z d. Lorke (26.01.1841 - 3.01.1914)¹⁹³. Zamknięty w 1961 r. Porośnięty samosiejkami, brak nagrobków.

Cmentarz ewangelicki w Liczu z 2 poł. XVII w., położony na południe wsi, po wschodniej stronie drogi do Otoczyna, na niewielkim wzniesieniu. Cmentarz o nieregularnej, owalnej formie, z aleją lipową prowadzącą od drogi. W latach 80-tych XX w. zachowała się część nagrobków: obudowa z lastryko z grobu Richarda Schrettera (21.09.1849 - 20.04.1923), obudowa z lastryko z grobu Ernestyny Schetter (23.12.1860 - 4.03.1934), obudowa z lastryko grobu Fritza Kupkowskiego (29.06.1925 - 24.09.1925), nagrobek z piaskowca Eduarda Leske (24.11.1866 - 5.02.1933)¹⁹⁴. Układ kompozycyjny zatarty, zachowany starodrzew, nieliczne fragmenty nagrobków. Zamknięty w 1961 r.

Cmentarz menonicki w Marezie z kon. XVIII w., przynależący dawniej do majątku Schloss Mareese, położony jest po zachodniej stronie ul. Długiej, nad rzeką Liwą. Na cmentarzu usytuowane są dwie kamienne stele o cechach rokokowych oraz około stuletni kasztanowiec. Cmentarz został zamknięty w 1978 r. Teren cmentarza jest zadbane, stele w dobrym stanie, drzewo w dość dobrej kondycji zdrowotnej, jednak widoczne ślady bytowania szrotówka kasztanowcowiaczka.

Cmentarz ewangelicki w Nowej Wsi Kwidzyńskiej z 2 poł. XIX w., założony dla rodziny Kappel, położony w polu, po północnej stronie drogi polnej, 200 m na wschód od szosy Sztum-Kwidzyn, zachowane historyczne nagrobki i metalowe, ozdobne ogrodzenie, brak drzewostanu, brak podziałów wewnętrznych. Cmentarz jest nieczynny. Teren zaniedbany, nagrobki zniszczone.

Cmentarz w Nowym Dworze o nieustalonym wyznaniu z pocz. XX w., położony w centrum wsi, przy skrzyżowaniu dróg do Grabówka i do Rozpędzin. Drzewostan ani nagrobki nie zachowały się.

Cmentarz w Ośnie z pocz. XX w., położony wśród pól, po południowej stronie drogi wiodącej z Ośna do wsi Wola Sosenska, układ kompozycyjny nieczytelny, zachowane fragmenty zniszczonych nagrobków. W latach 80-tych XX w. istniały jeszcze: obudowa z lastryko z grobu Wilhelminy Danziger (9.06.1860 - 29.10.1922), obudowa z lastryko z grobów Elly (3.07.1925 - 2.12.1925) i Annelise Susdorf (8.05.1922 - 2.05.1926).

¹⁹² http://kwidzynopedia.pl/index.php/Cmentarz_ewangelicki_w_Janowie [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

¹⁹³ http://kwidzynopedia.pl/index.php/Cmentarz_ewangelicki_w_Kamionce [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

¹⁹⁴ http://kwidzynopedia.pl/index.php/Cmentarz_ewangelicki_maj%C4%85tku_Licze [strona Encyklopedii e-kwidzyn, dostęp: 5.10.2022 r.];

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Cmentarz ewangelicki w Pastwie z XIX w., położony po zachodniej stronie głównej drogi między Pastwą a Gniewskim Polem. Nie zachował się układ cmentarza, nagrobki czy starodrzew. Zamknięty w 1978 r.

Cmentarz menonicki w Podzamczu z 1 poł. XIX w., położony w lesie, na wschód od wsi, przy drodze leśnej do Tychnowych. Układ kompozycyjny nie zachował się, zachowany częściowo starodrzew i mocno zniszczone nagrobki, najstarszy nagrobek pochodzi z 1854 r. Cmentarz został zamknięty w 1978 r.

Cmentarz protestancki w Rakowicach z 2 poł. XIX w., położony około 260 m na południe od wsi, w lesie. Nie zachował się układ cmentarza, zachowany częściowo starodrzew i mocno zniszczone nagrobki z k. XIX w.

Cmentarz przykościelny, katolicki, z 1 poł. XIV w. w Rakowcu - nie zachowały się nagrobki, ze starodrzewu zachował się jeden dąb po południowej stronie kościoła.

Cmentarz ewangelicki w Rakowcu z XIX w., położony w północnej części wsi, po zachodniej stronie cmentarza katolickiego. Założony był na rzucie prostokąta, podzielony na cztery nierówne kwartały przez dwie krzyżujące się alejki, granice cmentarza wyznaczały szpalery drzew. W latach 80-tych XX w. istniały jeszcze: obejście z kraty żelaznej z żeliwnymi tabliczkami - Jacob 17.7.1816 - 7.8.1889 i Julianne (z domu Ballewski) Blilling - 19.10.1822 - 13.10.1892, krata obejścia z tabliczkami żeliwnymi - Eva (z domu Klein) 28.2.1812 - 16.3.1888 i Gottfried Pric - 21.4.1811 - 22.6.1902, obejście z kraty żelaznej z XIX wieku, krata obejścia z motywem "ośli grzbiet" i roślinnym z końca XIX wieku, krata obejścia o prostych prętach z lilijką i szyszką z końca XIX wieku, obejście z żelaznych słupków i kraty z dwiema obudowami wewnątrz z końca XIX wieku, fragment kraty o motywach secesyjnych z końca XIX wieku, obejście z betonowych słupków połączonych żeliwną kratą z końca XIX wieku, nagrobek w formie granitowego głazu - Hans Werner Claassen 18.5.1915 - 11.10.1935. Cmentarz jest zdewastowany, nagrobki zostały usunięte, a starodrzew wycięty.

Cmentarz przykościelny (katolicki) w Tychnowach z XIV w., rozbudowany ok. 1819 r., położony w centrum wsi, przy skrzyżowaniu dróg, wokół kościoła parafialnego, na cmentarzu znajduje się około 40 historycznych nagrobków (najstarszy – żeliwny krzyż z 1899 r.), neogotycka kapliczka (1883 r.), krzyż misyjny, brak podziału na kwatery, zachowany układ przestrzenny, część drzewostanu, teren otoczony jest ceglany ogrodzeniem z zabytkową bramą wjazdową. Cmentarz dobrze utrzymany, zieleni w dobrym stanie zdrowotnym.

Cmentarz protestancki w Woli-Sosence z poł. XIX w., położony w lesie, na niewielkim wzniesieniu, po północnej stronie drogi z Ośna do Woli-Sosenki. Cmentarz o nieregularnym zarysie, z obsadzeniami na obrzeżach, zachowane nieliczne nagrobki z pocz. XX w., wewnątrz porośnięte krzewami i samosiejkami.

E. parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni

Park podworski w Bronnie z pocz. XX w., zachował się reliktoowo, nieliczny starodrzew, układ kompozycyjny nieczytelny. Stan zdrowotny drzew dobry, we wnętrzu parku urządzono boisko i plac zabaw.

Park w Górkach z XVIII w., przekształcony w XIX w. w stylu krajobrazowym z elementami kompozycji geometrycznej z układem wodnym. Zadbany.

Park podworski w Liczu powstał w XVIII w. jako park francuski - widoczne jeszcze ślady regularnego układu, przekształcony w połowie XIX w. w park krajobrazowy. Stan zachowania dobry, układ kompozycyjny czytelny, stan zdrowotny drzew dobry.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Park w Ośnie z kon. XIX w., w stylu krajobrazowym. Zachowany starodrzew, układ kompozycyjny zatarty. Park porastają samosiewy.

Park w Pawlicach z k. XIX w., w stylu krajobrazowym. Zachowany starodrzew, układ kompozycyjny czytelny, park mocno zaniedbany, porośnięty samosiewami.

Park w Podzamczu z 2 poł. XIX w., w stylu krajobrazowym z aleją dojazdową, przekształcony na przełomie XX/XXI w. (fragment regularnego układu po południowej stronie dworu). Dobrze utrzymany.

Aleje przydrożne

Zachowane nasadzenia przydrożne (starodrzew uzupełniany drzewostanem kilkudziesięcioletnim, młodym, mieszanym) są cenne pod względem zieleni krajobrazowej w historycznych układach drogowych:

- droga z Marezy do Korzeniewa – aleja lipowa, starodrzew, częściowo wypady starych drzew lub wycinka, nie uzupełnione,
- droga z Marezy do Opalenia DW 588 – odcinek z Marezy do Grabówka: aleja lipowa, starodrzew, znaczne wypady starych drzew lub wycinka, nie uzupełnione,
- droga z Kwidzyna do Gardei DW 532 – odcinek od Rozpędzin do granic miasta Kwidzyna: aleja lipowa, starodrzew, częściowo wypady starych drzew lub wycinka, nie uzupełnione,
- droga z Kwidzyna do Prabut DW 521 – historyczna aleja lipowa zlikwidowana.

5.2.4. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Kwidzyn stanowią wyposażenie kościołów w Janowie, Pastwie, Rakowcu i Tychnowach. W kościele parafialnym p.w. Św. Jana Chrzciciela w Janowie ochroną objęte zostało zabytkowe późnobarokowe i neogotyckie wyposażenie sakralne z końca XVIII i XIX w., są to: obrazy, feretron, ambona, konfesjonały, witraże. W kościele filialnym w Pastwie p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa ochroną objęty został zespół neogotyckich witraży z pocz. XX w. W kościele parafialnym p.w. Św. Antoniego w Rakowcu ochroną objęte zostało zabytkowe gotyckie i barokowe wyposażenie sakralne od XV do XVIII wieku, tj.: ołtarz, ambona, chrzcielnica gotycka, płyty nagrobne. W kościele parafialnym p.w. Św. Jerzego ochroną objęte zostało zabytkowe wyposażenie sakralne od epoki gotyku do nowożytnej (XV – XIX w.): ołtarze, ambona, chrzcielnica, rzeźby, wsporniki, feretron, malowidła ściennie, empora, prospekt organowy, konfesjonały.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Na terenie gminy Kwidzyn znajdują się cenne poznawczo zabytki archeologiczne będące ważnym świadectwem rozwoju osadnictwa na terenach ziemi kwidzyńskiej.

Stanowiska wpisane do rejestru zabytków to grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Podzamczu, grodzisko z wczesnego średniowiecza w Baldramie, osada otwarta ze średniowiecza w Baldramie, osada otwarta z wczesnego i późnego średniowiecza w Baldramie, osada z wczesnego średniowiecza w Starym Czerwonym Dworze.

Grodzisko w Podzamczu zostało przebadane w latach 1967-1968 przez Mieczysława Haftkę¹⁹⁵. Celem było zbadanie założenia XIII-wiecznego (1233) krzyżackiego zamku oraz sprawdzenie istnienia tam we wcześniejszych fazach wczesnego średniowiecza – grodu. Badania nie wykazały istnienia założeń obronnych w postaci murów, jedynie reliktów średniowiecznego obwałowania,

¹⁹⁵ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Podzamcze, „Góra Zamkowa”, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1967, s. 252;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zarysy domostw i obiektu, który mógł być wieżą obronną. Poniżej tej warstwy zalegały silnie zniszczone, spalone umocnienia wczesnośredniowiecznego grodu wraz z materiałem ceramicznym. Niżej znajdował się materiał z końca okresu halsztackiego i początku lateńskiego. Przy grodzie znajdowały się pozostałości osady przygodowej. Badania rozszerzono na obszar o promieniu 1,5 km od grodu, w wyniku których odkryto pozostałości dwóch osad i grodzisko. W wyniku badań wydzielono cztery fazy osadnicze, które można datować na osiedle obronne (k. okresu halsztackiego i pocz. lateńskiego), grodzisko (IX-X w.), grodzisko (XI-XIII w.), strażniczy gródek krzyżacki założony po 1233 r.¹⁹⁶

Grodzisko w Baldramie zostało przebadane w latach 1969-1971 przez Mieczysława Haftkę¹⁹⁷. Badaniami objęto grodzisko wyżenne, położone na wysokim, wschodnim brzegu doliny Wisły, dostępu do grodziska od strony wschodniej broniły poprzeczny wał ziemny i fosa, z pozostałych stron strome wysokie zbocza. W kolejnych warstwach odkryto wczesnośredniowieczny materiał ceramiczny, kości zwierzęce, łuski ryb i nóż żelazny – datowane na XVIII – X w., poniżej warstwy przełomu halsztackiego i lateńskiego. W wyniku analizy znalezionej ceramiki wyróżniono: grodzisko kultury łużyckiej z okresu halsztackiego i wczesnolateńskiego, grodzisko wczesnośredniowieczne z IX-X w., osadę otwartą z XI-XII w.¹⁹⁸

W latach 60-tych XX w. grodziska w Podzamczu oraz w Baldramie określane było jako grodziska pruskie z okresu wczesnego średniowiecza. Prace archeologiczne przeprowadzone w latach 1995-1997 przez Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu wykazały jego związek z osadnictwem słowiańskim z okresu VIII-X/XI w.¹⁹⁹

Osada otwarta ze średniowiecza w Baldramie została przebadana w 1970 r. przez Mieczysława Haftkę²⁰⁰. Osada położona była około 300 m na południe od grodziska w Baldramie. Badania ujawniły bogaty materiał zabytkowy: ceramikę (w tym prawie całe naczynia), noże, 1 sierp, kamienne przęśliki i obrobiony róg jeleni. Stanowisko wydatabowano na XIII-XIV w., znaleziono w nim również ślad osadniczy z okresu wpływów rzymskich z kultury wielbarskiej.

Osada otwarta z wczesnego i późnego średniowiecza w Baldramie została przebadana przez Mieczysława Haftkę w 1970 r. Podczas badań odkryto jamę z fragmentami ceramiki ręcznie lepionej, górą obtaczanej i kości zwierzęce. Materiał wydatabowany został na IX-X w.

Osada z wczesnego średniowiecza w Starym Czerwonym Dworze (Tychnowy) odkryta została w czasie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1967 r. przez G. Posadzkiego i W. Pawłowskiego. Znaleziono ciekawe fragmenty ceramiki z XIV w.

Pozostałe stanowiska zewidencjonowane zostały w wyniku weryfikacji terenowej (obszar gminy obejmuje 10 arkuszy AZP) podczas badań powierzchniowych prowadzonych na tych terenach od roku 1981, większość terenu przebadana została w latach 1985-1986. Pojedyncze stanowiska były ewidencjonowane już wcześniej – w wyniku wykopalisk prowadzonych w okresie międzywojennym przez Waldemara Heyma. Ponadto wiedzę wzbogaciły prowadzone w l. 2009-2013 badania archeologiczne w związku z budową mostu na Wiśle.

Jednym z ważniejszych, wśród zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych niewpisanych do rejestru zabytków, jest stanowisko nr 3 w Lipiankach. W 2010 r. podczas ratowniczych badań archeologicznych, którymi kierowali Adam Ostasz oraz Zdzisław Ratajczyk z

¹⁹⁶ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Podzámce, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1968, s. 275-276;

¹⁹⁷ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Baldram, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1969, s. 225-226;

¹⁹⁸ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Baldram, Stanowisko I, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1974, s. 75-76;

¹⁹⁹ Grodziska Warmii i Mazur stan wiedzy i perspektywy badawcze, pod red. Z. Kobylińskiego, Archaeologica Hereditas 02, t. 1, Warszawa-Zielona Góra 2013, s. 197;

²⁰⁰ M. Haftka, Sprawozdanie z badań, Baldram, Stanowisko IV, pow. Kwidzyn, w: Informator Archeologiczny. Badania 1970, s. 142;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, ujawniono 1127 obiektów osadniczych i sepulkralnych, datowanych od młodszego okresu przedrzymskiego po wędrówki ludów oraz niewielką ilość materiałów datowanych na wczesne i późne średniowiecze i okres nowożytny. Według Anny Strobin autorki artykułu „Ceramika z osady kultury oksywskiej i wielbarskiej w Lipiankach, pow. Kwidzyn, woj. pomorskie”²⁰¹ odnaleziona podczas prac ceramika pozwala na umieszczenie początków osady w Lipiankach w fazie A2 młodszego okresu przedrzymskiego, obecność form naczyń powszechnie łączonych z warsztatem kultury przeworskiej wskazuje na wyraźne związki terenów Dolnego Powiśla i sąsiedniej kultury, ceramika z obiektów datowanych na fazę przejściową (A3/B1) wskazuje na kontynuację stylistyki „oksywskiej” wyrażającej się w m.in. formach naczyń, na przeżywanie się cech archaicznych w ceramice kultury wielbarskiej wskazują charakterystyczne cechy naczyń oraz kontynuacja niektórych wątków zdobniczych. Długi czas użytkowania osady w Lipiankach (od fazy A2 po fazę D), położonej w tzw. strefie A zasiedlenia ludności kultury wielbarskiej potwierdza wcześniejsze ustalenia chronologiczne dla Dolnego Powiśla.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się 139 stanowisk (w tym też te wpisane do rejestru zabytków). 7 % z nich objętych jest ochroną na podstawie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Z analizy znalezisk wynika, że obszar ten został zasiedlony znacznie później niż tereny Polski środkowej i południowej, wynikało to z powolnego procesu ustępowania lodowca. Jako pierwsze zapuszczały się tu grupy koczownicze zajmujące się myślistwem, zbieractwem i łowiectwem. Znaczne ożywienie osadnicze w okolicach Kwidzyna daje zaobserwować się dopiero w młodszej epoce kamienia (3500 do 1700 lat p.n.e.). W kolejnych epokach osadnictwo rozwijało się najchętniej nad zbiornikami wodnymi (m.in. nad jeziorem Brachlewo) i w miejscach występowania lżejszych gleb – np. w rejonie przejścia doliny w wysoczyznę. Na osadnictwo na tym terenie bez wątpienia wpływ miał również szlak bursztynowy, którego odgałęzienie biegło nad Dolną Wisłą, a w pobliżu znajdowała się przeprawa przez rzekę na wysokości Kwidzyna i wsi Opalenie (na lewym brzegu). We wczesnym średniowieczu osadnictwo koncentrowało się na terenach, których ukształtowanie zapewniało ochronę przed napaścią, czego przykładem są grodziska w okolicach Baldramu i Podzamcza.

Podjęte do tej pory badania archeologiczne na terenie gminy ujawniły występowanie niezwykle cennych poznawczo zabytków archeologicznych, jednak nie wszystkie zostały wystarczająco przebadane. Dążyć należy objęcia badaniami archeologicznymi większego obszaru gminy.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Kwidzyn nie występują muzea wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów, należy jednak podkreślić, że w muzeum Zamek w Kwidzynie w ganku Gdaniska znajduje się ekspozycja etnograficzna prezentująca sztukę i kulturę materialną regionu Dolnego Powiśla²⁰².

W Janowie znajduje się Izba Pamięci, w której zgromadzono m.in. pamiątki z okresu Plebiscytu i istnienia "Małej Polski" czyli Rzeczypospolitej Janowskiej, która powstała po głosowaniu w 1920 roku. Znajdują się tam również eksponaty etnograficzne przekazane przez mieszkańców wsi.

²⁰¹ A. Strobin, op. cit., s. 363-389;

²⁰² Gdanisko - Ekspozycja etnograficzna w Muzeum Zamek w Kwidzynie, <http://zamek.kwidzyn.pl/wystawy-i-wnetrza/gdanisko-ekspozycja-etnograficzna-13> [strona Muzeum Zamek w Kwidzynie, dostęp 5.10.2022 r.];

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***5.2.7. Dziedzictwo niematerialne**

Region Powiśla, w którym znajduje się gmina Kwidzyn nie miał historycznie wytyczonych granic. Początkowo znajdował się na obszarze pruskiej Pomezanii, później należał do państwa zakonu krzyżackiego, od 1525 r. należał do Prus Książęcych, a od 1701 - do rejencji Prusy Zachodnie (Westpreussen) w Królestwie Prus (później Cesarstwie Niemieckim). W latach 1918 - 1945 należał do Prus Wschodnich w Niemieckiej Republice Weimarskiej, a następnie w III Rzeszy. Po 1945 r. leżał na terenie państwa polskiego w województwie gdańskim, po 1975 r. w województwie elbląskim, a po reformie administracyjnej w 1998 r. w województwie pomorskim. Brak jest także jednolitej nazwy opisującej region; teren ten określano jako część Warmii, Dolne Powiśle czy po prostu Powiśle. Ten ostatni termin po raz pierwszy pojawił się przy okazji plebiscytu w 1920 r. nazywanego plebiscytem na Warmii i Mazurach lub plebiscytem na Warmii, Mazurach i Powiślu²⁰³. Nazwę stworzył związek Polaków w Niemczech na potrzeby organizacji plebiscytu²⁰⁴.

Zmiany terytorialne i administracyjne miały istotny wpływ na kształtowanie się tożsamości regionalnej. Kulturę terenów dzisiejszej gminy Kwidzyn przez wieki tworzyły trzy grupy: polska (osadnicy z ziemi chełmińskiej, Mazowsza i lewobrzeżnego Pomorza), niemiecka (kolonisti sprowadzeni przez Zakon Krzyżacki, osadnicy z północnych Niemiec sprowadzani od I. 30-tych XVI w. – członkowie gmin menonickich) i holenderska (sprowadzani od I. 30-tych XVI w. członkowie gmin menonickich) – różniące się między sobą językiem, zwyczajami, kulturą i religią. Duże zmiany pod względem etnicznym przyniósł ze sobą okres rozbiórów Polski: menonici ze względów religijnych i ekonomicznych masowo emigrowali do Rosji. W większości wsi na tym terenie dużą część stanowiła ludność mówiąca językiem niemieckim (około 60%), językiem polskim posługiwała się mniejsza grupa (około 40%)²⁰⁵. W 1945 r. niemal wszyscy niemieckojęzyczni mieszkańcy opuścili te tereny, a na ich miejsce napłynęła w większości ludność wysiedlona z Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny, Podola, Polesia, Lwowa, Wołkowyska, Wołnia i innych części Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej, część ludności, która osiedlała się w gminie Kwidzyn pochodziła z Polski centralnej oraz dalszych województw (m.in. rzeszowskiego, krakowskiego). W 1946 i 1947 r. nieliczni Niemcy, którzy pozostali na tych terenach zostali przymusowo uznani za Polaków.

W chwili obecnej dziedzictwo Ołędów (Holendrów i Niemców wyznania menonickiego) uczytelnione jest przez szlak turystyczny „Śladami Mennonitów w Dolinie Kwidzyńskiej” przebiegający przez zachodnią część gminy.

Jednocześnie rozwija się polskie dziedzictwo kulturowe ziemi kwidzyńskiej przejawiające się w kulturze ludowej: w pieśniach, tańcach, zwyczajach. Miejscową kulturę i tradycję krzewi ludowy zespół śpiewaczy "Wesoła Gromadka".

W Kwidzynie istnieją obecnie dwie organizacje, które kultywują pamięć o mieszkańcach Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej: Kwidzyńskie Koło Sybiraków (KKS) oraz Stowarzyszenie Kresowiaków w Kwidzynie (SKK).

W Kwidzynie mieści się również siedziba Towarzystwa Kulturalnego Ludności Niemieckiej Ojczyzna (Gesellschaft der Deutschen Minderheit „Vaterland“ in Marienwerder). Towarzystwo organizuje kursy językowe, angażuje się również w znalezienie miejscowym szkołom szkół

²⁰³ Po krzyżackim rozboju, sygn. Twardy Mazur, w: Gazeta Polska Dla Powiatów Nadwiślańskich, 15.07.1920, Rok 1, Nr 89, s. 2; P. Chmura, Znaczenie ogólnoeuropejskie problemu przynależności Powiśla do Polski w: Gazeta Polska Dla Powiatów Nadwiślańskich, 24.07.1920, Rok 1, Nr 97, s. 1;

²⁰⁴ M. Łukianow-Tukalo, M. Maciejewski, Pamięć Kresowian i o Kresach w kontekście przemian pamięci na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski, w: Opuscula Sociologica, 2017, nr 2, s. 29;

²⁰⁵ B. Łazowska, Statystyka na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim, w: Wiadomości Statystyczne, 2008, LXIII, Nr 5, s. 88;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

partnerskich w Niemczech, razem z samorządami zajmuje się ochroną dziedzictwa kulturowego regionu.in. poprzez rewitalizację historycznych cmentarzy.

Aktywną jednostką propagującą niematerialne dziedzictwo kulturowe Gminy Kwidzyn prowadzi Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie. W ramach swojej działalności GOK organizuje konkursy z zakresu historii Powiśla, zajmuje się również organizacją obchodów świąt i rocznic ważnych wydarzeń lokalnych i państwowych (Plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach, Święto Odzyskania Niepodległości). Niematerialne dziedzictwo kulturowe Powiśla upowszechniają prowadzone przez ośrodek warsztaty rękodzieła, a także lokalne święta tj.: Święto Pieczonego Ziemniaka, Święto Wsi – Dożynki parafialne w Tychnowach, Święto Śliwki w Rakowcu. W działania Gminnego Ośrodka Kultury na rzecz promowania niematerialnego dziedzictwa kultury wpisują się również występy zespołu wokalnego *Pas de nom*, który wykonuje m.in. utwory patriotyczne oraz kolędy i pastorałki.

Ponadto GOK uczestniczy w programie „Patriotyzm jutra”, który ma na celu zwiększenie wiedzy z zakresu historii Polski oraz wsparcie inicjatyw społecznych w działaniach poświęconych pielęgnowaniu i promowaniu lokalnego dziedzictwa i kultury. Program ten realizowany jest poprzez przedstawienia i warsztaty regionalne o wielokulturowości Powiśla. Promocja dziedzictwa Gminy Kwidzyn realizowana jest również poprzez publikacje dotyczące historii poszczególnych wsi i zamieszkujących je interesujących ludzi.

Lokalną tradycję kulinarną gminy Kwidzyn propagują natomiast warsztaty kulinarne, których materialnym przejawem są wydawnictwa ze zbiorami przepisów.

Z zachowanych niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego pozostały również nazwy geograficzne i historyczne (Baldram 1672 r., Brachlewo 1788 r., Brokowo 1294 r., Dubiel 1582 r., Gurcz 1682 r., Pastwa 1788 r.), są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich utrwalenia i zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr rej. zabytków	Nr d. rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Górki	Górki nr 4	Dwór w granicach założenia dworsko-parkowego oznaczonych na załączniku graficznym do decyzji	A-1333	175/90	24.10.1990
2.	Janowo	Janowo nr 40	kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela wraz z otaczającym cmentarzem i bramą cmentarną	A-1439	332/94	14.02.1994
3.	Licze	Licze 77 i 77a	zespół dworsko-parkowy (dwór, park)	A-336	259, 66/83	28.09.1962 17.01.1983
4.	Mareza	Mareza	cmentarz menonicki	A-1249	106/88	19.08.1988
5.	Podzamcze (d. Biały Dwór)	Podzamcze 36a	zameczek	A-123	12	10.11.1959
6.	Pastwa	Pastwa nr 23	kościół ewangelicki ob.	A-1886	-	19.04.2012

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

			rymskokatolicki filialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z działką			
7.	Rakowiec	Rakowiec ul. Kościelna 23 i 26	kościół parafialny p.w. Św. Antoniego wraz z plebanią	A-836	720, 721	24.04.1975 24.04.1975
8.	Rakowiec	Rakowiec ul. Cicha 8	dwór	A-924	43/78	24.08.1978
9.	Tychnowy	Tychnowy ul. Kwidzyńska / ul. Kościelna	kościół parafialny p.w. Św. Jerzego z cmentarzem przykościelnym, bramą wjazdową, kapliczką, historycznymi nagrobkami i zielenią wysoką	A-265	166, 565/98	09.12.1961 7.07.1998

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Ilość	Nr rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Janowo	Kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzyciela – zabytkowe późnobarokowe i neogotyckie wyposażenie sakralne, koniec XVIII i XIX w.: obrazy, feretron, ambona, konfesjonały, witraże	11	B/337	16.01.2002 r.
	Pastwa	Kościół filialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa – zespół neogotyckich witraży z pocz. XX w.	16	B/336	9.01.2012 r.
	Rakowiec	Kościół parafialny p.w. Św. Antoniego – zabytkowe gotyckie i barokowe wyposażenie sakralne od XV do XVIII wieku: ołtarz, ambona, chrzcielnica gotycka, płyty nagrobne	5	B/316	17.07.2008 r.
	Tychnowy	Kościół parafialny p.w. Św. Jerzego – zabytkowe wyposażenie sakralne od epoki gotyku do nowożytnej (XV – XIX w.): ołtarze, ambona, chrzcielnica, rzeźby, wsporniki, feretron, malowidła ściennie, empora, prospekt organowy, konfesjonały	24	B-188	23.06.1982 r.

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	obiekt	Chronologia/ kultura	Rejestr zabytków
1.	Podzamcze	grodzisko	wczesna epoka żelaza i wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 1.12.1969 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 52/A
2.	Podzamcze/Tychnowy	osada przyrodowa	osada datowana na okres wczesnośredniowieczny	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

			stanowi zespół osadniczy w Podzamczu, położona ok. 100 m na pn.-wsch. od grodziska w Podzamczu	Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 74/A
3.	Bedrony (Baldram)	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 63/A
4.	Bedrony – Baldram (Tychnowy)	osada otwarta	średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 72/A
5.	Bedrony (Baldram)	osada otwarta	wczesne średniowiecze i późne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 73/A
6.	Stary Czerwony Dwór (Tychnowy)	osada	wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 75/A
7.	Podzamcze	osada otwarta	osada wielokulturowa z wczesnej epoki żelaza i okresu średniowiecznego	decyzja z dnia 16.02.1990 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, nr rej. 2/A/90
8.	Podzamcze	osada otwarta	osada wielokulturowa	decyzja z dnia 9.04.1990 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, nr rej. 6/A/90

5.3.4. Parki kulturowe

Na terenie gminy Kwidzyn nie występują parki kulturowe. Brak jest obszarów, które na jednej powierzchni łączyłyby w sobie ponadprzeciętne wartości krajobrazu kulturowego oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

5.3.5. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn uwzględniono ochronę dziedzictwa kulturowego: zabytków wpisanych do rejestru zabytków, włączonych do gminnej ewidencji zabytków oraz wskazanych do ochrony poprzez zapisy planu. Plany te zawierają zasady ochrony, warunki konserwatorskie dotyczące realizacji nowej zabudowy w strefach ochrony konserwatorskiej zespołów ruralistycznych, zespołów dworsko-parkowych, zasady ochrony zabytkowych zespołów zabudowy, obiektów, parków oraz innych form zieleni komponowanej, a także stref ochrony archeologicznej. Określają dokładnie przedmiot ochrony i zasady realizacji inwestycji przy zabytkowych obiektach i obszarach: w zespołach ruralistycznych ochronie podlegają historyczny układ przestrzenny, w tym historyczne podziały parcelacyjne, istniejące elementy zadrzewienia związane z historycznym zainwestowaniem, obowiązuje nakaz zachowania i

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

uczelnienia w zagospodarowaniu terenu historycznego układu ruralistycznego, nowa zabudowa powinna stanowić uzupełnienie historycznej zabudowy oraz kontynuować miejscową i regionalną tradycję budowlaną, parametry nowoprojektowanej zabudowy należy dopasować do historycznej zabudowy, przy czym należy projektować budynki o prostej formie tak, aby istniejący budynek historyczny stanowił dominantę architektoniczną terenu. W obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków ochronie podlega układ eksponowanych elewacji oraz dachu i zwieńczenia budowli z rozmieszczeniem, wielkością i proporcjami otworów, elementami programu architektoniczno-estetycznego (detale, faktura materiałów, zasada kolorystyki itd.), stolarka, urządzenia łączące obiekt z otaczającym terenem, towarzyszące obiekty pomocnicze wspierające kompozycyjnie obiekt główny, w budynkach tych dopuszcza się zmiany związane z przystosowaniem ich do współczesnych wymogów technicznych i funkcjonalnych. Dla obiektów zabytkowych o wartościach kulturowych obowiązuje ochrona ich usytuowania, ich gabarytów, bryły, historycznej formy architektonicznej, w tym kształt dachów, historycznej dyspozycji ścian, historycznego detalu architektonicznego, w tym wielkość, kształt otworów okiennych i drzwiowych wraz z historycznymi podziałami stolarki, historycznych materiałów budowlanych i historycznej kolorystyki, w planach wyznaczono również strefy ochrony stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (w niektórych planach oznaczonych symbolem W1), dla których ustalono ochronę krajobrazową, zakaz zabudowy, zakaz realizacji sieci i urządzeń infrastruktury technicznej oraz zakaz zalesień, strefy ochrony stanowisk archeologicznych w wojewódzkiej ewidencji (w niektórych planach oznaczonych symbolem W2), w których ewentualne działania inwestycyjne dopuszcza się po wykonaniu badań archeologicznych wraz z dokumentacją archeologiczno-konserwatorską.

Określone w w/w planach miejscowych zasady ochrony konserwatorskiej są adekwatne do wartości zasobu kulturowego gminy i właściwie je chronią.

Dla następujących obszarów powinno się sporządzić miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego:

- dla historycznych układów ruralistycznych wsi włączonych do gminnej ewidencji zabytków: Janowo, Korzeniewo, Licze, Lipianki, Mareza, Nowa Wieś Kwidzyńska, Rakowiec, Tychnowy,
- dla historycznych zespołów dworsko-parkowych włączonych do gminnej ewidencji zabytków w: Pawlicach, Podzamczu, Szałwinku – wraz z wyznaczeniem strefy ekspozycji tych zespołów.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna Ewidencja Gminy Kwidzyn została wykonana w formie zbioru kart adresowych, aktualizowana w 2015 roku i przyjęta Zarządzeniem Nr 183/2015 Wójta Gminy Kwidzyn z dnia 11 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kwidzyn. Karty adresowe, zawierają następujące informacje:

- nazwa obiektu,
- dane adresowe,
- funkcja obiektu,
- czas powstania,
- rodzaj ochrony konserwatorskiej,
- materiał,
- krótki opis,
- rodzaj użytkowania,
- stan zachowania,

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

- zdjęcia.

Ze względu na to, że gminna ewidencja została sporządzona przed wejściem w życie Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) karty adresowe nie zostały wykonane zgodnie z w/w przepisem. Należałoby wykonać aktualizację gminnej ewidencji zabytków w połączeniu z weryfikacją obiektów w terenie.

W Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Kwidzyn znajduje się 601 zabytków, w tym zarówno zabytki nieruchome (budynki mieszkalne i gospodarcze, zabytki techniki, cmentarze, parki, zespoły zieleni itd.) jak i stanowiska archeologiczne.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kwidzyn to przeważającej ilości budynki mieszkalne, mieszkalno-gospodarcze i gospodarcze (inwentarskie, stodoły, chlewy) pochodzące z przełomu XIX/XX w., początku XX w. i z okresu międzywojennego, są to w większości budynki murowane, budynki drewniane są w zdecydowanej mniejszości. Wyróżniającą się grupę zabytków stanowią cmentarze menonickie (Mareza, Podzamcze), ewangelickie (Baldram, Dubiel, Gilwa Mała, Gniewskie Pole, Grabówko, Janowo, Kamionka, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Ośno, Pastwa, Rakowice, Rakowiec, Rozpędziny, Wola Sosenska), bezwyznaniowe (Brokovo, Nowy Dwór), przy majątkach dworskich (Górki, Licze) i przykościelne (Janowo, Rakowiec, Tychnowy), wśród nich wyróżnia się niewielki cmentarz menonicki w Marezie – wpisany do rejestru zabytków. Parki podworskie zachowały się dosyć licznie, zakładane były najczęściej pod koniec XIX w. i na początku XX w., towarzyszyły dworom w Bronnie, Górkach, Liczu, Ośnie, Pawlicach, Podzamczu. Wśród nich wyróżnia się park w Górkach, który pierwotnie posiadał kompozycję barokową, uzupełnioną w XIX w. o kompozycję krajobrazową z elementami kompozycji geometrycznej. W grupie zabytków techniki znalazły się wiadukty (Brachlewo, Grabówko, Rozpędziny), mosty (Grabówko, Pastwa, Mareza, Szadowo), stacje kolejowe (Brachlewo, Licze, Mareza, Rakowiec), dróżnicówki (Baldram, Tychnowy - dwie), parowozownia (Mareza), trafostacje (Bronno, Gniewskie Pole, Grabówko, Gurcz, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Pastwa, Podzamcze, Rakowiec, Rozpędziny i Szałwinek), kuźnie (Gniewskie Pole, Licze, Nowy Dwór, Pastwa i Rakowiec), młyn (Szadowo), remiza (Podzamcze) oraz budynek wodowskazu w Korzeniewie, który obecnie jest nieużytkowany. Na obszarze gminy znajdują się dwa kościoły gotyckie (Rakowiec, Tychnowy) i dwa kościoły neogotyckie (Janowo, Pastwa). Zachowały się budynki szkół w Janowie, Lipiankach, Podzamczu i Rakowcu. Szkoły w Lipiankach, Podzamczu i Rakowcu pełnią obecnie inne funkcje, które nie kolidują z historycznym charakterem budynków. Są to budynki murowane, wzniesione na przełomie XIX/XX w. lub w okresie międzywojennym. Budynki administracji publicznej reprezentowane są przez dawny Urząd Gminy w Janowie, dawny Polski Urząd Celný w Janowie i dawny Niemiecki Urząd Celný w Pastwie oraz budynek Urzędu Wodnego w Korzeniewie. W Brachlewie znajduje się leśniczówka z 1899 r. Kapliczki przydrożne, które występują w gminie Kwidzyn pochodzą z okresu od pocz. XX w. do końca okresu międzywojennego, są one murowane, otynkowane z figurą Maryi, tylko w Tychnowach kapliczka jest nieotynkowana, wzniesiona z cegły licówki i kamienia polnego, wewnątrz figura św. Rocha.

Gminna Ewidencja Zabytków powinna podlegać cyklicznej weryfikacji i aktualizacji. Zgodnie z art. 22 ust. 5 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta powinny być ujęte w gminnej ewidencji zabytków w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

5.4.1. Obiekty nieruchome

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr	Obiekt	Datowanie	Nr w rej. zab.
1.	Baldram		2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
2.	Baldram		2	obora	pocz. XX w.	
3.	Baldram		5	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.	
4.	Baldram		8	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
5.	Baldram		16	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
6.	Baldram		18	budynek mieszkalny	XIX/XX w.	
7.	Baldram		18	stajnia	1931 r.	
8.	Baldram		19	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
9.	Baldram		21	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
10.	Baldram		21	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
11.	Baldram		25	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 30-te XX w.	
12.	Baldram		39	droźnicówka	ok. 1915 r.	
13.	Baldram			cmentarz ewangelicki	pocz. XIX w.	
14.	Brachlewo		5	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
15.	Brachlewo		11	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
16.	Brachlewo		15	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
17.	Brachlewo		15	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
18.	Brachlewo		15	stodoła	I. 30-te XX w.	
19.	Brachlewo		16	budynek mieszkalny	1896 r.	
20.	Brachlewo		16	budynek gospodarczy	1905 r.	
21.	Brachlewo		16	stodoła	ok. 1905 r.	
22.	Brachlewo		18	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.	
23.	Brachlewo		20	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
24.	Brachlewo		39	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
25.	Brachlewo		42	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
26.	Brachlewo		52	budynek mieszkalny	XIX/XX w.	
27.	Brachlewo		53	leśniczówka	1899 r.	
28.	Brachlewo		53	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
29.	Brachlewo		58	budynek mieszkalny	I. 20 XX w.	
30.	Brachlewo		58	budynek gospodarczy	I. 20 XX w.	
31.	Brachlewo			wiadukt	I. 30-te XX w.	
32.	Brachlewo		b. nr	stacja kolejowa	I. 20-te XX w.	
33.	Brachlewo		b. nr	budynek gospodarczy przy stacji kolejowej	I. 20-te XX w.	
34.	Brokowo			cmentarz bezwyznaniowy, wiejski, nieczynny	2 poł. XIX w.	
35.	Brokowo		10	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
36.	Brokowo		12	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
37.	Brokowo		13	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
38.	Brokowo		14	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
39.	Brokowo		20	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
40.	Brokowo		24	budynek mieszkalno-	XIX/ XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

			gospodarczy		
41.	Brokowo	28	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
42.	Brokowo	b. nr	budynek gospodarczy w d. PGR	I. 20-te XX w.	
43.	Bronno		budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
44.	Bronno		park podworski	pocz. XX w.	
45.	Bronno		stodoła	pocz. XX w.	
46.	Bronno		transformator	pocz. XX w.	
47.	Dubiel	12	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
48.	Dubiel	12	budynek gospodarczy	ost. ćw. XIX w.	
49.	Dubiel	16	budynek inwentarski	pocz. XX w.	
50.	Dubiel	16	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
51.	Dubiel	17	budynek mieszkalno- gospodarczy	XIX/XX w.	
52.	Dubiel		cmentarz ewangelicki	I. 30-te XX w.	
53.	Gilwa Mała	7	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
54.	Gilwa Mała		cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
55.	Gilwa Mała		cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
56.	Gniewskie Pole	4	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
57.	Gniewskie Pole	4	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
58.	Gniewskie Pole	4a	stodoła	pocz. XX w.	
59.	Gniewskie Pole	17	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
60.	Gniewskie Pole	17	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
61.	Gniewskie Pole		kuźnia	pocz. XX w.	
62.	Gniewskie Pole	18	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
63.	Gniewskie Pole	18	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
64.	Gniewskie Pole	39	budynek mieszkalno- gospodarczy	kon. XIX w.	
65.	Gniewskie Pole	39	stodoła	I. 20-te XX w.	
66.	Gniewskie Pole	41	stajnia	1931 r.	
67.	Gniewskie Pole	42	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
68.	Gniewskie Pole	42	stodoła	pocz. XX w.	
69.	Gniewskie Pole	42	budynki gospodarcze	pocz. XX w.	
70.	Gniewskie Pole	bez numeru	transformator	1 ćw. XX w.	
71.	Gniewskie Pole		cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
72.	Górki	4	dwór	k. XVI, 1850 r.	A-1333
73.	Górki	4	założenie dworsko-	XVIII-XX w.	A-1333

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

				parkowe		
74.	Górki		4	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
75.	Górki			park	XVIII/XIX w.	A-1333
76.	Górki			cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Górki	XIX w.	
77.	Grabówko		10	budynek mieszkalny	ok. 1900	
78.	Grabówko		11	budynek mieszkalny	ok. 1910	
79.	Grabówko		12	budynek mieszkalny	ok. 1930	
80.	Grabówko		13	budynek mieszkalny	ok. 1920	
81.	Grabówko		13	budynek gospodarczy	ok. 1920	
82.	Grabówko		16	budynek mieszkalny	ok. 1890	
83.	Grabówko		17	budynek mieszkalny	ok. 1900	
84.	Grabówko		17	budynek gospodarczy	ok. 1910	
85.	Grabówko		17	piwnica	ok. 1910	
86.	Grabówko		19	budynek mieszkalny	ok. 1920	
87.	Grabówko		20	budynek mieszkalny	ok. 1910	
88.	Grabówko		20	budynek gospodarczy	ok. 1910	
89.	Grabówko		22	budynek gospodarczy	ok. 1910	
90.	Grabówko		23	budynek mieszkalny	ok. 1900	
91.	Grabówko		25	budynek mieszkalny	ok. 1935	
92.	Grabówko		25 a	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1910	
93.	Grabówko		26	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1910	
94.	Grabówko		30	budynek mieszkalny	ok. 1910	
95.	Grabówko		30	budynek gospodarczy	ok. 1910	
96.	Grabówko		32	budynek gospodarczy	ok. 1920	
97.	Grabówko		34	budynek mieszkalny	1921	
98.	Grabówko		34	budynek gospodarczy	koniec XIX w.	
99.	Grabówko		35	budynek gospodarczy	1898	
100.	Grabówko		36	budynek mieszkalny	ok. 1910	
101.	Grabówko		36	budynek gospodarczy (1)	ok. 1910	
102.	Grabówko		36	budynek gospodarczy (2)	ok. 1910	
103.	Grabówko		36	budynek gospodarczy (3)	XIX w.	
104.	Grabówko		36	stodoła	ok. 1910	
105.	Grabówko		36	brama	ok. 1910	
106.	Grabówko		36	dęby		
107.	Grabówko		37	budynek mieszkalny	ok. 1906	
108.	Grabówko		37	budynek gospodarczy (1)	ok. 1910	
109.	Grabówko		37	budynek gospodarczy (2)	ok. 1910	
110.	Grabówko		41	budynek mieszkalny	ok. 1920	
111.	Grabówko		44	budynek mieszkalny	1888	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

112.	Grabówko		45	budynek mieszkalny	ok. 1910	
113.	Grabówko		46	budynek mieszkalny	1888	
114.	Grabówko		47	budynek gospodarczy	ok. 1920	
115.	Grabówko		48	budynek mieszkalny	ok. 1930	
116.	Grabówko		50	budynek mieszkalny	ok. 1930	
117.	Grabówko		50	budynek gospodarczy	ok. 1930	
118.	Grabówko			cmentarz dawniej ewangelicki	1 połowa XIX wieku	
119.	Grabówko			kaplica cmentarna	ok. 1930	
120.	Grabówko			transformator	ok. 1920	
121.	Grabówko			wiadukt (1)	ok. 1915	
122.	Grabówko			wiadukt (2)	ok. 1915	
123.	Grabówko			most przez Wisłę	ok. 1915	
124.	Gurcz		3	budynek mieszkalny	1937 r.	
125.	Gurcz		3	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
126.	Gurcz		6	budynek mieszkalno-gospodarczy	1902 r.	
127.	Gurcz		7	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
128.	Gurcz		7	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
129.	Gurcz		17	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
130.	Gurcz		34	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 20-te XX w.	
131.	Gurcz		41	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
132.	Gurcz		41	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
133.	Gurcz			kapliczka przydrożna	I. 30-te XX w.	
134.	Gurcz			transformator	ok. 1925 r.	
135.	Janowo		40	kościół parafialny pw. Jana Chrzciciela	I. 1867-1872	A-1439
136.	Janowo			cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. Św. Jana Chrzciciela	2 poł. XIX w.	A-1439
137.	Janowo			brama cmentarna	2 poł. XIX w.	A-1439
138.	Janowo		2	budynek mieszkalny - Polski Urząd Celny	1920 r.	
139.	Janowo		2	budynek gospodarczy	1920 r.	
140.	Janowo		4	budynek mieszkalny	po 1920 r.	
141.	Janowo		6	budynek mieszkalny	1920 r.	
142.	Janowo		10	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
143.	Janowo		18	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
144.	Janowo		18	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
145.	Janowo		24	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
146.	Janowo		31	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
147.	Janowo		35	budynek gospodarczy (1)	1913 r.	
148.	Janowo		38	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
149.	Janowo		42	szkoła	1935 r.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

150.	Janowo		42	budynek gospodarczy (1)	1935 r.	
151.	Janowo		42	budynek gospodarczy (2)	ok. 1935 r.	
152.	Janowo		53	budynek mieszkalny	1930 r.	
153.	Janowo		54	budynek d. Urzędu Gminy	I. 20-te XX w.	
154.	Janowo		55	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
155.	Janowo		55	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
156.	Janowo		55	stodoła	I. 20-te XX w.	
157.	Janowo		60	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
158.	Janowo		64	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
159.	Janowo		64	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
160.	Janowo		68	budynek mieszkalny	1937 r.	
161.	Janowo		68	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
162.	Janowo		69	budynek mieszkalno-gospodarczy	k. XIX w.	
163.	Janowo		70	budynek mieszkalno-gospodarczy	kon. XIX w.	
164.	Janowo			cmentarz ewangelicki	1 poł. XIX w.	
165.	Kamionka		10	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
166.	Kamionka		13	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
167.	Kamionka		14	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
168.	Kamionka		15	budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 30-te XX w.	
169.	Kamionka		25	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
170.	Kamionka			cmentarz ewangelicki	2 poł. XVIII w.	
171.	Korzeniewo	Kościuszki	1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
172.	Korzeniewo	Kwidzyńska	1	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.	
173.	Korzeniewo	Kwidzyńska	5	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
174.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
175.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	chlew	I. 30-te XX w.	
176.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	stodoła	pocz. XX w.	
177.	Korzeniewo	Kwidzyńska	13	stodoła	I. 20-te. XX w.	
178.	Korzeniewo	Kwidzyńska	13	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
179.	Korzeniewo	Kwidzyńska		kapliczka	pocz. XX w.	
180.	Korzeniewo	Kwidzyńska	16	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
181.	Korzeniewo	Kwidzyńska	18	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
182.	Korzeniewo	Kwidzyńska	22	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
183.	Korzeniewo	Kwidzyńska	22	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
184.	Korzeniewo	Kwidzyńska	29	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
185.	Korzeniewo	Łąkowa	1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
186.	Korzeniewo	Łąkowa	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
187.	Korzeniewo	Łąkowa	10	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
188.	Korzeniewo	Łąkowa	b. nr	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
189.	Korzeniewo	Łąkowa		budynek urzędu wodnego	1 ćw. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

190.	Korzeniewo	Raławicka	1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
191.	Korzeniewo	Raławicka	5	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
192.	Korzeniewo	Raławicka	9	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
193.	Korzeniewo	Wiślana	2	chlew	pocz. XX w.	
194.	Korzeniewo	Wiślana	1	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
195.	Korzeniewo			budynek bosmanatu portu wiślanego (budynek wodowskazu ob. kaplica)	poł. XIX w.	
196.	Licze		1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
197.	Licze		3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
198.	Licze		5	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
199.	Licze		5	budynek gospodarczy	XIX/XX w.	
200.	Licze		6	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
201.	Licze		6	budynek gospodarczy	XIX/XX w.	
202.	Licze		10	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
203.	Licze		11	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
204.	Licze		15	budynek mieszkalny	1933 r.	
205.	Licze		15	kuźnia	1921 r.	
206.	Licze		17	budynek mieszkalny	1936 r.	
207.	Licze		18	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
208.	Licze		19/21	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
209.	Licze		23/24	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
210.	Licze		29/30	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.	
211.	Licze		36	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
212.	Licze		40	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
213.	Licze		41	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
214.	Licze		42	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
215.	Licze		47	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
216.	Licze		47	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
217.	Licze		48	stacja kolejowa	ok. 1915 r.	
218.	Licze		48	budynek gospodarczy	ok. 1915 r.	
219.	Licze		49	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
220.	Licze		50	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
221.	Licze		51	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
222.	Licze		61	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
223.	Licze		61	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
224.	Licze		61	stodoła	pocz. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

225.	Licze		64	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
226.	Licze		65	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
227.	Licze		71	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
228.	Licze		73	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
229.	Licze		73	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
230.	Licze		77	dwór	1664 r.	A-336
231.	Licze		77	park	2 poł. XIX w.	A-336
232.	Licze			aleja	k. XIX w.	
233.	Licze			kuźnia	k. XIX w.	
234.	Licze			cmentarz ewangelicki przy majątku dworskim Licze z aleją	XVII w. ?/k. XVIII w.	
235.	Lipianki		1	budynek mieszkalny	ok. 1880 r.	
236.	Lipianki		3 F	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
237.	Lipianki		3 F	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
238.	Lipianki		5	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
239.	Lipianki		7	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
240.	Lipianki		7	chlew	pocz. XX w.	
241.	Lipianki		7	stodoła (1)	pocz. XX w.	
242.	Lipianki		7	stodoła (2)	pocz. XX w.	
243.	Lipianki		b. nr	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
244.	Lipianki		12	szkoła	ok. 1930 r.	
245.	Lipianki		12	budynek gospodarczy	ok. 1930 r.	
246.	Lipianki		13	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
247.	Lipianki		13	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
248.	Lipianki		14	budynek mieszkalny	poł. XIX w.	
249.	Lipianki		14	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
250.	Lipianki		14	obora	pocz. XX w.	
251.	Lipianki		14	stodoła	pocz. XX w.	
252.	Lipianki		14	budynek gospodarczy (2)	pocz. XX w.	
253.	Lipianki		18	budynek mieszkalny	poł. XIX w.	
254.	Lipianki		24	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.	
255.	Lipianki		25	budynek mieszkalno-gospodarczy	1938 r.	
256.	Lipianki		25	stodoła	I. 30-te XX w.	
257.	Lipianki		27	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
258.	Lipianki (Gniewskie Pole)			cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
259.	Lipianki			transformator	I. 30-te XX w.	
260.	Lipianki			kapliczka	I. 20-te XX w.	
261.	Mareza	Długa		garaż, budynek d. parowozowni przy stacji kolei wąskotorowej	ok. 1901 r.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

262.	Mareza	Długa		cmentarz menonicki	kon. XVIII w.	A-1249
263.	Mareza	Długa	1	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
264.	Mareza	Długa	4	stacja kolejowa	ok. 1901 r.	
265.	Mareza	Długa	5	sklep	ost. ćw. XIX w.	
266.	Mareza	Długa	10	budynek mieszkalny	1914 r.	
267.	Mareza	Długa	12	budynek mieszkalny	1901 r.	
268.	Mareza	Długa	18	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
269.	Mareza	Długa	19	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
270.	Mareza	Długa	23	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
271.	Mareza	Długa	26	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
272.	Mareza	Długa	33	budynek mieszkalny	1916 r.	
273.	Mareza	Długa	33 a	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
274.	Mareza	Długa	36	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
275.	Mareza	Długa	36	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
276.	Mareza	Długa	36	stodoła	I. 30-te XX w.	
277.	Mareza	Długa	39	budynek mieszkalny	3 ćw. XIX w./I. 30-te XX w.	
278.	Mareza	Długa	40	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
279.	Mareza	Długa	41	budynek mieszkalny	3 ćw. XIX w.	
280.	Mareza	Długa	42	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
281.	Mareza	Długa		kapliczka przydrożna	1 ćw. XX w.	
282.	Mareza	Długa	67	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
283.	Mareza	Długa	67	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
284.	Mareza	Długa	69	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
285.	Mareza	Długa	69	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
286.	Mareza	Długa	81	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
287.	Mareza	Długa	85a	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
288.	Mareza	Długa	85a	chlew	pocz. XX w.	
289.	Mareza	Długa	92	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
290.	Mareza	Długa		kapliczka przydrożna	1 ćw. XX w.	
291.	Mareza	Grabowska	1	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
292.	Mareza	Grabowska	1	chlew (1)	I. 20-te XX w.	
293.	Mareza	Grabowska	1	chlew (2)	I. 20-te XX w.	
294.	Mareza	Grabowska	1	stodoła	I. 20-te XX w.	
295.	Mareza	Grabowska	2	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
296.	Mareza	Grabowska	3a	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
297.	Mareza	Grabowska	4	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
298.	Mareza	Grabowska	7	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
299.	Mareza	Grabowska	7	stodoła	I. 30-te XX w.	
300.	Mareza	Korzeniewska	2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
301.	Mareza	Korzeniewska	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
302.	Mareza	Korzeniewska	4	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
303.	Mareza	Korzeniewska	7	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
304.	Mareza	Korzeniewska	8	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
305.	Mareza	Korzeniewska	9	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

306.	Mareza	Korzeniewska	10	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
307.	Mareza	Korzeniewska	12	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
308.	Mareza	Korzeniewska	13	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
309.	Mareza	Korzeniewska	14	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
310.	Mareza	Korzeniewska	28	magazyn	I. 20-te XX w.	
311.	Mareza	Nadrzeczna	5	budynek mieszkalny	4 ćw. XIX w.	
312.	Mareza	Sielska	1	budynek mieszkalny	1933 r.	
313.	Mareza	Sielska	1	chlew (1)	1921 r.	
314.	Mareza	Sielska	1	chlew (2)	ok. 1930 r.	
315.	Mareza	Sielska	1	stodoła	I. 30-te XX w.	
316.	Mareza	Sielska	1	stodoła	I. 30-te XX w.	
317.	Mareza			most drogowy nad rzeką Liwą	ok. 1920 r.	
318.	Mareza/ Kwidzyn			most kolejowy / ob. kładka dla pieszych / nad kanałem Palemona, pozostałość kolejki wąskotorowej Ruginowo-Kwidzyn-Gurcz	1901 r. / ok. 1950 r.	
319.	Nowa Wieś Kwidzyńska		3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
320.	Nowa Wieś Kwidzyńska		6	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.	
321.	Nowa Wieś Kwidzyńska		6	budynek gospodarczy	1905 r.	
322.	Nowa Wieś Kwidzyńska		8	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
323.	Nowa Wieś Kwidzyńska		8	stodoła	I. 30-te XX w.	
324.	Nowa Wieś Kwidzyńska		12	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
325.	Nowa Wieś Kwidzyńska			cmentarz	pocz. XX w.	
326.	Nowa Wieś Kwidzyńska			transformator	I. 20-te XX w.	
327.	Nowy Dwór		1	budynek mieszkalny	ok. 1900 r.	
328.	Nowy Dwór		2,2a	budynek mieszkalny	ok. 1850 r.	
329.	Nowy Dwór		3a,b	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.	
330.	Nowy Dwór		4	budynek mieszkalny	ok. 1890 r.	
331.	Nowy Dwór		9	budynek mieszkalny	ok. 1910 r.	
332.	Nowy Dwór		9	budynek gospodarczy	ok. 1910 r.	
333.	Nowy Dwór		10	budynek mieszkalny	ok. 1880 r.	
334.	Nowy Dwór		11	budynek mieszkalny	ok. 1910 r.	
335.	Nowy Dwór		11	budynek gospodarczy	1923 r.	
336.	Nowy Dwór		15	budynek mieszkalny	ok. 1910 r.	
337.	Nowy Dwór		16	budynek mieszkalny	ok. 1910 r.	
338.	Nowy Dwór		16	budynek gospodarczy	ok. 1910 r.	
339.	Nowy Dwór		18	budynek mieszkalny	ok. 1920 r.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

340.	Nowy Dwór		18	budynek gospodarczy	ok. 1920 r.	
341.	Nowy Dwór		19	budynek mieszkalny	ok. 1890 r.	
342.	Nowy Dwór		20	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1890 r.	
343.	Nowy Dwór		21	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1930 r.	
344.	Nowy Dwór		22	budynek mieszkalny	ok. 1930 r.	
345.	Nowy Dwór		23	budynek mieszkalny	ok. 1900 r.	
346.	Nowy Dwór		24	budynek mieszkalny	ok. 1910 r.	
347.	Nowy Dwór		25	budynek mieszkalny	1937 r.	
348.	Nowy Dwór		25	budynek gospodarczy	1937 r.	
349.	Nowy Dwór		27	budynek mieszkalny	1906 r.	
350.	Nowy Dwór		27	budynek gospodarczy	1910 r.	
351.	Nowy Dwór			kuźnia	ok. 1930 r.	
352.	Nowy Dwór			cmentarz bezwyznaniowy	pocz. XX w.	
353.	Obory		3	budynek mieszkalny	ok. 1910 r.	
354.	Obory		11	budynek mieszkalny	ok. 1890 r.	
355.	Obory		18	budynek mieszkalny	ok. 1935 r.	
356.	Obory		19	budynek mieszkalny	ok. 1920 r.	
357.	Obory			zespół zieleni		
358.	Ośno			park	kon. XIX w.	
359.	Ośno			cmentarz ewangelicki	pocz. XX w.	
360.	Pastwa			kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	pocz. XX w.	A-1886
361.	Pastwa		b. nr	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
362.	Pastwa		1	budynek mieszkalny - Niemiecki Urząd Celny	1920 r.	
363.	Pastwa		1	budynek gospodarczy	1920 r.	
364.	Pastwa		3	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
365.	Pastwa		7	budynek mieszkalno- gospodarczy	4 ćw. XIX w.	
366.	Pastwa		15	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
367.	Pastwa		15	budynek gospodarczy	1925 r.	
368.	Pastwa		16	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
369.	Pastwa		19	kuźnia	pocz. XX w.	
370.	Pastwa		20	budynek mieszkalny	I. 1910 -1920	
371.	Pastwa		26	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.	
372.	Pastwa		31	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
373.	Pastwa		45	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
374.	Pastwa		47	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
375.	Pastwa			transformator 1	1 ćw. XX w.	
376.	Pastwa			miejsce po cmentarzu ewangelickim	XIX w.	
377.	Pastwa/			most kolejowy kolejki	ok. 1950 r.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

	Gurcz			wąskotorowej nad rz. Liwą		
378.	Pawlice		1	dwór	kon. XIX w.	
379.	Pawlice		1	budynek gospodarczy	kon. XIX w.	
380.	Pawlice			park podworski	kon. XIX w.	
381.	Piekarskie Młyny			młyn	XVII w.	
382.	Podzamcze (d. Biały Dwór)		36a	dwór (zameczek)	XV/XVI w., przebud. XVIII w.	A-123
383.	Podzamcze (d. Biały Dwór)		36a	park	pocz. XX w.	
384.	Podzamcze (d. Biały Dwór)		36a	aleja	pocz. XX w.	
385.	Podzamcze		3	budynek mieszkalny	2 poł. XIX w.	
386.	Podzamcze		17	szkoła	kon. XIX w.	
387.	Podzamcze		17	budynek gospodarczy	kon. XIX w.	
388.	Podzamcze		24	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
389.	Podzamcze		24	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
390.	Podzamcze		33	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
391.	Podzamcze		33	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
392.	Podzamcze		34	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
393.	Podzamcze		b. nr	budynek mieszkalny / sklep	k. XIX w.	
394.	Podzamcze		b. nr	remiza	pocz. XX w.	
395.	Podzamcze			cmentarz menonicki	1 poł. XIX w.	
396.	Podzamcze			transformator 1	pocz. XX w.	
397.	Podzamcze			transformator 2	pocz. XX w.	
398.	Podzamcze			transformator 3	pocz. XX w.	
399.	Rakowice		18	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
400.	Rakowice			cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
401.	Rakowiec	Cicha	8	dwór	k. XIX w.	A-924
402.	Rakowiec	Cicha	8	stajnia	k. XIX w.	
403.	Rakowiec	Cicha	8	budynek gospodarczy	k. XIX w.	
404.	Rakowiec	Cicha	19	czworak	k. XIX w.	
405.	Rakowiec	Cicha	19	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
406.	Rakowiec	Spokojna		cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
407.	Rakowiec	Parkowa		aleja do cmentarza	pocz. XX w.	
408.	Rakowiec	Kościelna	23	kościół parafialny p.w. św. Antoniego	I. 1330-1340, przeb. I. 1722-1725	A-836
409.	Rakowiec	Kwidzyńska	21	budynek mieszkalny	1935 r.	
410.	Rakowiec	Kwidzyńska	26	plebania	pocz. XIX w.	
411.	Rakowiec	Kwidzyńska	28	budynek mieszkalny	1934 r.	
412.	Rakowiec	Kwidzyńska	32	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
413.	Rakowiec	Kwidzyńska	35	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

414.	Rakowiec	Kwidzyńska	48	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
415.	Rakowiec	Kwidzyńska/ Polna		cmntarz przykościelny, katolicki, d. także ewangelicki	1 poł. XIV w.	
416.	Rakowiec	Polna	1	organistówka	ost. ćw. XIX w.	
417.	Rakowiec	Polna	1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
418.	Rakowiec	Polna	3	d. szkoła	pocz. XX w.	
419.	Rakowiec	Polna	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
420.	Rakowiec	Polna	3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
421.	Rakowiec	Polna	9	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
422.	Rakowiec	Polna	9	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
423.	Rakowiec	Polna	b. nr	kuźnia	I. 30-te XX w.	
424.	Rakowiec	Polna	b. nr	transformator	ok. 1925 r.	
425.	Rakowiec	Słoneczna	18	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
426.	Rakowiec	Słoneczna	18	budynek gospodarczy 1	pocz. XX w.	
427.	Rakowiec	Słoneczna	18	budynek gospodarczy 2	pocz. XX w.	
428.	Rakowiec	Sportowa	b. nr	dworzec kolejowy	ok. 1915 r.	
429.	Rakowiec	Sportowa	b. nr	budynek gospodarczy	ok. 1915 r.	
430.	Rakowiec	Sportowa	4	budynek mieszkalny	ok. 1915 r.	
431.	Rakowiec	Pawlicka		aleja przydrożna	pocz. XX w.	
432.	Rozpędziny	Kwidzyńska	12, 18 (d. 1/1a)	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
433.	Rozpędziny	Kwidzyńska	17 (d. 2)	budynek mieszkalny	kon. XIX w.	
434.	Rozpędziny	Kwidzyńska	21 (d. 4)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
435.	Rozpędziny	Kwidzyńska	22 (d. 5)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
436.	Rozpędziny	Kwidzyńska	45 (d. 9)	budynek mieszkalno- gospodarczy	pocz. XX w.	
437.	Rozpędziny	Kwidzyńska	50 (d. 10)	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.	
438.	Rozpędziny	Kwidzyńska	64 (d. 16)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
439.	Rozpędziny	Kwidzyńska (naprzeciwko domu nr 64)		transformator	ok. 1925 r.	
440.	Rozpędziny	nad drogą z Kwidzyna do Sadlinek		wiadukt	ok. 1907 r.	
441.	Rozpędziny			cmntarz d. ewangelicki	1 poł. XIX w.	
442.	Szadowo		1	młyn	1927 r.	
443.	Szadowo		1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
444.	Szadowo			most	I. 40-te XX w.	
445.	Szałwinek		1	dwór	kon. XIX w.	
446.	Szałwinek		1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
447.	Szałwinek		1	stodoła	pocz. XX w.	
448.	Szałwinek			transformator	ok. 1925 r.	
449.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska		kościół parafialny	XIV w., przeb.	A-265

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

				p.w. Św. Jerzego	XVI./XVII w., 1869r.	
450.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska		kapliczka cmentarna	kon. XIX w.	A-265
451.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska		brama cmentarna	pocz. XX w.	A-265
452.	Tychnowy	ul. Kościelna/ Kwidzyńska		cmentarz przy kościółce parafialnym p.w. św. Jerzego wraz z historycznymi nagrobkami i zielenią wysoką	2 poł. XIX w.	A-265
453.	Tychnowy	ul. Kościelna	1 (d. 31)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
454.	Tychnowy	ul. Kościelna	7 (d. 34)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
455.	Tychnowy	ul. Kościelna	12 (d. 39)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
456.	Tychnowy	ul. Kościelna	17 (d. 38)	budynek mieszkalno- gospodarczy	1932 r.	
457.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	5 (d. 22)	budynek mieszkalno- usługowy	I. 20-te XX w.	
458.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	6 (d. 20)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
459.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	8 (d. 78)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
460.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	10 (d. 80)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
461.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	17 (d. 79)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
462.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	18 (d. 88)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
463.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	21 (d. 82)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
464.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	24 (d. 94)	dróżnicówka	ok. 1915 r.	
465.	Tychnowy	ul. Kwidzyńska	30 (d. 96)	budynek mieszkalny	k. XIX w.	
466.	Tychnowy	ul. Rodzinna	2 (d. 102)	budynek mieszkalno- gospodarczy	k. XIX w.	
467.	Tychnowy	ul. Spacerowa	1 (d. 45)	dróżnicówka	ok. 1915 r.	
468.	Tychnowy	ul. Spacerowa	2 (d. 47)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
469.	Tychnowy	ul. Spacerowa	3 (d. 46)	budynek mieszkalno- gospodarczy	pocz. XX w.	
470.	Tychnowy	ul. Spacerowa	6 (d. 50)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
471.	Tychnowy	ul. Spacerowa	7 (d. 73)	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
472.	Tychnowy	ul. Spacerowa	18 (d. 64)	budynek mieszkalno- gospodarczy	I. 30-te XX w.	
473.	Tychnowy	ul. Spacerowa		kapliczka przydrożna	1853 r.	
474.	Tychnowy	ul. Starodworska	5 (d. 28)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
475.	Tychnowy	ul. Starodworska	9/9a (d. 8)	budynek mieszkalny	pocz. XX w.	
476.	Tychnowy	ul.	10	budynek mieszkalny	ok. 1920 r.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

		Starodworska	(d. 10)			
477.	Tychnowy	ul. Wspólna	1 (d. 83)	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.	
478.	Tychnowy	ul. Wspólna	2 (d. 84)	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.	
479.	Wola Sosenka			cmentarz	2 poł. XIX w.	
480.	Wieś Baldram			układ ruralistyczny	pocz. XIII w.	
481.	Wieś Janowo			układ ruralistyczny	XVII w.	
482.	Wieś Korzeniewo			układ ruralistyczny	XIV - XV w.	
483.	Wieś Licze			układ ruralistyczny	przed 1293 r.	
484.	Wieś Lipianki			układ ruralistyczny	kon. XIII w. (?)	
485.	Wieś Marea			układ ruralistyczny	XIII w.	
486.	Wieś Nowa Wieś Kwidzyńska			układ ruralistyczny	XIII w. (?)	
487.	Wieś Rakowiec			układ ruralistyczny	1293 r.	
488.	Wieś Tychnowy			układ ruralistyczny	1236 r.	

5.4.2. Stanowiska archeologiczne

Lp.	Miejscowość	Nr stan.	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Nr ob. AZP; nr st.
1.	Bystrzec	1	cmentarzysko; cmentarzysko; cmentarzysko;	wczesny i środkowy okres lateński; późny okres lateński; okres wpływów rzymskich;	23-46; 9
2.	Bystrzec	2	osada	wczesny okres wpływów rzymskich	23-46; 10
3.	Bystrzec	3	osada; ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich; późne średniowiecze	23-46; 4
4.	Bystrzec	4	ślad osadnictwa	młodsza epoka brązu - wczesna epoka żelaza	23-46; 11
5.	Bystrzec	5	znalezisko luźne	wczesne średniowiecze	
6.	Bystrzec	6	osada	wczesne średniowiecze	23-46; 19
7.	Pastwa Mała	1	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	neolit; chronologia nieokreślona; chronologia nieokreślona	23-46; 12
8.	Pastwa Wielka	1	ślad osadnictwa	chronologia nieokreślona	23-46; 13
9.	Podzamcze	3	osada; osada; osada	wczesna epoka żelaza; młodszy okres przedrzymski; późne średniowiecze	23-46; 2
10.	Podzamcze	4	osada; osada; osada	wczesna epoka żelaza; młodszy okres przedrzymski; okres wpływów rzymskich	23-46; 3

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

11.	Podzamcze	5	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza; okres nowożytny (XVII-XVIII w.)	23-46; 5
12.	Podzamcze	6	osada; ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich; późne średniowiecze	23-46; 6
13.	Podzamcze	7	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich	23-46; 8
14.	Podzamcze	8	ślad osadnictwa	wczesna epoka żelaza	23-46; 7
15.	Brachlewo	1	osada	późne średniowiecze	23-47; 3
16.	Brachlewo	2	osada	późna epoka brązu-wczesna epoka żelaza	23-47; 4
17.	Brachlewo	3	ślad osadnictwa	średniowiecze (XIV-XVI w.)	23-47; 7
18.	Dubiel	1	stanowisko nieokreślone	epoka brązu-wczesna epoka żelaza?	23-47; 1
19.	Dubiel	2	znalezisko luźne	neolit-epoka brązu-wczesna epoka żelaza	23-47; 2
20.	Dubiel	3	ślad osadnictwa	późne średniowiecze	23-47; 5
21.	Podzamcze	2	ślad osadnictwa	średniowiecze (XIV-XVI w.)	23-47; 9
22.	Zajezerze (Brachlewo)	1	cmentarzysko	młodsza epoka brązu (V okres)	23-47; 10
23.	Zajezerze (Brachlewo)	2	osada?	neolit	23-47; 11
24.	Zajezerze (Brachlewo)	3	cmentarzysko płaskie	okres późnolateński	23-47; 12
25.	Zajezerze (Brachlewo)	4	ślad osadnictwa	późne średniowiecze	23-47; 13
26.	Zajezerze (Brachlewo)	5	ślad osadnictwa	neolit	23-47; 14
27.	Brokowo	1	osada	XIV-XV w.	24-47; 1
28.	Brokowo	2	ślad osadnictwa; osada	wczesna epoka żelaza?, późne średniowiecze	24-47; 4
29.	Brokowo	3	osada; cmentarzysko	I-II w.n.e.; II w.n.e.	24-47; 13
30.	Brokowo	4	osada	średniowiecze	24-47; 14
31.	Białki	1	osada; osada	wczesne średniowiecze (X-XII w.); średniowiecze (XV-XVI w.)	25-46; 1
32.	Baldram	1	grodzisko; grodzisko; osada	Hallstatt/okres lateński; wczesne średniowiecze (IX-X w.); wczesne średniowiecze (XI-XII w.)	24-46; 15
33.	Baldram	2	osada	wczesne średniowiecze (IX-X w.)	24-46; 16
34.	Baldram	3	osada; osada	wczesna epoka żelaza; wczesne średniowiecze	24-46; 17
35.	Baldram	4	ślad osadnictwa; osada	okres wpływów rzymskich; średniowiecze (XIII-XV w.)	24-46; 6
36.	Baldram	5	osada	wczesne średniowiecze	24-46; 18

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

37.	Baldram	8	ślad osadnictwa	pradzieje	24-46; 12
38.	Baldram	9	osada	średniowiecze	24-46; 23
39.	Baldram	11	osada; osada	kultura łużycka; okres nowożytny (XVI-XIX w.)	24-46; 34
40.	Baldram	12	punkt osadniczy; punkt osadniczy	późne średniowiecze (XIV-XV w.); okres nowożytny (XVIII-1 poł. XIX w.)	24-46; 35
41.	Korzeniewo	1	znalezisko luźne	neolit?	24-46; 13
42.	Lipianki	1	osada	okres nowożytny (XVIII-1 poł. XIX w.)	24-46; 24
43.	Lipianki	2	punkt osadniczy; punkt osadniczy	późne średniowiecze (XIV-XV w.); okres nowożytny (XVIII w.)	24-46; 25
44.	Lipianki	3	osada; punkt osadniczy; osada; osada; cmentarzysko; ślad osadnictwa; ślad osadnictwa; osada; ślad osadnictwa; punkt osadniczy	okres nowożytny; młodszy okres przedrzymski A2; wczesny okres wpływów rzymskich B1; młodszy okres przedrzymski A2; wczesny okres wpływów rzymskich B2A; późne średniowiecze /okres nowożytny; okres nowożytny; późny okres wpływów rzymskich C3; wczesne średniowiecze; okres wpływów rzymskich	24-46; 26
45.	Lipianki	4	punkt osadniczy	okres nowożytny (XIX w.)	24-46; 27
46.	Lipianki	5	punkt osadniczy	późne średniowiecze (XIV-XV w.)	24-46; 28
47.	Lipianki	6	punkt osadniczy	późne średniowiecze (XIV-XV w.)	24-46; 29
48.	Podzamcze	9	osada	średniowiecze (XIV-XV w.)	24-46; 3
49.	Podzamcze	10	osada; osada; ślad osadnictwa; osada	wczesny i środkowy okres lateński; okres wpływów rzymskich; średniowiecze (XIV-XV w.); wczesne średniowiecze	24-46; 4
50.	Podzamcze	11	ślad osadnictwa	pradzieje	24-46; 11
51.	Podzamcze	12	osada obronna; grodzisko; grodzisko; gródek strażniczy	Hallstatt D/wczesny i środkowy okres lateński; wczesne średniowiecze (IX-X w.); średniowiecze (XI-XIII w.); po 1233 r.	24-46; 5
52.	Podzamcze	13	cmentarzysko grobów skrzynkowych	wczesna epoka żelaza	24-46; 22
53.	Stary Dwór	1	osada	późne średniowiecze	24-46; 2
54.	Stary Dwór	2	ślad osadnictwa; osada	wczesne średniowiecze (X-XI w.); średniowiecze (XIII-XIV w.)	24-46; 1
55.	Stary Dwór	3	znalezisko luźne	neolit	24-46; 19
56.	Stary Dwór	4	urządzenia produkcyjno- gospodarcze	średniowiecze	24-46; 20
57.	Mareza	2	ślad osadnictwa	średniowiecze (XIV-XV w.)	24-46; 11
58.	Mareza	3	punkt osadniczy; punkt osadniczy	późne średniowiecze (XIV-XV w.); okres nowożytny (XIX w. – współczesność)	24-46; 30
59.	Mareza	4	osada; punkt osadniczy	późne średniowiecze (XV w.); okres nowożytny (XIX/XX w.)	24-46; 31

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

60.	Mareza	5	osada; osada	wczesne średniowiecze (XI-XII w.); okres nowożytny (XVIII-1 poł. XIX w.)	24-46; 32
61.	Mareza	6	punkt osadniczy; punkt osadniczy; punkt osadniczy	wczesna epoka brązu; kultura łużycka; okres nowożytny (XIX w.)	24-46; 33
62.	Mareza	7	ślad osadnictwa	neolit	24-46; 21
63.	Baldrum	6	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	24-47; 11
64.	Baldrum	7	znalezisko luźne	neolit	24-47; 12
65.	Baldrum	13	punkt osadniczy	kultura łużycka	24-47; 18
66.	Kamionka	1	osada	średniowiecze (XIV-XV w.)	24-47; 2
67.	Kamionka	2	osada	chronologia nieokreślona	24-47; 6
68.	Kamionka	3	osada?; osada?; osada	neolit; X-XIII w.; XIV-XV w.	24-47; 5
69.	Kamionka	4	cmentarzysko kurhanowe	chronologia nieokreślona	24-47; 7
70.	Kamionka	5	ślad osadnictwa	neolit	24-47; 15
71.	Kamionka	6	ślad osadnictwa	neolit	24-47; 16
72.	Nowa Wieś Kwidzyńska	1	znalezisko luźne	chronologia nieokreślona	24-47; 8
73.	Małe Biedrony	1	osada	wczesna epoka brązu	24-47; 3
74.	Piekarski Młyn	1	ślad osadnictwa	neolit	24-47; 17
75.	Tychnowy	1	osada	średniowiecze (XIV-XV w.)	24-47; 9
76.	Tychnowy	2	ślad osadnictwa; osada	epoka brązu; średniowiecze (XIV-XV w.)	24-47; 10
77.	Ośno	1	osada	wczesne średniowiecze (X-XII w.)	24-48; 15
78.	Ośno	2	grób skrzynkowy	wczesna epoka żelaza	24-48; 16
79.	Szadowski Młyn	1	osada	średniowiecze (XIV-XV w.)	24-48; 1
80.	Wola- Sosenka	1	kurhan?	chronologia nieokreślona	24-48; 14
81.	Grabówko	1	ślad osadnictwa	średniowiecze (XIV-XV w.)	25-45; 3
82.	Mareza	1	osada	średniowiecze (XV-XVI w.)	25-46; 2
83.	Nowy Dwór	1	osada	średniowiecze	25-46; 5
84.	Nowy Dwór	2	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich (II w. n. e.)	25-46; 20
85.	Obory	1	osada	średniowiecze	25-46; 4
86.	Obory	2	ślad osadnictwa	średniowiecze (XV-XVI w.)	25-46; 3
87.	Rozpędziny	1	ślad osadnictwa	średniowiecze (XV-XVI w.)	25-46; 8
88.	Rozpędziny	2	osada	średniowiecze XV-XVI w.)	25-46; 9
89.	Rozpędziny	3	osada	średniowiecze (XV-XVI w.)	25-46; 10
90.	Rozpędziny	4	ślad osadnictwa	I okres epoki brązu	25-46; 21
91.	Rozpędziny	5	ślad osadnictwa	neolit	25-46; 22
92.	Rozpędziny	6	ślad osadnictwa	neolit	25-46; 23
93.	Rozpędziny	7	ślad osadnictwa	neolit	25-46; 24
94.	Rozpędziny	8	osada	średniowiecze/późne średniowiecze	25-46; 25
95.	Rakowiec	1	cmentarzysko;	młodszy okres przedrzymski;	25-47; 16

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

			cmentarzysko; osada	okres wędrówek ludów; wczesne średniowiecze/późne średniowiecze	
96.	Rakowiec	2	osada	X-XIII w., XIV-XV w.	25-47; 17
97.	Rakowiec	3	ślad osadnictwa	średniowiecze (XIV-XV w.)	25-47; 1
98.	Rakowiec	4	ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich	25-47; 2
99.	Rakowiec	5	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	neolit; średniowiecze (XIV-XV w.); okres nowożytny (XVI-XVIII w.)	25-47; 3
100.	Rakowiec	6	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	neolit; okres nowożytny (XVI-XVII w.)	25-47; 4
101.	Rakowiec	7	osada	wczesne średniowiecze (X-XII w.)	25-47; 5
102.	Rakowiec	8	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	25-47; 6
103.	Rakowiec	9	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	neolit; średniowiecze (XIV-XV w.); okres nowożytny (XVI-XVII w.)	25-47; 7
104.	Rakowiec	10	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 8
105.	Rakowiec	11	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	średniowiecze; okres nowożytny	25-47; 9
106.	Rakowiec	12	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 10
107.	Rakowiec	13	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 11
108.	Rakowiec	14	ślad osadnictwa	okres nowożytny (XVI-XVII w.)	25-47; 12
109.	Rakowiec	15	ślad osadnictwa	średniowiecze (XIV-XV w.)	25-47; 13
110.	Rakowiec	16	ślad osadnictwa; osada	chronologia nieokreślona; średniowiecze (XIV-XV w.)	25-47; 14
111.	Rakowiec	17	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (X-XII w.)	25-47; 15
112.	Rakowiec	19	ślad osadnictwa	okres nowożytny	25-47; 18
113.	Rakowiec	20	ślad osadnictwa	chronologia nieokreślona	25-47; 19
114.	Rakowiec	21	osada?	okres nowożytny	25-47; 20
115.	Rakowiec	22	osada	chronologia nieokreślona	25-47; 21
116.	Podzamcze	1	ślad osadnictwa	średniowiecze (XIII w.)	25-47; 8
117.	Rakowice	13	ślad osadnictwa	okres nowożytny (XVI-XVIII w.)	25-47; 11
118.	Rakowice	11	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	średniowiecze (XIV-XV w.); okres nowożytny (XVI-XVII w.)	25-47; 9
119.	Rakowice	10	ślad osadnictwa	okres nowożytny (XVI-XVIII w.)	25-47; 8
120.	Rakowice	12	ślad osadnictwa	okres nowożytny (XVII-XVIII w.)	25-47; 10
121.	Bronno	4	ślad osadnictwa; osada?	epoka kamienia; średniowiecze	25-48; 7
122.	Bronno	1	ślad osadnictwa	epoka kamienia	25-48; 3
123.	Bronno	2	ślad osadnictwa	epoka kamienia	25-48; 2
124.	Bronno	2	osada?	wczesna epoka żelaza	25-48; 4
125.	Bronno	3	osada	wczesna epoka żelaza	25-48; 5
126.	Bronno	5	cmentarzysko ciałopalne	okres rzymski	25-48; 8
127.	Bronno	6	cmentarzysko?; osada?	późny laten, okres rzymski; wczesne średniowiecze	25-48; 12
128.	Bronno	7	znalezisko luźne	epoka kamienia?	25-48; 14
129.	Licze	1	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze	25-48; 1

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

130.	Licze	2	znalezisko luźne	neolit	25-48; 17
131.	Licze	3	osada	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	25-48; 6
132.	Licze	4	ślad osadnictwa; ślad osadnictwa	okres wpływów rzymskich; średniowiecze	25-48; 9
133.	Licze	5	ślad osadnictwa?	epoka kamienia	25-48; 11
134.	Solajny	1	ślad osadnictwa; osada	wczesna epoka żelaza; średniowiecze (XIV-XV w.)	25-48; 4
135.	Rakowiec	24	ślad osadnictwa; osada?; osada	mezolit; wczesna epoka żelaza; wczesne średniowiecze	25-48; 10
136.	Rakowiec	23	osada?; osada?	późne średniowiecze; okres nowożytny	26-47; 23
137.	Nowy Dwór	1	skarb	okres wpływów rzymskich	
138.	Nowa Wieś Kwidzyńska	1	znalezisko luźne	neolit?	

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

5.5.1. Zabytki archeologiczne

Grodzisko w Baldramie położone jest na samym skraju wysoczyzny nad doliną Dolnej Wisły, w odległości około 4 km na północ od Kwidzyna. Usytuowane zostało z myślą o dogodnych warunkach obronnych – z trzech stron bronią do niego dostępu strome zbocza i wąwozy, od strony wschodniej zbudowano wał obronny (90 m długi, 16 m szeroki) oraz fosę (szerokości 12 m i głębokości 3,5 m). Samo grodzisko miało 1,5 ha obszaru, zaś majdan około 80 arów. Obecnie umocnienia te są słabo czytelne w terenie ze względu na długotrwałą uprawę rolną okolicznych pól. W trakcie prowadzonych w l. 1969-1971 badań stwierdzono, że wspomniany wał obronny budowano w dwóch fazach. Pierwszą fazę budowy wału łącznie z niewielką (około 4 m szeroką) fosą wiązać należy z osadnictwem kultury łużyckiej. W trakcie zakładania wczesnośredniowiecznych umocnień obronnych, co nastąpiło przypuszczalnie w VIII–IX wieku, zniwelowano łużyckie umocnienia i dawną fosę zasypano gliną. Wał miał konstrukcję drewniano-ziemną umocnioną dodatkowo kamieniami. Z pozostałych stron, na krawędzi zbocza, stała drewniana palisada. Od strony zachodniej, na zboczu, wykopano dodatkowo wąską, około 2 m głęboką fosę. Zabudowania koncentrowały się wokół umocnień obronnych. Na wewnętrznym skłonie wału znaleziono silnie zniszczoną półziemiankę, a w niej bardzo dużo fragmentów ceramiki, kości zwierzęcych, ości i łusek ryb. Z półziemianką łączył się funkcjonalnie głęboki wkop, który przecinał niżej zalegające warstwy łużyckie. Obydwa obiekty miały wspólny dach połączony zapewne z wałem obronnym. W zachodniej części grodziska zachowały się reliktów dużej półziemianki, w której obok fragmentów ceramiki, identycznej jak w obiektach przy wale, znaleziono naczynia nieco młodsze. Sugerowałoby to, że półziemiankę zbudowano po upadku grodu, który w świetle wstępnej analizy materiału zabytkowego nastąpił około połowy X wieku²⁰⁶.

Grodzisko w Podzamczu położone jest 500 m na północny wschód o grodziska w Baldramie, na wyniesieniu, z dwóch stron otoczone wąwozem. Zawiera reliktów średniowiecznego obwałowania,

²⁰⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, red. A. Wakar, Olsztyn 1982, s. 41-43;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zarysy domostw i obiektu, który mógł być wieżą obronną, poniżej odnalezione zostały ślady umocnienia wczesnośredniowiecznego grodu, a pod nim znajdowały się zabytki z końca okresu halsztackiego i początku lateńskiego. Przy grodzie znajdowały się pozostałości osady przygrodowej. W wyniku badań wydzielono cztery fazy osadnicze, które można datować na osiedle obronne (k. okresu halsztackiego i pocz. lateńskiego), grodzisko (IX-X w.), grodzisko (XI-XIII w.), strażniczy gródek krzyżacki założony po 1233 r.

Osada otwarta w Baldramie. Położna jest około 300 m na południe od grodziska w Baldramie. Na stanowisku odnaleziono ceramikę, noże, 1 sierp, kamienne przęśliki i obrobiony róg jeleni z XIII-XIV w., znaleziono tam również ślad osadniczy z okresu wpływów rzymskich kultury wielbarskiej.

Osada w Baldramie. Na stanowisku odkryto jamę z fragmentami ceramiki ręcznie lepionej i kości zwierzęce z IX-X w.

Osada w Starym Czerwonym Dworze. Na stanowisku znaleziono ciekawe fragmenty ceramiki pochodzące z XIV w.

5.5.2. Obiekty nieruchomości i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków

Dwór w Górkach. Pierwotna forma dworu pochodzi z przełomu XVI i XVII w., prawdopodobnie miał wówczas formę drewnianego dworu alkierzowego, na fundamencie kamiennym. Wielokrotnie przebudowywany; pod koniec XVII i w XVIII w. uzyskał postać murowanego dworu o układzie dwutraktowym z dwoma alkierzami, kolejne przebudowy miały miejsce na przełomie XVIII i XIX w., a następnie na pocz. XX w. Remontowany w l. 2003-2005. Obecnie jest budynkiem bez wyraźnych cech stylowych z elementami wystroju neoklasycystycznego i secesji. Murowany z cegły, tynkowany, nakryty dachem stromym o skomplikowanym, przenikającym się układzie połaci. Korpus główny

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

budynku wzniesiony na planie prostokąta z kwadratową wieżą od południa i długim, wąskim skrzydłem od północy, od wschodu na osi drewniana weranda. Elewacje ogrodowa i dojazdowa posiadają centralne osie kompozycji. Elewacja podwórzowa (zachodnia) na skutek wielu przebudów straciła jasność kompozycji.

Park w Górkach. Park o barokowej proveniencji, którego kompozycja uzupełniona została w XIX w. w stylu krajobrazowym z elementami kompozycji geometrycznej. Na elementy kompozycji geometrycznej składa się podjazd z fontanną, która zachowała się w formie szczątkowej. Park posiada nieregularny kształt, kompozycja podkreślona została przez dwie główne aleje, pierwsza biegnie w kierunku wschód-zachód i przy wschodniej granicy skręca na północ i tam się kończy, druga – prowadzi do dawnego domu ogrodnika. Od strony wschodniej znajdują się dwa, połączone służą stawy, w kształcie zbliżonym do prostokąta. Wody stawów zasilane są przez strumień płynący z kierunku północnego. Woda z mniejszego stawu spływa przez służę strumieniem do kanału kierującego wodę do rzeki Liwy, do tego samego kanału spływa drugi strumień płynący od strony wsi Górki wzdłuż południowej granicy parku. W środkowej części parku na osi wschód – zachód biegnie płytka wawóz. Drzewostan z przewagą gatunków rodzimych (olsze czarne, klony, jesiony, wiązy, topole białe i czarne, wierzy, brzozy, świerki i lipy), z gatunków obcych występuje jedynie kasztanowiec biały i robinia biała. Od 2002 r. trwają nieprzerwanie prace rewitalizacyjne.

Na obszarze parku, na południowy wschód od mniejszego stawu znajduje się wydzielony drucianą siatką teren hydroforni, obejmujący obszar około 5 000 m². Na terenie tym znajduje się budynek hydroforni o nieestetycznej formie.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela wraz z otaczającym cmentarzem i bramą cmentarną w Janowie. Kościół wzniesiony został w l. 1867-1872, w stylu neogotyckim. Murowany, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, z dachem dwuspadowym krytym dachówką holenderką, z zakończonym trójbocznie prezbiterium, po obu bokach prezbiterium zakrystia i kaplica z dachami pulpitowymi, w elewacji północnej wysoka kruchta kryta dachem dwuspadowym, od zachodu wieża wyrastająca z korpusu nawowego, dachy prezbiterium, zakrystii, kaplicy i kruchty kryte blachą, elewacje oszkarpowane, zwieńczone profilowanym gzymsem wspartym na kostkowych wspornikach. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem ostrym, drzwi główne ujęte portalem, z trójkątnym szczytem zdobionym sterczynami, elewacja zachodnia flankowana lizenami zwieńczonymi sterczynami. W portalu widnieje data „1872”. Cmentarz przykościelny założony został w 1872 r., z tego samego roku pochodzi brama cmentarna w stylu neogotyckim prowadząca na teren nekropolii. Najstarszy nagrobek na cmentarzu pochodzi z 1906 r., brak starodrzewu.

Dwór i park w Liczu. Dwór wzniesiony w 1664 r. w stylu renesansu holenderskiego, przylegająca od południa oficyna jest wcześniejsza – być może wzniesiona została w 2 poł. XVI w., następnie poddana

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

przebudowie w 2 poł. XVII w. i w XIX w., kiedy to do korpusu dobudowano kolejne skrzydło. Bryła główna dworu jest murowana, z cegły licówki, na wysokim cokole, przekryty dachem wielospadowym, w elewacji północnej, wschodniej i zachodniej facjaty. Oficyna jest tynkowana. Elewacje dworu zdobione są jõeskimi pilastrami dźwigającymi pseudobelkowanie. W facjatach pilastry korynckie, na których wsparty jest profilowany gzyms, pod oknami ozdobne girlandy. W elewacji frontowej wejście główne ujęte bogato zdobionym portalem, powyżej trójkątny szczyt facjaty, pełniący zarazem rolę tympanonu, dekorowanego girlandami, w które wpleciono tarcze herbowe. Park przydworowski pochodzi z poł. XIX w., ze śladami starszego XVIII-wiecznego założenia. Na terenie parku występują drzewa liściaste (w przeważającej graby, buki, lipy, kasztanowce, dęby).

Cmentarz menonicki w Marezie z kon. XVIII w., na cmentarzu zachowały się dwie kamienne (piaskowiec) stele oraz ok. 100-letni kasztanowiec. Stele wykonane w stylu rokokowym, zdobione figuralnymi płaskorzeźbami oraz bogatą ornamentyką roślinną. Na stelach wyryte zostały inskrypcje:

1/ Przód: HIER RUHEN IN GOTT/ DIE GESEINE DES EHBAREN/ PETER SCHWARTZ/ GEWESENER GROSS(...)GER/ IN MARIEN WERDER/ IST GEBOREN ANNO 1778/ D:31 IANUARY/ UND GESTORBEN ANNO 1798/ D:3 JULY/ DESZ TEUCH GESCHWORNEN/ JOHANN ERNST SCHWARTZ/ VON NEUHOFFEN ELTESTER SOHN/ FUHR SICH UND SEINE ERBEN

Tył: HIER RUHT/ IN SEINEM GOTT/ VON ALLER NOTH/ UND SCHMERTZEN/ DURCH EINEM/ SEELGEN TODT/ BEFRE UNDT/ AN JESU HERTZEN

2/ Przód: GRABMAHL DESZ EHBAREN/ JOHANN ERNST/ SCHWARTZ/ KONIGL: TEUCHGESCHWORNEN/ AUFF NEUHOFFEN/ IST GEBOHREN ANNO 1717 D: 22 DECBR./ GESTORBEN ANNO 1802 D: 10 FEBR./ UND SEIN BRUDER/ PETER SCHWARTZ/ GEBOREN ANNO 1750 D 25 FEBR./ GESTORBEN 1797 D: 25 JULY/ FUR SICH UND SEINE FAMILY.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Dwór w Podzamczu: zręby dworu pochodzą z przełomu XV/XVI w., początkowo dwór miał charakter obronny, dodatkowo wzmocniony i ufortyfikowany w XVII w., kiedy to wzniesiono m.in. południowo-wschodnią basztę. W XVIII w. dobudowano drugą basztę jedynie dla zachowania symetrii, ponieważ w wyniku przebudowy dwór uzyskał bardziej rezydencjonalny charakter. Budynek murowany, otynkowany, kryty dachem naczółkowym, do elewacji frontowej na narożach przylegają dwa alkierze na rzucie ośmioboku, kryte dachem wielospadowym, zwieńczonym drewnianą iglicą, elewacje korpusu oraz alkierzy zwieńczone drewnianym gzymsem.

Kościół ewangelicki ob. rzymskokatolicki filialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z działką w Pastwie. Kościół wzniesiony na początku XX w., przeznaczony był dla gminy ewangelickiej i menonickiej. Wybudowany w stylu neogotyckim, na planie prostokąta, z pięcioboczną absydą od północnego wschodu, z nieznacznie wysuniętym ryzalitem w elewacji południowo-wschodniej, murowany, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, z dachem wielospadowym, krytym dachówką

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

zakładkową, ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem (dach dwuspadowy), absyda z dachem wielospadowym, zwieńczonym iglicą, na dach – od zachodu – drewniana sygnaturka, kryta daszkiem namiotowym, zwieńczonym metalowym, ażurowym krzyżem, zdobionym motywami gałązek róży, otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem ostrym. Elewacje korpusu zwieńczone podwójnym gzymsem kostkowym, ściany absydy zwieńczone profilowanym gzymsem. W połaciach dachowych (pn. i pd.) lukarny zwieńczone daszkami namiotowymi. Okna w korpusie witrażowe.

Dwór w Rakowcu (ul. Cicha 8) wybudowany został w XVIII w. jako dworek myśliwski. Budynek wzniesiony został na rzucie prostokąta z gankiem w elewacji frontowej (południowej) na rzucie połowy ośmioboku, dwukondygnacyjny (druga kondygnacja w formie poddasza użytkowego), kryty dachem czterospadowym, w połaciach dachowych północnej i południowej po trzy lukarny, w połaciach wschodniej i zachodniej - po jednej, lukarny kryte dachami dwuspadowymi, ganek zwieńczony tarasem. Budynek murowany z cegły, otynkowany, na niskiej podmurówce. Stolarka okienna i drzwiowa współczesna, dach kryty gontem bitumicznym. Elewacje o skromnym wystroju architektonicznym, urozmaiconym na narożach boniowaniem, okna na do połowy wysokości od góry ujęte prostymi opaskami, wszystkie elewacje nad oknami zdobione prostym gzymsem, powyżej którego w elewacjach bocznych znajduje się para boniowanych lizen dzieląca elewacje na trzy równe części. W elewacji frontowej niski, murowany ganek zwieńczony tralkową balustradą, do którego od wschodu prowadzą schody.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Kościół parafialny pw. Św. Antoniego w Rakowcu wraz z plebanią. Świątynia wzniesiona została w latach 1330-1340, przebudowana w latach 1722-1725. Kościół jest murowany, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, kryty dachem dwuspadowym, jednonawowy, orientowany. Od strony wschodniej wznosi się wieża na rzucie kwadratu, kryta dachem namiotowym, od zachodu niska kruchta, kryta dachem dwuspadowym. Otwór drzwiowy w kruchcie oraz w elewacji pd. korpusu zwieńczony łukiem ostrym, otwór drzwiowy w wieży zwieńczony łukiem odcinkowym, otwory okienne w korpusie zwieńczone łukiem pełnym, otwory okienne w wieży zwieńczone łukiem ostrym. Elewacja południowa i północna korpusu i kruchty zwieńczona drewnianym gzymsem. Elewacja zachodnia zwieńczona szczytem schodkowym zdobionym blendami i sterczynami, szczyt kruchty trójkątny zdobiony sterczynami. Wieża zdobiona w górnej partii blendami i bogato profilowanym gzymsem koronującym. W elewacji południowej korpusu ostrołukowa wnęka z figurą Św. Antoniego.

Kościół parafialny p.w. Św. Jerzego w Tychnowach z cmentarzem przykościelnym, bramą wjazdową, kapliczką, historycznymi nagrobkami i zielenią wysoką. Kościół został wzniesiony w XIV

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

w. Przebudowany po pożarze na przeł. XVI/XVII w. (z tego czasu pochodzi sklepienie gwiaździste i wsporniki z herbami rodów polskich). W 1869 r. dobudowano wieżę kościelną oraz kruchtę. We wnętrzu znajdują się gotyckie freski, granitowa chrzcielnica z XV w., malowane drzwi drewniane, ołtarz główny, ambona, dwa konfesjonały i chór muzyczny z XVIII w., ołtarze boczne z 1840 i 1853 r. Świątynia wzniesiona w stylu gotyckim, orientowana, salowa, na rzucie prostokąta, korpus kamiennie-ceglany, pozostałe części ceglane, na kamiennej podmurówce, oskarpowany w narożnikach. Szczyt wschodni schodkowy ze sterczynami i blendami. Wieża oszkarpowana, kryta ostrosłupowym hełmem, zdobiona trójkątnymi szczytami z kwiatonami i sterczynami, hełm wieży zwieńczony kutym krzyżem. Na dachu barokowa sygnaturka.

Cmentarz przykościelny założono w poł. XIV w., około 1819 r. został rozbudowany, najstarszy nagrobek w formie żeliwnego krzyża pochodzi z 1899 r., zachowany starodrzew porastający pojedynczo wewnątrz cmentarza. Na cmentarzu znajduje się kapliczka z 1883 r., w stylu neogotyckim, murowana, otynkowana, zwieńczona kwiatonem, z figurą Matki Boskiej we wnętrzu.

5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytkówObiekty nieruchome postulowane do wpisu do rejestru zabytków:

1. szkoła, Janowo 42 (dz. 118/1 obr. Janowo) – obiekt odznacza się wysokimi walorami historycznymi, kulturowymi i artystycznymi: wzniesiona w 1935 r., w popularnym w latach międzywojennych stylu dworcowym, sfinansowana została w znacznym stopniu ze składek publicznych, posiada niezmienioną bryłę, zachowaną stolarkę okienną i drzwiową zewnętrzną i wewnętrzną, pierwotny układ wnętrz,
2. budynek urzędu wodnego, Korzeniewo, ul. Łąkowa 2 (dz. 321/6, 321/7 obr. Korzeniewo), wzniesiony w 1 ćw. XX w., w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, posiada niezmienioną bryłę, częściowo zachowaną stolarkę okienną i drzwiową, pierwotny układ wnętrz, elewacje o bogatym opracowaniu snycerskim oraz ciekawą, wyróżniającą się na tle architektury regionalnej formę architektoniczną,
3. budynek wodowskazu w Korzeniewie (dz. 320/4 obr. Korzeniewo) – powstał w latach czterdziestych XIX w., kiedy to zbudowany został port rzeczny w Korzeniewie, stanowi ciekawy przykład zabytku techniki – w jego wnętrzu znajdował się mechanizm wodowskazu (który działał mechanicznie: wskazania zmieniały się automatycznie w zależności od położenia pływaka w studzienice znajdującej się w jego wnętrzu), obecnie budynek pełni rolę kaplicy parafii rzymskokatolickiej,
4. cmentarz, Licze (dz. 258 obr. Licze) – założony w 2 poł. XIX w., posiada zachowany układ zieleni oraz liczne historyczne nagrobki,
5. młyn, Szadowski Młyn (dz. 50/5, 50/10 obr. Brokovo Rakowieckie) wzniesiony w 1916 r., rozbudowany w 1927 r. w celu utworzenia elektrowni wodnej, posiada niezmienioną bryłę, zachowaną ślusarkę okienną, stolarkę drzwiową, stanowi jedyny przykład tego typu zabytku techniki na terenie gminy Kwidzyn, we wnętrzu bliźniacza turbina Francis'a z wałem poziomym z ok. 1920 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
1. atrakcyjny krajobraz kulturowy i naturalny, 2. duża liczba obiektów zabytkowych (22 zabytki nieruchome i archeologiczne w rejestrze zabytków oraz 612 obiektów nieruchomych i archeologicznych w GEZ), 3. dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy, 4. aktywna promocja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego gminy przez Gminny Ośrodek Kultury, 5. aktywna społeczność lokalna zainteresowana historią i dziedzictwem kulturowym swojego regionu, 6. dogodne położenie – bezpośrednie sąsiedztwo z Kwidzynem, niewielka odległość do Sztumu i Malborka (centrum turystyczne), 7. most na Wiśle, 8. duża ilość ścieżek rowerowych (m.in. po trasie dawnej kolei wąskotorowej, międzynarodowa trasa rowerowa Euro Route R-1 z Calais we Francji do Sankt Petersburga w Rosji), 9. na terenie gminy wytyczone są szlaki wodne (Wisła, Liwa)	1. zły stan techniczny znacznej części obiektów zabytkowych, 2. brak promocji zabytków archeologicznych, 3. niewystarczające środki finansowe na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych, 4. brak infrastruktury turystycznej, 5. niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, 6. peryferyjne położenie gminy z dala od dużych ośrodków miejskich (Trójmiasto, Elbląg, Olsztyn), 7. niewystarczająca ilość miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
SZANSE	ZAGROŻENIA
1. rozwój turystyki i agroturystyki, 2. współpraca sąsiednich gmin np. przez wspólne inwestycje turystyczne: budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych (w tym archeologicznych), 3. budowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, 4. pozyskiwanie funduszy na działania strukturalne dotyczące ochrony zabytków, 5. inwestowanie w obiekty zabytkowe (ich konserwacja i restauracja) 6. edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym.	1. pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych, 2. samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich, 3. brak działań w celu pozyskania środków z zewnątrz na ochronę zabytków, 4. brak katalogowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji, 5. niszczenie zabytków archeologicznych przez tzw. „poszukiwaczy skarbów”

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***7. Założenia programowe**

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn ma służyć ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Realizacja celów określonych w Programie Opieki wymagać będzie zmian świadomości, szczególnie w dziedzinie odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego oraz właścicieli zabytkowych obiektów za ich stan oraz różnych podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych odpowiadających za ład i zagospodarowanie przestrzenne oraz ochronę środowiska naturalnego i kulturowego, a także wyznaczających kierunki rozwoju Gminy Kwidzyn.

Wynikiem powinno być przejście od zaniechania lub co najwyżej pasywnej i biernej ochrony i cząstkowych działań konserwatorskich do stosowania zintegrowanego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego.

Ramy programowe Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na :

- ❖ umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach zabytkowych,
- ❖ wykorzystanie w promocji gminy zabytków archeologicznych jako najwcześniejszego świadectwa osadnictwa na obszarze gminy,
- ❖ wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Kwidzyn,
- ❖ podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,
- ❖ kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- ❖ wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej tożsamości
- ❖ poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji /np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków/,
- ❖ włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym Gminy Kwidzyn.

Celem strategicznym Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn na lata 2023 – 2026 jest:

Zachowanie dziedzictwa kulturowego służące rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jej mieszkańców.

Realizacja celu strategicznego będzie odbywać się w oparciu o trzy Priorytety:

- I. OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY**
- II. ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY**
- III. PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY**

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

Priorytet I: OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
1. Ochrona dziedzictwa kulturowego jako podstawy służącej rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jego mieszkańców 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy 3. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne 4. Ekspozycja najcenniejszych elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	• dążenie do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, aby na podstawie ich zapisów objąć ochroną obiekty i obszary zabytkowe, • konsekwentne wdrażanie zapisów obowiązujących dokumentów programowych gminy w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego, • rewaloryzacja ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez: - ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk, • ochrona panoram oraz przedpól widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego
Priorytet II: ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY	
kierunki działań	zadania
1. Podniesienie standardu przestrzeni publicznych 2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych. 3. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.	• opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych (dotyczących m.in. kolei wąskotorowych, zespołów zabytkowej zieleni: parków, cmentarzy i in.), • opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych, • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy i prowadzenie w nich prac remontowo-konserwatorskich - w ramach opracowanego planu remontów, • dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy na podstawie uchwały o udzielaniu dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, w tym na zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.), • rozszerzenie zapisów uchwały w sprawie dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

	zabytkach o zabytki znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków, • dążenie do utworzenia parków archeologicznych poświęconych grodziskom w Podzamczu, Baldramie i Starym Czerwonym Dworze oraz historii osadnictwa pradziejowego na ziemi kwidzyńskiej, • określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, • współpraca z urzędem pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, • szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną w celu utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów, • wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, muzeów etnograficznych itp.
Priorytet III: PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
1. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej. 2. Promowanie tradycyjnych form i cech lokalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych). 3. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym 4. Szeroki dostęp do informacji o zabytkach gminy. 5. Rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywaniem lub	• promocja najcenniejszych zabytków i dziedzictwa niematerialnego gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice (m.in. zabytki pomenonickie oraz grodziska wczesnośredniowieczne), • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym gminy, • inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze gminy, • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy, • współpraca z gminami sąsiednimi w kierunku utworzenia regionalnych szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) promujących dziedzictwo

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

realizowanym procesem inwestycyjnym.	kulturowe gminy i zabytki archeologiczne, • opracowanie <i>mapy zabytków gminy</i>, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do atrakcyjnych obiektów i obszarów kulturowych, • udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć, • wykonywanie i wspieranie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego).
--------------------------------------	--

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami****8.1. Instrumenty prawne**

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego będzie uwzględniana przez władze gminy w trakcie realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Gmina nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. Gmina planuje współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym programie jako zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, w działaniach związanych z objęciem ich ochroną prawną, m.in. związanych ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym z Muzeum w Kwidzynie (Oddział Muzeum Zamkowego w Malborku), organizacjami pozarządowymi oraz Diecezją Elbląską i parafiami.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym dla zachowania najcenniejszych zabytków gminy będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (na podstawie obowiązującej Uchwały Nr III/12/11 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 26 stycznia 2011 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków). Planowane jest rozszerzenie uchwały o możliwość dofinansowania zabytków włączonych do gminnej ewidencji zabytków.

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Kwidzyn.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie dwóch form monitoringu jego realizacji: monitoringu zasobów (weryfikacja i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków) oraz monitoringu stanu środowiska kulturowego.

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami**

Za monitorowanie realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn odpowiada Wójt Gminy Kwidzyn, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Gminy Kwidzyn sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- powierzchnia pokrycia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego obszaru gminy (km² lub w %),
- liczba zabytków poddanych rewaloryzacji bądź pracom konserwatorskim,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną i popularyzacją dziedzictwa kulturowego.

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami****10.1. Publiczne źródła finansowania**

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, działania prowadzone będą wspólnie z Gminnym Ośrodkiem Kultury. W miarę możliwości realizowane będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego.

- I. Gmina:** w budżecie gminy co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu, m.in. na podstawie Uchwały Nr III/12/11 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 26 stycznia 2011 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

II. Fundusze Samorządu Województwa Pomorskiego

Na podstawie Uchwały Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku (Dz. Woj. Pom. z 13 stycznia 2015 r., poz. 55) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, Samorząd Województwa Pomorskiego przyznaje co roku dotacje celowe na prace przy zabytkach objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenia w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i detali architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego budynku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe lub przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7 – 15;

17) zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie w danym roku budżetowym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja może być udzielona w zależności od środków zaplanowanych w budżecie Województwa Pomorskiego, w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

W szczególnych przypadkach, jeżeli zabytek:

- 1) posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
 - 2) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
 - 3) jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy nim
- dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Wnioski o dotację należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

III. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku co roku przyznaje dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa pomorskiego.

IV. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego²⁰⁷:

W ramach prowadzonych przez MKDN programów mogą być dofinansowywane zadania z zakresu kultury i ochrony zabytków.

1. Program „Ochrona zabytków”: celem jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

2. Program „Kultura ludowa i tradycyjna”: celem jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.

3. Program „Ochrona zabytków archeologicznych”: celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedostruikcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

4. Program „Miejscami pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju”: celem jest zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów, w celu zwiększenia wiedzy o historii naszego kraju, zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.

Ministerstwo ogłasza co roku na swojej stronie internetowej rozpoczęcie naboru wniosków.

²⁰⁷ <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow3> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 5.10.2022 r.];

*PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026***V. Fundusz kościelny Ministerstwa Finansów²⁰⁸**

Kościelne osoby prawne mogą co roku ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w zadań z zakresu konserwacji i remontów obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej. Dotacje na wspomniany cel przeznaczone są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).

10.2. Środki pomocowe

Gmina Kwidzyn zamierza korzystać z dostępnych dla samorządów środków Unii Europejskiej w ramach różnych programów pomocowych, a także pomagać innym beneficjentom w pozyskiwaniu środków na cele związane z ochroną dóbr kultury.

²⁰⁸ <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-kościelny> [strona Ministra Finansów, dostęp: 23.11.2021 r.].

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN NA LATA 2023-2026

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Lp.	Zadanie z Programu Opieki nad Zabytkami	Wydział lub jednostka organizacyjna koordynująca zadanie	Okres realizacji
1.	dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy na podstawie uchwały o udzielaniu dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, w tym na zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.)	stanowisko ds. gospodarki przestrzennej i budownictwa	2023-2026
2.	wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, muzeów etnograficznych itp.	samodzielne stanowisko ds. oświaty	2023-2026
3.	promocja najcenniejszych zabytków i dziedzictwa niematerialnego gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice (m.in. zabytki pomenonickie oraz grodziska wczesnośredniowieczne)	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2023-2026
4.	organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym gminy	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2023-2026
5.	wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2023-2026
6.	współpraca z gminami sąsiednimi w kierunku utworzenia regionalnych szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) promujących dziedzictwo kulturowe gminy i zabytki archeologiczne	stanowisko ds. inwestycji	2023-2026
7.	opracowanie mapy zabytków gminy, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do atrakcyjnych obiektów i obszarów kulturowych	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2023-2026
8.	udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy	Gminny Ośrodek Kultury w Kwidzynie	2023-2026
9.	wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć	samodzielne stanowisko ds. oświaty	2023-2026
10.	podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy i prowadzenie w nich prac remontowo-konserwatorskich - w ramach opracowanego planu remontów	samodzielne stanowisko ds. gospodarki komunalnej i samodzielne stanowisko ds. gospodarki lokalowej	2023-2026
11.	Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków	stanowisko ds. gospodarki przestrzennej i budownictwa	2023-2026
Razem przewidywane wydatki w latach 2023-2026			